

Ірина ЦИМБАЛЮК
Наталія ПАВЛІХА

ІНКЛЮЗИВНА ЕКОНОМІКА

ШЛЯХ ДО СОЦІАЛЬНОЇ РІВНОСТІ
ТА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

МОНОГРАФІЯ

Луцьк 2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ЛАБОРАТОРІЯ ПРОЄКТІВ ТА ІНІЦІАТИВ

Ірина ЦИМБАЛЮК
Наталія ПАВЛІХА

**ІНКЛЮЗИВНА ЕКОНОМІКА:
ШЛЯХ ДО СОЦІАЛЬНОЇ РІВНОСТІ
ТА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ**

МОНОГРАФІЯ

Луцьк
Вежа-Друк
2023

УДК: 330.34:316.334
Ц-62

Рекомендовано вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 12 від 31 жовтня 2023 р.)

Рецензенти:

Оксана Полінкевич, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва, торгівлі та логістики Луцького національного технічного університету

Лариса Черчик, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту Волинського національного університету імені Лесі Українки

Цимбалюк І. О.

Інклюзивна економіка: шлях до соціальної рівності та економічного розвитку [Текст] : монографія / Ірина Олександрівна Цимбалюк, Наталія Володимирівна Павліха. – Луцьк : Вежа-Друк, 2023. – 320 с.

У монографії розглянуто ключові аспекти інклюзивної економіки, її історію, міжнародний вплив, теорію та практику в Україні. У другій частині проаналізовано рівень і диференціація доходів населення та система їх регулювання. Третя частина містить теоретичні та методичні основи дослідження інклюзивного ринку праці в контексті соціальної рівності й економічного розвитку, особливості його функціонування в умовах війни та європейської інтеграції. У заключній частині розглянуто соціальну політику та захист населення як інструменти інклюзивної економіки.

Видання рекомендоване науковій спільноті, керівникам, управлінцям, менеджерам усіх рівнів та іншим зацікавленим особам.

УДК: 330.34:316.334

© Цимбалюк І. О., Павліха Н. В., 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
РОЗДІЛ 1. ВСТУП ДО ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ЇЇ РОЛІ У СУЧАСНОМУ СВІТІ.....	9
1.1. Визначення інклюзивної економіки та її сутність.....	9
1.2. Поняття інклюзії та інклюзивного розвитку	20
1.3. Зв'язок інклюзивної економіки зі сучасними глобальними проблемами	26
РОЗДІЛ 2. ГЕНЕЗИС ТЕОРІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ.....	34
2.1. Теорії регіонального розвитку та зародження концепції інклюзивного зростання	34
2.2. Науковий базис формування теорії інклюзивного розвитку регіону.....	49
2.3. Зародження та розвиток концепції інклюзивної економіки.....	53
РОЗДІЛ 3. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	58
3.1. Інклюзивне зростання як пріоритет стратегічного розвитку країн світу.....	58
3.2. Інклюзивна економіка в умовах глобалізації.....	61
3.3. Роль міжнародних організацій у поширенні інклюзивної економіки.....	67
3.4. Інклюзивний розвиток України у міжнародному просторі.....	69
РОЗДІЛ 4. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ: НАЙКРАЦІ ПРАКТИКИ	72
4.1. Основні положення інклюзивного розвитку. Закріплення у європейському правовому полі.....	72
4.2. Моделі інклюзивного розвитку.....	73
4.3. Особливості впровадження інклюзивного розвитку в Україні в умовах децентралізації	77

РОЗДІЛ 5. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ.....	80
5.1. Концепція інклюзивного розвитку за умов децентралізації	80
5.2. Механізм інклюзивного розвитку в умовах децентралізації	91
5.3. Механізм фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону в умовах децентралізації	96
5.4. Нормативно правове та інституційне забезпечення інклюзивного розвитку	104
РОЗДІЛ 6. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЇЇ ВПЛИВУ НА ДОСЯГНЕННЯ ПЕРСПЕКТИВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	116
6.1. Методика оцінки інклюзивного розвитку за умов децентралізації	116
6.2. Оцінка фінансової децентралізації як передумови активізації інклюзивного розвитку	120
6.3. Оцінка рівня регіонального розвитку та методика оцінки його інклюзивного зростання	138
ЧАСТИНА 2. РІВЕНЬ І ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ	151
РОЗДІЛ 7. ЗМІСТ, ФОРМИ ТА МЕТОДИ СИСТЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ.....	151
7.1. Регулювання доходів населення: поняття, необхідність та підходи.....	151
7.2 Система регулювання доходів населення	153
7.3. Державне регулювання доходів населення: основні принципи та інструменти	156
7.4. Трансформація системи регулювання доходів населення в Україні	160

РОЗДІЛ 8. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ.....	164
8.1. Аналіз підходів до визначення показників і критеріїв оцінки доходів населення	164
8.2. Оцінка бідності та нерівності доходів населення: методологічні аспекти.....	166
8.3. Методичний підхід до аналізу доходів населення в умовах високого рівня тінізації економіки	169
8.4. Методика оцінки диференціації доходів населення в Україні: Зміна підходів та методичних принципів.....	173
РОЗДІЛ 9 ОЦІНКА РІВНЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ЇХ РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ	175
9.1. Структура та механізм регулювання доходів населення в Україні	175
9.2. Оцінка міжрегіональної диференціації доходів населення.....	183
9.3. Оцінка диференціації доходів населення	186
9.4. Коефіцієнти концентрації доходів та оцінка ступеня нерівності	191
ЧАСТИНА 3. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО РИНКУ ПРАЦІ.....	197
РОЗДІЛ 10. ІНКЛЮЗИВНИЙ РИНОК ПРАЦІ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ РІВНОСТІ ТА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	197
10.1. Змістова характеристика розвитку ринку праці.....	197
10.2. Концептуальні засади регулювання та розвитку ринку праці	215
10.3. Методичні підходи до аналізу розвитку ринку праці.....	231

РОЗДІЛ 11. ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ ПІД ВПЛИВОМ ВІЙНИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ	245
11.1. Динаміка ринку праці в Україні під час війни: аналіз міграційних тенденцій та показників безробіття.....	245
11.2. Інклюзивні стратегії розвитку ринку праці в контексті європейської інтеграції.....	259
ЧАСТИНА 4. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ ЯК МЕХАНІЗМИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	282
РОЗДІЛ 12. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА У ПІДТРИМЦІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА РІВНОСТІ.....	282
12.1. Моделі соціальної політики: еволюція від патерналізму до ринкового забезпечення інклюзивності	282
12.2. Концепція соціальної політики та її стратегічні напрями для підтримки інклюзивної економіки.....	286
12.3. Кадрове забезпечення виконання соціальної політики	290
12.4. Особливості розвитку соціальної політики в Україні	293
РОЗДІЛ 13. СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	297
13.1. Роль соціального захисту в умовах ринкової економіки та інклюзивного розвитку.....	297
13.2. Соціальний захист для економічно активного населення: механізми підтримки інклюзивності	300
13.3. Форми захисту соціально вразливих верств населення в контексті інклюзивної економіки	301
ВИСНОВКИ.....	307

ПЕРЕДМОВА

Сучасний світ постійно еволюціонує, підпорядковується різним трансформаційним процесам, що обумовлюють нові реалії економічного розвитку та соціальних змін.

У цьому контексті концепція інклюзивної економіки стає діалектичним визначником сучасної економічної парадигми, антитезою традиційних методів і підходів до вирішення економічних та соціальних проблем.

Монографія «Інклюзивна економіка: шлях до соціальної рівності та економічного розвитку» є реакцією на актуальні виклики сучасності, що вимагають системного аналізу та узагальнення досліджень у сфері економіки та соціальних наук. Орієнтована на академічну аудиторію та фахівців з економіки, вона розкриває розуміння сутності інклюзивної економіки, її вплив на сучасне суспільство та можливості для досягнення більш високого рівня соціальної рівності.

Аналізуючи історію розвитку інклюзивної економіки, монографія виявляє корені цієї концепції і динаміку її впровадження у різних країнах. Вона дотримується міждисциплінарного підходу, розглядаючи взаємозв'язок інклюзивної економіки зі сферою соціальної політики, фінансів і сталого розвитку.

Монографія також розглядає методологічні та практичні аспекти інклюзивної економіки, відзначаючи важливість розвитку практичних інструментів та методів оцінки її впливу на економіку та суспільство. Дослідження проводиться в контексті глобальних викликів, що включають в себе боротьбу з бідністю, нерівністю та змінами клімату, і наголошує на необхідності інклюзивної економіки для досягнення сталого розвитку та створення стабільних та справедливих суспільств.

Ця монографія є результатом глибокого наукового дослідження, її висновки та висловлені ідеї відкривають нові горизонти для подальших досліджень у сфері інклюзивної економіки та розвитку цієї важливої галузі науки.

Монографія спонукає до роздумів і обговорень, стимулюючи подальший розвиток і дослідження інклюзивної економіки, її роль у сучасному світі та перспективи для побудови більш справедливого та сталого суспільства.

Нехай вона стане джерелом інформації та натхнення для всіх, хто прагне сприяти створенню більш справедливого та рівного суспільства.

д.е.н., професор Ірина ЦИМБАЛЮК

д.е.н., професор Наталія ПАВЛИХА

РОЗДІЛ 1.

ВСТУП ДО ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ЇЇ РОЛІ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

1.1. Визначення інклюзивної економіки та її сутність

Протягом останніх кількох років у світовому громадському обговоренні активно висвітлюється тема необхідності переходу до більш соціально-інклюзивного підходу до формування економічного зростання. Під інклюзивністю розуміється той стан суспільства, в якому переважна більшість його членів сприймає власність результатів економічного зростання.

У перекладі з англійської мови слово «inclusion» означає «включення, об'єднання, можливість бути частиною чогось, або приєднання до чогось».

Термін «інклюзія» відображає процес, у якому будь-що або будь-хто включається, тобто залучається або входить до складу як частина цілого. У визначенні цього терміну підкреслюється збільшення ступеня участі всіх громадян у соціумі, з особливою увагою до тих, хто може мати труднощі у фізичному розвитку. Економічний аспект самої ідеї інклюзивності роз'яснений у працях відомих сучасних економістів Д. Робінсона та Д. Аджемглоу. Вчені визначають «інклюзію» як процес, у якому всі, без винятку, залучаються до участі, незалежно від відмінностей чи обмежень.

Комплексне бачення процесів інклюзивного розвитку дає можливість виокремити різні види інклюзії та систематизувати їх залежно від класифікаційних ознак, що поглиблює розуміння цього складного поняття, систематизує її різноманітні прояви (рис. 1.3).

Наведена класифікація видів інклюзії та проявів інклюзивного розвитку поглиблює розуміння цього складного поняття, систематизує її різноманітні прояви, що дозволяє у подальшому науково обґрунтувати заходи посилення процесів соціально-економічного зростання на засадах інклюзивності, значимість яких визнана не лише в Україні, алей світовою спільнотою.

Так, визначальним документом, у якому задекларовано напрями подальшого розвитку Європейського Союзу, є прийнята у 2010 р. десятирічна стратегічна програма «Європа–2020». У ній підкреслено, що зростання має бути інтелектуальним, стійким й інклюзивним при залученні до відповідних процесів усіх секторів економіки, усіх верств суспільства. Ці три пріоритети взаємно посилюють один одного та мають сприяти Євросоюзу в цілому й кожній країні окремо досягти високого рівня зайнятості, продуктивності та соціальної єдності, здійснити перехід до нової сталої «зеленої» траєкторії зростання.

Для слідування цим пріоритетам сформовано пакет із п'яти цілей у таких сферах, як зайнятість, інновації, зміна клімату й енергетика, освіта, боротьба проти бідності та соціального відчуження. Параметрами розвитку за кожним із визначених напрямів установлено досягнення 75 %-го рівня зайнятості серед населення у віці 20–64 років; підвищення частки інвестицій, спрямованих на дослідження й розробки до 3 % ВВП Євросоюзу; скорочення викидів парникових газів на 20 % (можливо на 30 %) відносно рівня 1990 р., а також збільшення частки відновлюваних джерел у загальному обсязі споживання енергії до 20 %, підвищення енергетичної ефективності на 20 %; доведення частки осіб, які завершили триступеневу освіту у віковій групі 30–34 років до 40 %; скорочення на 20 млн із числа тих, хто перебуває на межі бідності й соціального виключення [241].

Відтак концепція інклюзивного зростання знайшла своє відображення в правовому полі Європейського Союзу, де визначено, що процеси соціального та економічного розвитку передбачають ліквідацію бідності й поступове зменшення міжрегіональної диференціації в рівні життя людей, задовольняючи потреби та прагнення людини й мають здійснюватися з урахуванням необхідності охорони навколишнього природного середовища.

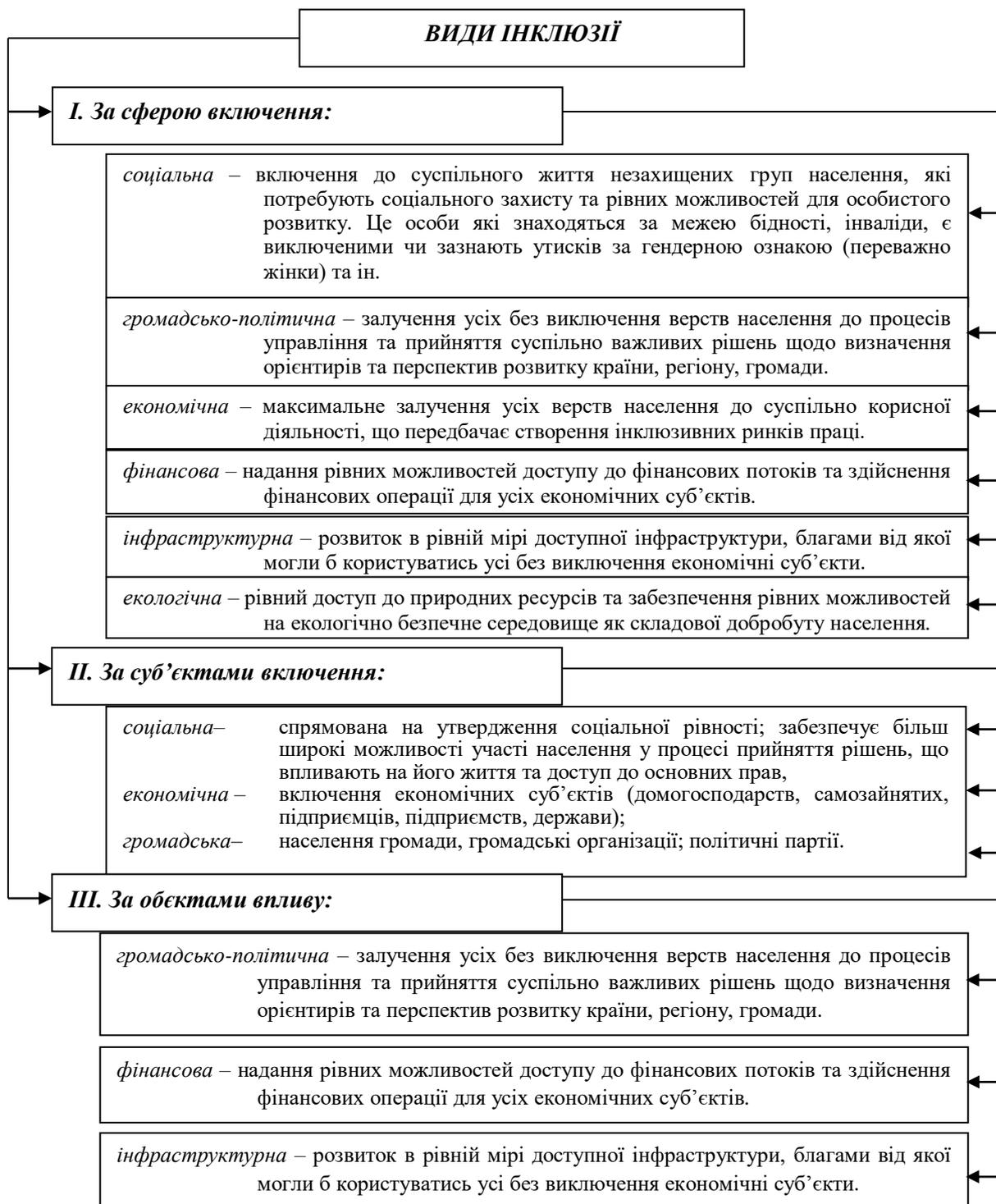

Рис. 1.3. Видова класифікація інклюзії та процесів інклюзивного розвитку

*Систематизовано авторами.

Концепція інклюзивного розвитку підкреслює важливість стабільного зростання, що охоплює всі сектори економіки та залучає значну кількість робочих ресурсів країни. Вона також наголошує на необхідності розподілу цього зростання рівномірно між всіма верствами суспільства, забезпечуючи рівні можливості і доступ до ринку праці та ресурсів.

Отже, **інклюзивний розвиток** – це ідея, яка визнає, що економічне зростання повинно сприяти всім членам суспільства, і вона асоціюється з темпами та характером цього зростання, а також з тим, як результати цього зростання розподіляються по всій країні.

Інклюзивний економічний розвиток, відповідно до трактування Вдовічен А. А. та Вдовіченої О. Г., визначається як формування збалансованого та стабільного зростання, приділяючи увагу індикаторам інклюзивності, таким як рівень соціальної включеності у суспільно-економічні процеси, доступ до ресурсів, продуктивна зайнятість, рівність у доходах і можливостях, а також екологічна стійкість. Це досягається завдяки реалізації інклюзивних, інвестиційних та інноваційних програм. Отже, інклюзивний розвиток та зростання потребують забезпечення соціального захисту вразливих груп населення, зменшення бідності та вирішення проблем нерівності у будь-якому її прояві, сприяючи при цьому швидкому переходу до більш відкритої та інтегрованої економіки¹.

Інклюзивний розвиток та інклюзивне зростання є поняттями, які вказують на підхід до розвитку, спрямований на забезпечення широкої і справедливої участі всіх верств населення в економічному процесі та розподілі його результатів. Ці терміни використовуються в економічній та соціальній теорії для позначення принципів, які враховують різноманітні потреби та можливості різних груп суспільства.

¹ Вдовічен А. А., Вдовічена О. Г. Загальні підходи до оцінки параметрів інклюзивного розвитку економіки: егалітарний зріз для України. *Бізнес Інформ*. 2019. №2. С. 64–71. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-2-64-71>

1. Інклюзивний розвиток:

- **Визначення:** Інклюзивний розвиток передбачає створення умов для рівноправної участі всіх соціальних груп у процесах економічного, соціального та культурного розвитку.
- **Аспекти:** Основні аспекти інклюзивного розвитку включають в себе зменшення соціальних нерівностей, створення можливостей для економічної активності для всіх верств населення, і забезпечення доступу до освіти, охорони здоров'я та інших сфер суспільного життя без будь-якої форми дискримінації.

2. Інклюзивне зростання:

- **Визначення:** Інклюзивне зростання або інклюзивна економіка вказує на те, що економічний розвиток повинен бути справедливим і забезпечувати зростання добробуту для всіх членів суспільства.
- **Аспекти:** Основні аспекти інклюзивного зростання включають в себе створення високопродуктивних інфраструктур, розробку політик, спрямованих на підтримку малих підприємств і соціальних підприємств, а також формування ефективних механізмів соціального захисту.

Обидва поняття є взаємопов'язаними, оскільки інклюзивний розвиток створює умови для досягнення інклюзивного зростання. Іншими словами, інклюзивний розвиток – це стратегічний підхід, а інклюзивне зростання – це його конкретний результат, який виражається в підвищенні якості життя всіх членів суспільства через справедливий доступ до економічних можливостей і ресурсів.

Інклюзивне зростання має різні визначення та підходи в залежності від контексту та перспективи. Ця концепція активно використовується в глобальній економічній дискусії і розглядається різними міжнародними організаціями та економістами. Нижче представлена таблиця, яка відображає основні підходи до визначення

інклюзивного зростання та його співвідношення з поняттями інклюзія і інклюзивний розвиток:

Таблиця 1.1

Основні підходи до визначення інклюзивного зростання

Підхід / Визначення	Характеристика	Співвідношення з іншими поняттями
Світовий банк ²	Стабільне зростання, яке охоплює всі сектори економіки та залучає значну кількість робочих ресурсів країни.	Інклюзивне зростання – підмножина інклюзивного розвитку.
Європейська комісія ³	Забезпечення високого рівня заінтересованості всіх верств населення, інвестування в освіту, боротьбу з бідністю та модернізацію ринків праці.	Інклюзивне зростання – один із аспектів інклюзивного розвитку.
Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) ⁴	Економічне зростання, яке справедливо розподілене в усьому суспільстві та створює можливості для всіх.	Інклюзивне зростання – концепція, яка доповнює інклюзивний розвиток.

Інклюзивне зростання асоціюється з рівністю можливостей та розподілом економічного успіху серед всіх верств населення. Воно є

² Inclusive growth for people and places: challenges and opportunities // Inclusive Growth Commission: [Веб-сайт]. RSA, London, 2017. URL: https://www.thersa.org/globalassets/pdfs/reports/rsa_inclusivegrowth-commissionfinal-report-march-2017.pdf

³ Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels. [Веб-сайт]. URL: http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm

⁴ Inclusive growth // OECD: Better Policies for better lives. URL: <http://oecd.org/inclusive-growth/#introduction>

підмножиною інклюзивного розвитку, що включає в себе також інші аспекти, такі як освіта, боротьба з бідністю і соціальне об'єднання.

Інклюзивна економіка, в свою чергу, є практичним проявом інклюзивного розвитку і інклюзивного зростання. Вона визначає специфічні економічні політики, програми та заходи, спрямовані на досягнення інклюзивних цілей у сфері зайнятості, фінансової інклюзії, підприємництва та інших аспектів економіки. Інклюзивна економіка прагне створити умови для розвитку та самореалізації всіх громадян, незалежно від їхніх особистих характеристик та обставин.

У цілому, інклюзивна економіка є однією із ключових складових інклюзивного розвитку та інклюзивного зростання, які спрямовані на створення більш справедливого, рівного та стійкого суспільства, де всі громадяни мають можливість брати участь у економічному процесі та отримувати вигоди від економічного успіху.

Інклюзивна економіка представляє собою сучасну економічну концепцію, яка набула значущості у світовій економічній дискусії останні десятиліття. Вона базується на принципі створення суспільства, в якому кожна людина, незалежно від своїх особистих характеристик і обставин, має рівний доступ до економічних можливостей та ресурсів, необхідних для її розвитку та самореалізації.

Інклюзивна економіка, в загальному розумінні, означає економічну систему, яка спрямована на забезпечення добробуту всіх громадян країни, дозволяючи їм брати участь у соціальному та економічному житті. Метою державної політики в цьому контексті є створення інклюзивної та інноваційної економіки, яка служить інтересам всього суспільства.

Зміст інклюзивної економіки визначається через взаємозв'язок між виробничими можливостями країни і добробутом її громадян. Це означає, що для досягнення інклюзивності економічної системи необхідно не лише створити сприятливі умови для економічного зростання, але і забезпечити, щоб це зростання розподілялося рівномірно і враховувало потреби всіх верств населення.

Суть інклюзивної економіки полягає в розширенні можливостей для всіх верств суспільства, включаючи ті соціальні групи, які традиційно ставилися на маргіні економічних інтересів. Ця концепція визнає, що різноманітність індивідів і груп є невід'ємною частиною суспільства, і вона спрямована на забезпечення їхньої активної участі в економічному житті.

Усвідомлення взаємозв'язку між економічними можливостями і соціальним добробутом покладає на державу важливу відповідальність. Державна політика повинна бути спрямована на створення умов для інклюзивного розвитку економіки, включаючи заходи, що сприяють доступу до освіти, робочих місць та інших ресурсів для всіх громадян.

Основними принципами інклюзивної економіки є рівність можливостей і доступу до ресурсів, бездискримінаційність та соціальна справедливість. Ці принципи визнаються як важливі складові створення стійкого та прогресивного суспільства.

Фахівці Фонду Рокфеллера⁵, які вивчають інклюзивну економіку, визначають її як систему, що створює рівні можливості для всіх верств суспільства, особливо для тих, хто стикається з бар'єрами у поліпшенні свого добробуту. Вони виділяють п'ять ключових характеристик інклюзивної економіки.

По-перше, це участь населення, де всі люди мають однаковий доступ до економічного життя та можуть впливати на його майбутнє. Це передбачає прозорість і рівність правил, а також розвиток інновацій та нових технологій для підвищення добробуту.

По-друге, рівноправність гарантує вертикальну мобільність для всіх груп населення, забезпечуючи рівний доступ до суспільних благ і послуг.

По-третє, інклюзивна економіка спрямована на зростання, яке охоплює не лише матеріальний, але й соціальний сектор.

⁵ Pacetti, E. G. (2016), "The Five Characteristics of an Inclusive Economy: Getting Beyond the Equity-Growth Dichotomy", The Rockefeller Foundation, [Online], available at: <https://www.rockefellerfoundation.org/blog/five-characteristics-inclusive-economy-getting-beyondequity-growth-dichotomy/>

По-четверте, вона прагне до стійкості, де учасники економіки можуть передбачати результати своїх рішень і система стає більш стійкою до потенційних криз.

По-п'яте, інклюзивність робить економіку стабільною та спрямованою на задоволення потреб не тільки поточного, але і майбутнього покоління.

Інклюзивна економіка також враховує індивідуальні потреби та особливості різних груп населення, таких як особи з інвалідністю, молодь, літні громадяни, мігранти, жінки та інші. Вона прагне створити умови для їхнього активного включення в економічний процес та забезпечити їм можливість досягти повного потенціалу.

Інклюзивна економіка являє собою новий підхід до соціально-економічного розвитку, який отримав широкий визнання у світовій спільноті та набуває значного поширення в розвинених країнах.

Основоположною концепцією інклюзивної економіки є «три стовпи» – це три ключові принципи, які дають змогу отримати позитивні соціальні та економічні результати внаслідок їх впровадження (див. Рис. 1.2).

Ці принципи можна узагальнити так:

1. Забезпечення рівних умов для особистісного розвитку і запобігання будь-якій формі дискримінації, включаючи дискримінацію за гендерними, расовими, соціальними та економічними ознаками. Гарантування рівних можливостей доступу до ресурсів для розвитку. Це включає в себе різноманітні аспекти, такі як соціальна інклюзія, екологічна інклюзія, інклюзивна освіта, розвиток інклюзивної інфраструктури, фінансова інклюзія і багато інших.

2. Збільшення рівня зайнятості населення та залучення до продуктивної діяльності всіх верств суспільства. Створення сприятливих умов для бізнесу і дотримання правил чесної конкуренції. Для досягнення цих цілей важливе функціонування інклюзивних ринків праці, розвиток соціального партнерства і забезпечення як соціальної, так і економічної інклюзії.

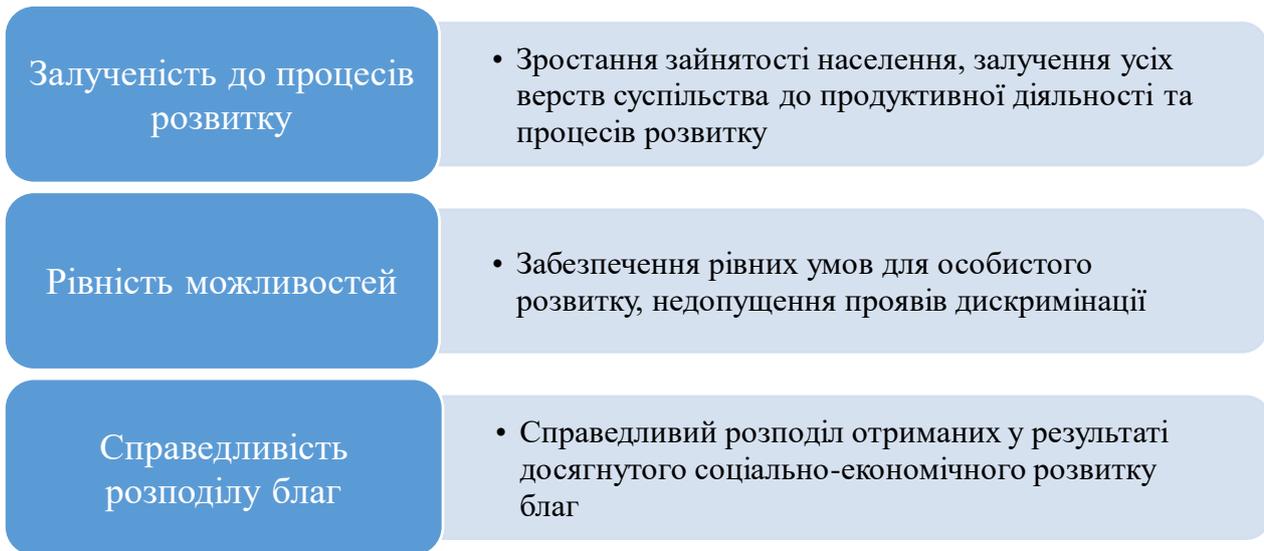

Рис. 1.2. Основні принципи інклюзивної економіки⁶

3. Справедливий розподіл благ, отриманих внаслідок досягнутого соціально-економічного розвитку. Важливо запобігати корупції, впроваджувати інклюзивні інституції і включати населення у процеси розподілу фінансових ресурсів через бюджети участі та активізацію громадсько-політичної діяльності.

Інклюзивна економіка визначається структурою, яка включає кілька основних складових, що спрямовані на забезпечення добробуту всіх громадян та рівних можливостей для їхньої участі в економічному і соціальному житті.

Основні складові інклюзивної економіки включають⁷:

1. Можливості виробництва благ: Ця складова відображає наявність та сукупні витрати факторів виробництва, а також продуктивність економічних процесів. Важливо, щоб економіка забезпечувала ефективне виробництво та розподіл ресурсів для задоволення потреб всіх громадян.

⁶ Цимбалюк І. Фіскальний простір інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації: теорія, методологія, практика [Текст] : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). Об'єм даних 8,65 Мб. ISBN 978-966-940-399-5

⁷ Гуроров А. О. Сутність інклюзивної економіки. Матеріали Другої Міжнародної науково-практичної конференції «Управління розвитком соціально-економічних систем» 11-12 квітня 2019 р. Харків: ХНТУСГ, 2019. С. 9-11.

2. Соціальні можливості розвитку: Ця складова охоплює наявність соціальних норм, цінностей, довіри, інститутів, мереж, а також людського капіталу. Вона вказує на важливість створення умов для розвитку людей, їхнього освіти та можливостей для самореалізації.
3. Добробут усіх громадян: Ця складова охоплює різні аспекти добробуту, такі як споживання економічних благ, наявність спільноти, сім'ї, здоров'я, місця роботи, безпека, свободи та можливості. Вона підкреслює важливість забезпечення всіх громадян якісним життям і рівним доступом до соціальних ресурсів.

Ці складові інклюзивної економіки взаємопов'язані та взаємозалежні. Забезпечення ефективного виробництва благ сприяє зростанню економіки, яке, в свою чергу, створює можливості для соціального розвитку. Розвиток соціальних можливостей, у свою чергу, підтримує добробут громадян і сприяє їхній активній участі в економічному житті.

У підсумку, інклюзивна економіка визначається як економічний підхід, який спрямований на забезпечення рівних можливостей, розширення участі різних груп населення у економічному процесі та створення суспільства, де кожна людина може досягти успіху і благополуччя, не зазнавши соціальної виразності чи дискримінації. Це вимагає вдосконалення економічних політик і підходів, спрямованих на досягнення інклюзивного розвитку та підвищення добробуту громадян.

З урахуванням актуальних світових тенденцій та стратегічних цілей соціально-економічного розвитку глобальної спільноти, важливим викликом для України стає необхідність перехідного процесу до інклюзивної економіки. Сьогодні сучасні концепції економічного розвитку надають особливу вагу активізації внутрішнього потенціалу та розвитку міжрегіонального співробітництва, які сприяють досягненню синергетичних ефектів завдяки спільному використанню переваг та ресурсів окремих територій. Цей підхід передбачає перегляд парадигми регіонального

розвитку та розробку відповідних організаційно-економічних механізмів для підтримки саморозвитку регіонів. Одночасно це вимагає уваги до можливостей, що пропонуються процесом децентралізації, а також необхідності впровадження заходів для зменшення негативного впливу глобальних мегатрендів та війни, що розгорнулася в країні на економіку України.

1.2. Поняття інклюзії та інклюзивного розвитку

Як показує практика, сучасний розвиток носить нерівномірний характер. Швидко зростаючі економіки низки країн все частіше зіштовхуються з поглибленням соціально-економічного нерівності та проблемою соціальної ізоляції в процесі розвитку. Зокрема Ініціатива розвитку всеосяжного розвитку ОЕСР була започаткована в 2012 році як відповідь на збільшення нерівності у всьому світі. Такі тенденції обумовили поширення в економічній літературі досліджень інклюзивного зростання та зосередження уваги на рівності доступу до послуг здоров'я, розвитку людського капіталу, дотримання задовільного екологічного стану довкілля, підвищення соціального захисту та продовольчої безпеки як чинників світової безпеки в широкому розумінні.

Розглядаючи поняття інклюзії Прогнімак О. Д.⁸ трактує його як збільшення ступеню участі усіх громадян соціуму у процесі економічного зростання і справедливий розподіл його результатів. Інклюзивний розвиток заснований на такому типі економічного зростання, який дозволяє відчувати його результати кожному члену суспільства, охоплюючи усі сфери його життя.

У працях Дж. Гупта та К. Вегелін⁹ стверджують, що інклюзивне зростання не лише створює нові економічні можливості, а й

⁸ Прогнімак О. Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1 (51). С. 187-197.

⁹ Gupta J., Vegelin C. Sustainable development goals and inclusive development International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics, 2016. Vol. 16(3). P 33-448. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10784-016-9323-z>.

забезпечує рівний доступ до них для всіх верств суспільства, особливо бідних.

Янчовичина О. та Лундстрем Гейбл С.¹⁰ трактують інклюзивне зростання як підвищення темпів зростання та збільшення розміру економіки шляхом надання рівних умов для інвестицій та збільшення можливостей для продуктивної зайнятості.

Хоменко О.¹¹ у своїх дослідження вказує, що інклюзивне економічне зростання передбачає рівноправний та справедливий розподіл благ, створення умов для повного використання трудового потенціалу та соціальної залученості з метою подолання бідності, базуючись на принципах сталого розвитку.

Узагальнюючи наведені підходи погоджуємось із ствердженням Мельник М. І.¹², щодо наявності різнобічного трактування поняття «інклюзивний розвиток», яке розглядається як економічний розвиток на основі скорочення бідності та нерівності, а також як процес максимальної участі населення у визначенні орієнтирів та забезпечені зростання; надання рівних можливостей реалізації власного людського потенціалу для усього населення незалежно від соціально-економічних умов, статі, місця проживання, віросповідання, етнічних коренів тощо. Тобто інклюзивний розвиток будується на поєднанні рівних можливостей і рівності доступу до результатів праці.

¹⁰ Ianchovichina E., and Lundstrom Gable S. “What is Inclusive Growth?” in *Commodity Prices and Inclusive Growth in Low-Income Countries*, ed. by Rabah Arezki, Catherine Pattillo, Marc Quintyn, and Min Zhu, International Monetary Fund, 2012

¹¹ Khomenko O. Theoretical and practical aspects of chinese economy’s inclusive development. URL: <https://chinese-studies.com.ua/sites/default/files/Archive/2018/1/8.pdf>

¹² Мельник М. І. Щеглюк С.Д., Лещух І.В., Яремчук Р.Є. Інклюзивний вимір розвитку міст – центрів ділової активності України: тенденції та перспективи : наукова доповідь / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. редактор М.І. Мельник. – Львів, 2019. – 55 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20190301.pdf>

Наведені підходи до розуміння інклюзивного розвитку свідчать про те, що сьогодні не існує загальноприйнятого визначення і єдиного уявлення про цей процес. Однак ця теорія була досить активно прийнята широким колом фахівців, а значимість інклюзивного зростання економіки визнана провідними міжнародними організаціями (табл.2.2).

Таблиця 2.2

**Трактування інклюзивного розвитку
міжнародними організаціями**

Міжнародна організація	Трактування інклюзивного розвитку	Основні акценти
1	2	3
Світовий банк ¹³	Інклюзивність – концепція, яка охоплює справедливість, рівність можливостей та захист на ринку праці	Наголошується на трьох елементах, необхідних для інклюзивності і стійкості розвитку: зростання інвестицій в людський, посилення систем безпеки; дотримання екологічно стійкого розвитку.
ОЕСР ¹⁴	Інклюзивне зростання - це економічне зростання, яке створює можливості для усіх прошарків населення і справедливо розподіляє у суспільстві переваги від збільшеного добробуту.	Акцентується на розширенні можливостей і справедливому розподілі результатів економічного зростання
Європейська комісія ¹⁵	Визначає інклюзивне зростання як забезпечення високого рівня зайнятості, інвестування в освіту, боротьбу з бідністю та її наслідків, модернізацію ринків праці, системи соціального захисту і сприяння більшому об'єднанню суспільства.	інклюзивне розглядається як: повне використання трудового потенціалу, зниження бідності та її наслідків, розвиток соціальної залученості, усунення регіональних диспропорцій.

¹³ Ending Poverty and Sharing Prosperity. Global Monitoring Report 2014/15. Washington DC: International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank, 2015. 240 p. URL:

<http://pubdocs.worldbank.org/en/637391444058280425/GMR-2014-Full-Report.pdf>

¹⁴ OECD. Inclusive Growth. Global forum on Development, 2019. URL:

<https://www.oecd.org/inclusive-growth/#introduction>

¹⁵ Employment, Social Affairs & Inclusion. European Commission, 2019. URL:

<https://ec.europa.eu/social/home.jsp?langId=en>

Продовження таблиці 2.2

Міжнародний валютний фонд ¹⁶	Інклюзивне зростання трактується як підвищення темпів економічного росту за рахунок надання єдиного простору для інвестицій і продуктивної зайнятості населення.	Вказується на роль інвестицій та зайнятості у досягненні зростання
Всесвітній економічний форум ¹⁷	Інклюзивне зростання розглядає як економічне зростання що досягається зниженням нерівності в доходах та однаковими можливостями для усього населення	Акцентує увагу на бідних, особливо в тій частині робочої сили, яка залучена в діяльності з низькою продуктивністю або повністю виключена з процесу зростання

Згідно твердження експертів Міжнародного валютного Фонду¹⁸ основою досягнення інклюзивного зростання є макроекономічна стабільність, людський капітал та структурні зміни в економіці. Позитивну роль можуть відігравати і глобалізаційні процеси, які сприяють надходженню прямих іноземних інвестицій та відкритості міжнародної торгівлі, посилюючи інклюзивність розвитку. Водночас, тоді як фінансові та технологічні зміни не мають помітного ефекту на інклюзивний розвиток.

Для забезпечення інклюзивного розвитку необхідно залучити різноманітні сектори економіки, приділяючи увагу не лише високотехнологічним галузям. Зокрема, важливо виділити інфраструктуру як ключовий елемент, необхідний для забезпечення інклюзивності та стійкості зростання.

Необхідно активно залучати різноманітні галузі економіки, не обмежуючись виключно високотехнологічними секторами, щоб

¹⁶ Anand R. et al. Inclusive Growth: Measurement and Determinants. IMF Working Paper. May 2013. P.3. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp13135.pdf>

¹⁷ What is Inclusive Growth? World Economic Forum. <https://www.weforum.org/agenda/archive/inclusive-growth/>

¹⁸ Anand R. et al. Inclusive Growth: Measurement and Determinants. IMF Working Paper. May 2013. P.3. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp13135.pdf>

забезпечити інклюзивний розвиток. Особливу увагу слід приділяти інфраструктурі, розглядаючи її як необхідну умову для досягнення інклюзивності та сталого зростання. Інклюзивний підхід має стратегічне значення, оскільки його основний фокус спрямований на створення продуктивної зайнятості як засобу зменшення соціальних розходжень за рівнем доходів та підвищення якості життя менш забезпечених верств населення. В результаті цього зберігається екологічна стійкість, а суспільство залишається здоровим, що виправдовує витрати та зусилля, вкладені у впровадження інклюзивності.

Інклюзивний розвиток також соціальне включення, що покращує життя найбільш вразливих людей, груп та країн; екологічне включення, яке враховує те, що найбільш потребуючі люди сильно залежать і є вразливими до змін в їх середовищі та екосистемі послуг; реляційне включення, що вимагає вирішення структурних причин, у т. ч. політика влади, бідність та екстерналізація навколишнього середовища¹⁹. Таке комплексне бачення проблеми зростання і його інтегрованість у структурні реформи забезпечують диверсифікацію економіки і її перехід на «зелені принципи».

Визначення інклюзивного зростання передбачає прямі зв'язки між макроекономічними та мікроекономічними детермінантами економіки та економічним зростанням. Як зазначає Єщенко П. С.²⁰, не обов'язково вкладати значні кошти в малоприбуткові галузі економіки: розвиток може відбуватися і за рахунок загального прогресу або покращення мікроклімату.

Конкретизуючи проблему інклюзивного розвитку регіонів за умов українських реалій, необхідним є врахування

¹⁹ Кожина А. В. Теорія інклюзивного місцевого розвитку та її взаємозв'язок з теоріями територіального розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*: наук.-практ. журн. Київ. 2018. № 22, С. 102-109. URL: www.investplan.com.ua/pdf/22_2018/19.pdf

²⁰ Єщенко П. С. Економічне зростання без розвитку: причини і шляхи інноваційного перетворення економіки. *Економіка України*. 2013. №10 (623). С. 4-19.

децентралізаційних процесів та набуття органами місцевої влади значних повноважень у прийнятті рішень щодо забезпечення соціально-економічного зростання відповідної території та забезпечення комфортного середовища життєдіяльності населення громади. Звертаючись до досліджень Бос К. і Гупти Дж.²¹ складовими інклюзивного напрямку розвитку регіону можна визначити: а) справедливий розподіл благ та рівних можливостей для усього населення; б) економічні можливості для підвищення рівня зайнятості населення громад; в) громадська участь та інклюзивні інститути; г) екологізація розвитку; д) згладжування потрясінь та адаптивна спроможність до змін.

У проєкті Стратегії сталого розвитку України до 2030 року²² серед визначених завдань поряд із децентралізацією та впровадженням регіональної політики, яка передбачає гармонійне поєднання загальнонаціональних і регіональних інтересів; передбачено побудову мирного та безпечного, соціально згуртованого суспільства з належним врядуванням та інклюзивними інституціями.

Розробка і реалізація заходів у межах інклюзивного розвитку повинна сприяти скороченню міжрегіональної диференціації, досягнути чого можна стимулюючи зацікавленість місцевого самоврядування та жителів громад у зростанні продуктивності праці, зниженні витрат, шляхом дотримання принципів зеленої економіки, запровадження інновацій тощо. З іншого боку відмінність у наявному природо-ресурсному, трудовому потенціалі, стані та структурі господарства різних територій обумовлюють нерівні можливості їх потенційного зростання та доводять необхідність створення системи

²¹ Bos K., Gupta J. Inclusive development, oil extraction and climate change: a multilevel analysis of Kenya. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*. №23:6. 2016. P. 482-492.

²² Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року: Проєкт Закону. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html

взаємодопомоги між регіонами задля згладжування початкових відмінностей у рівнях економічного та соціального розвитку.

Тривалий час у наукових дискусіях з питань територіального розвитку економічне зростання вважалося найважливішим чинником, однак з часом акценти почали зміщуватися в бік нематеріальних вимірів якості життя. Складна екологічна ситуація внаслідок техногенної діяльності, низка соціально-політичних проблем довели, що оцінка економічних, соціальних чи інших процесів суто з позиції фінансової та матеріальної рентабельності є недосконалою.

Переосмислення сутності розвитку та набуття ним людиноцентриського спрямування на фоні критичного стану існуючих екологічних проблем, зумовило формування нових теоретичних засад, ефективних концепцій серед яких теорія інклюзивного розвитку є квінтесенцією еволюції теоретичних засад соціально-економічного зростання.

1.3. Зв'язок інклюзивної економіки зі сучасними глобальними проблемами

За останні кілька століть людство досягло значних успіхів. Наприклад, у 1500 році середній обсяг виробництва на душу населення складав лише 550 долара, а в сучасний час ця цифра становить 11097 доларів. Світовий ВВП також зріс у 31,9 раза в порівнянні із 1969 роком, а ВНД на душу населення збільшився в 14,7 раза. Чисельність населення світу зросла на 2,1 раза, а очікувана тривалість життя значно збільшилася, досягнувши 72,23 роки²³.

За даними Світового банку, рівень надзвичайної бідності в світі на кінець 2018 року є найнижчим за всю історію спостережень. Понад одному мільярду людей вдалося вирватися із злиднів, і більшість країн світу знизили частку бідного населення до менш ніж 3%.

²³ Дідух С.М. Концепція інклюзивного розвитку: причини та передумови виникнення. *Економіка харчової промисловості*, 2019. Том 11. Вип. 4. С. 14-19.

Результати економічного зростання і технічного прогресу також призвели до покращення рівня доступу населення до освітніх ресурсів та зменшення смертності в дитячому віці.

Однак не зважаючи на ці позитивні зміни, існуюча система економічного розвитку має численні вади, які породжують глобальні проблеми.

Перш за все, розподіл світового багатства є нерівномірним, що призводить до того, що значна частина населення не відчуває переваг економічного зростання та не має більше економічних благ, ніж їх предки.

Наприклад, споживання електроенергії на душу населення значно зросло, але при цьому понад 1 мільярд людей (13% населення світу) все ще живуть без електрики, особливо ця проблема актуальна для сільських районів в Центральній Африці та Центральній та Південній Азії. Більше 2,6 мільярда людей не мають доступу до каналізації та чистої питної води, 5,4 мільярда людей не мають доступу до Інтернету, а 2,5 мільярда людей не мають рахунків у фінансових установах.

Нерівність також проявляється в розподілі доходів. Частка доходу найбідніших 20% населення практично залишається незмінною, і ця нерівність створює проблему глобальної нерівності.

Іншою важливою проблемою є те, що економічне зростання та підвищення рівня життя мають нерівномірний характер, що призводить до посилення нерівності в світі та виникнення структурних дисбалансів розвитку. Наприклад, доходи 100 найбагатших жителів Землі в значній мірі зросли, в той час як найбідніші верстви населення заробляють менше 1,25 долара США на людину на день.

Глобалізація та зростаюча відкритість світу дозволяють людям порівнювати свій рівень життя з мешканцями розвинених країн, і це призводить до диспропорцій між доходами та способом життя населення в різних частинах світу. Ці диспропорції створюють загрозу у глобальному вимірі та можуть бути причиною збройних конфліктів, міграційних процесів та зростання кількості біженців.

Такі нерівності призводять до соціальних протестів і вимог більш справедливого розподілу доходів, політичних свобод та зменшення майнової нерівності.

Інклюзивна економіка, як нова парадигма соціально-економічного розвитку, виявляється вкрай актуальною у контексті розв'язання сучасних глобальних проблем, які акцентують увагу на необхідності впровадження інклюзивних підходів. Інклюзивна економіка виступає як відповідь на сучасні світові мегатренди і впровадженням своїх принципів дає можливість допомогти подолати багато з них.

Мегатренди – це ключові глобальні процеси, які мають величезний вплив на сучасну світову економіку та суспільство. Вони визначають напрямок розвитку і можуть бути навіть дієвими силами у вирішенні глобальних проблем. Розглянемо, як мегатренди пов'язані з цими проблемами та яку роль грає інклюзивна економіка в їх розв'язанні.

- 1. Глобалізація та нерівність:** Глобалізація дозволила компаніям здійснювати бізнес на світовому рівні, але вона також призвела до загострення проблеми нерівності. Головною роллю інклюзивної економіки є забезпечення рівних можливостей для всіх, незалежно від їхнього соціального статусу чи місця проживання.
- 2. Зміни в демографії та старіння населення:** Старіння населення стає великою глобальною проблемою, і воно вимагає адаптації системи соціального захисту та ринку праці. Інклюзивна економіка сприяє включенню людей похилого віку в робочий процес та забезпеченню їхнього гідного старості.
- 3. Зміни в кліматі та екологічна криза:** Глобальні зміни в кліматі і забруднення навколишнього середовища є однією з найбільших загроз людству. Інклюзивна економіка сприяє розвитку екологічно стійких підприємств і технологій, які сприяють зменшенню викидів та збереженню природних ресурсів.

4. **Технологічна революція та занятість:** Швидкий розвиток технологій може призвести до автоматизації багатьох робочих місць і збільшити ризик безробіття. Інклюзивна економіка спрямовує зусилля на створення нових можливостей для тих, хто втратив роботу через автоматизацію, та підтримує підприємства, які створюють робочі місця майбутнього.
5. **Соціальні зміни та різниця в генераціях:** Включають зміни в соціальних структурах, взаємодії між людьми, культурному розмаїтті та відносинах між генераціями. Зміни в соціальних структурах та відносинах між генераціями можуть призвести до конфліктів та нерозуміння. Інклюзивна економіка сприяє розумінню та співпраці між різними групами населення.

Отже, мегатренди впливають на глобальні проблеми, і інклюзивна економіка виступає як інструмент для їх розв'язання.

Так, однією з найбільших та найскладніших проблем, які стоять перед світом, є *забезпечення сталого економічного зростання при одночасному збереженні екологічної стійкості*. Значну частину світового населення досі виснажують бідність та соціальна нерівність, що веде до економічного та соціального напруження. Інклюзивна економіка надає можливість розглядати ці виклики як взаємопов'язані і вирішувати їх через впровадження принципів інклюзії в економічні та соціальні системи.

Глобальні виклики, пов'язані зі зміною клімату, також мають серйозний вплив на світову економіку. Інклюзивна економіка сприяє створенню умов для розвитку зеленої економіки та сталого використання ресурсів, що важливо для збереження природного середовища та зменшення негативного впливу людської діяльності на планету.

Іншим суттєвим аспектом є *демографічні зміни*. Зростання світового населення та старіння населення у багатьох країнах створюють нові виклики для економіки та соціальних систем. Інклюзивна економіка відкриває можливості для залучення різних верств суспільства до активної участі в економічній діяльності,

включаючи людей похилого віку та інвалідів, що допомагає забезпечити стабільність та підвищення якості життя.

Глобальна демографічна ситуація, що характеризується зростанням кількості людей похилого віку та міграційними процесами, вимагає інклюзивних стратегій у розвитку ринку праці та соціальної сфери. Інклюзивна економіка сприяє залученню всіх верств суспільства до продуктивної діяльності, включаючи групи, які можуть бути вразливими на ринку праці через вік чи міграційний статус. Це сприяє збереженню стабільності та рівності у суспільстві.

Далі, *сучасні технологічні та екологічні зміни* вимагають нових підходів до розвитку. Інклюзивна економіка сприяє розробці та впровадженню зелених технологій та практик, сприяючи сталому використанню ресурсів та збереженню природи. Також, вона підтримує доступ до технологій для всіх верств суспільства, що дозволяє зменшити цифровий розрив та сприяти інноваційному розвитку.

Зростання *інтернет-діяльності та диджиталізація економіки* вимагають нових підходів до оподаткування та податкового контролю. Інклюзивна економіка сприяє розробці сучасних систем оподаткування, які враховують особливості інтернет-бізнесу та забезпечують більшу прозорість та справедливість у оподаткуванні.

Крім того, глобальна інформаційна революція та швидкий розвиток технологій змінюють спосіб функціонування економіки та ринків праці. Інклюзивна економіка сприяє створенню умов для доступу до цих технологій для всіх верств суспільства та підтримує розвиток інновацій та креативного потенціалу.

Отже, інклюзивна економіка відіграє важливу роль у вирішенні сучасних глобальних проблем, сприяючи сталому економічному зростанню, збереженню навколишнього середовища, зменшенню нерівності та забезпеченню соціальної стабільності. Інклюзивність стає ключовим принципом для розвитку сучасного світу та впорядкування його економічних та соціальних систем.

Інклюзивна економіка спрямована на вирішення різноманітних глобальних проблем, включаючи:

1. Нерівність: Інклюзивна економіка ставить своєю метою зменшення рівнів соціально-економічної нерівності як на рівні окремих країн, так і між ними. Це включає в себе забезпечення рівних можливостей для всіх громадян незалежно від їхнього походження, статусу, рівня доходів і фізичних обмежень.

Інклюзивна економіка грає важливу роль у розв'язанні проблем економічної несправедливості та нерівності. Для розуміння цієї ролі, можна звернутися до дослідження Дарона Аджемоглу та Джеймса Робінсона, яке розглядає причини різниці у розвитку різних країн.

В їхній роботі "Чому нації занепадають", автори розглядають вплив економічних інститутів на розвиток суспільства та економіки. Вони виділяють два типи інститутів: інклюзивні та екстрактивні.

Інклюзивні інститути побудовані на принципах поваги до приватної власності, прав людини і свободи, стабільності системи права і створенні конкурентного середовища. Ці інститути стимулюють громадян до активної участі в економічній діяльності. Такі інститути сприяють зменшенню економічної нерівності та забезпечують більший рівень добробуту для всього суспільства.

Розуміння ролі інклюзивних інститутів у формуванні справедливих і стійких економічних систем є ключовим для вирішення глобальних проблем економічної несправедливості та нерівності. Інклюзивна економіка сприяє створенню таких інститутів і сприяє їхньому впровадженню в різних країнах.

2. Бідність: Інклюзивна економіка сприяє створенню робочих місць і забезпеченню доступу до фінансових ресурсів для тих, хто опинився в уразливому становищі. Вона допомагає підняти людей з бідності та забезпечити їхнє стабільне економічне самовизначення.

3. Соціальна включеність: Інклюзивна економіка підтримує ініціативи, спрямовані на включення людей з інвалідністю, меншинами, жінок та інших груп у суспільне життя та економічну діяльність. Це допомагає розбудовувати більш рівні та справедливі суспільства.

4. Екологічна стійкість: Інклюзивна економіка сприяє створенню економічних систем, які беруть до уваги екологічні

аспекти і допомагають боротися з змінами клімату та іншими екологічними викликами. Вона підтримує інновації та практики, спрямовані на збереження природних ресурсів.

5. Співпраця та стабільність: Інклюзивна економіка сприяє побудові стійких та мирних суспільств, забезпечуючи участь різних груп населення у процесах прийняття рішень та економічному розвитку. Вона сприяє врегулюванню конфліктів та забезпечує стабільність націй.

6. Інновації та конкурентоспроможність: Інклюзивна економіка підтримує інноваційний розвиток та підвищує конкурентоспроможність країн у глобальному ринковому середовищі. Вона стимулює креативність та підприємництво серед різних шарів населення.

Інклюзивна економіка виступає як інструмент для вирішення цих глобальних проблем і сприяє створенню більш справедливого, стійкого та гармонійного світу. Шляхом забезпечення рівних можливостей для всіх громадян, незалежно від їхнього соціального статусу, віку чи місця проживання, інклюзивна економіка сприяє збереженню сталості суспільства, зменшенню нерівностей і підтримці сталого розвитку на всій планеті. Такий підхід враховує глобальні виклики та допомагає спільно зі світовою спільнотою керувати змінами та досягати глобальних цілей економічного та соціального розвитку.

Інклюзивний розвиток, як нова парадигма соціально-економічного зростання та інструмент досягнення сталого розвитку, визнана світовою спільнотою та набуває значного поширення у практиці розвинутих країн світу. Основна ідея інклюзивного зростання будується на «трьох китах» – трьох основних принципах, дотримання яких дозволить отримати позитивні соціальний та економічний ефекти від її впровадження. Ці принципи можна визначити наступними чином:

1. *Забезпечення рівних умов для особистого розвитку, недопущення проявів дискримінації* (за гендерною та расовою ознаками, соціальним статусом, рівнем доходів тощо). Гарантування

рівних можливостей доступу до ресурсів розвитку. На дотримання цих принципів спрямована соціальна інклюзія, екологічна інклюзія, інклюзивна освіта, розвиток інклюзивної інфраструктури, фінансова інклюзія та ін.

2. *Зростання зайнятості населення та залучення усіх верств населення до продуктивної діяльності*, створення сприятливих умов розвитку бізнесу, дотримання правил добросовісної конкуренції. Задля досягнення визначених орієнтирів доцільним є забезпечення функціонування інклюзивних ринків праці, розвиток соціального партнерства, тобто досягнення як соціальної, так і економічної інклюзії.

3. *Справедливий розподіл отриманих у результаті досягнутого соціально-економічного розвитку благ*. У контексті цього важливим є недопущення корупції, запровадження інклюзивних інститутів, доручення населення до процесів розподілу фінансових ресурсів громади через прийняття бюджетів участі, активізація громадсько-політичної діяльності.

Ураховуючи сучасні мегатрендита цільові орієнтири соціально-економічного піднесення світової спільноти, розв'язанням окресленої проблеми ставимо теорію інклюзивного розвитку регіону, що є квінтесенцією еволюції теоретичних моделей регіонального зростання. У сучасних теоріях регіонального розвитку все більшої ваги надається активізації внутрішнього потенціалу та налагодженню міжрегіональної співпраці, що дозволяє досягти ефекту синергії від спільного використання переваг та ресурсів окремих територій. Це обумовлює необхідність формування нового бачення регіонального розвитку та обґрунтування відповідного організаційно-економічного забезпечення саморозвитку регіонів із врахуванням можливостей наданих проведеною децентралізацією, особливостей сформованих в країні бюджетно-податкових відносин та здійснення своєчасних заходів щодо мінімізації негативного впливу глобальних мегатрендів.

РОЗДІЛ 2. ГЕНЕЗИС ТЕОРІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ

2.1. Теорії регіонального розвитку та зародження концепції інклюзивного зростання

Виникнення перших концепцій просторового розвитку припадає на початок XIX ст., в період створення *класичних теорій розміщення*: концентричних кілець сільськогосподарського зростання (Й. Тюнен, 1830-ті рр.), локаційний трикутник раціонального місця розташування промислового закладу (В. Лаунгардт 1882 р.), індустріальних районів (А. Маршалл, 1890-ті рр.), розміщення промисловості (А. Вебер, 1910-ті рр.), центральних місць (В. Кристаллер, 1930-ті рр.), просторової економічної рівноваги (А. Льош, 1940-ві рр.), розміщення продуктивних сил (У. Айзард, 1960-ті рр.). Ключовою концепцією теорії розміщення стало уявлення про те, що формування оптимальних агломерацій дає можливість економії ресурсів і є основою локального розвитку територій. Представниками цієї течії здійснено обґрунтування моделей організації виробництва, доцільності концентрації промислових підприємств задля економії від масштабу.

Класичні теорії розміщення розглядають простір як незалежний виробничий фактор, елемент формування конкурентоспроможності локальної виробничої системи. Відповідно до цих теорій розвиток регіону досягався шляхом пошуку оптимального місця розташування продуктивних сил, що забезпечувало найменші витрати часу та ресурсів. Таке бачення розвитку регіону ототожнювало його з економічним зростанням. Освоєння нових територій призводило до ускладнення економічних відносин та зростання вартості продукції через віддаленість розташування об'єктів виробництва від сировини та споживачів, тому потреба в раціоналізації їх розміщення стала об'єктивною передумовою виникнення теорій регіонального розвитку.

У 50-х рр. ХХ ст. спад промислового виробництва, що розпочався у багатьох країнах, засвідчив неефективність існуючих на той період механізмів державної підтримки, що дало поштовх до формування нових теорій та переходу від галузевого до регіонального бачення розвитку.

Важливу роль на даному етапі відіграли праці У. Айзарда, який у своїх дослідженнях відстоював інтегровану модель регіонального розвитку, наводив модель просторової рівноваги та розглядав суперечності в регіональних системах. Відтоді регіон сприймається науковцями як окрема соціально-економічна система, а проблема його розвитку набуває міждисциплінарного характеру, вирішення якої більше не обмежується економічною сферою, а визнається її залежність від соціальних, політичних та інших чинників і їх взаємодії.

У той період набуває актуальності наукове осмислення проблеми міжрегіональної нерівності та нерівномірності процесів розвитку, що знаходить своє відображення у теорії *кумулятивного зростання* (полюсів зростання (Ф. Перру, 1950-ті рр.), дифузії інновацій (Т. Хагерstrand, 1950-ті рр.), кумулятивного зростання (Г. Мюрдаль, 1960-ті рр.) та ін.). Привабливість регіону для розміщення нових підприємств та ефекти від концентрації в економічно розвинутих регіонах розглядаються розробниками нової концепції як основні чинники випереджального розвитку, що поглиблюють його нерівномірність. У подальшому позитивні ефекти будуть поширюватись і на периферійні регіони, однак тривалість цього процесу може бути досить довгою. За таких умов значної ваги набуває активне втручання держав у регіональний розвиток.

Теорії *кумулятивного зростання* базуються на положеннях про виникнення центрів зростання і каналів їх поширення в просторовій економіці, утворення агломерацій і центральних місць, дифузії нововведень, розвитку периферійних територій, постійної віддачі від масштабу, нерівномірного зростання в умовах вільної конкуренції.

Однією з головних концепцій є модель «взаємної та кумулятивної обумовленості» Г. Мюрдаля. Вона пояснює процеси економічного зростання регіону постійно діючими «імпульсами», які щоразу виникають в іншому місці. Ключова ідея теорії полюсів зростання, запропонованої Ф. Перру, полягає в тому, що ріст економіки країни та її регіонів не є рівномірним, а спостерігається в «полюсах зростання» та змінюється з певною інтенсивністю по різних каналах. Згідно з теорією просторової дифузії інновацій Т. Хагерстранда інновації зароджуються в інноваційних центрах – країнах або регіонах, які різняться високим рівнем розвитку, вже потім переміщуються на периферію економічного простору, тобто до менш розвинених територій.

Нерівномірність розвитку між регіонами в середині країни стала основою досліджень Дж. Вільямсона та Г. Річардсона. Науковці стверджували, що на початкових етапах розвиток концентрується в центральних регіонах, і лише згодом поширюється на усю територію країни. Така закономірність спочатку призводить до посилення міжрегіональної диференціації, яка, після досягнення певного рівня, почне зменшуватись. Основними причинами збільшення диспропорцій між сильними і слабкими регіонами вчені вважали:

- посилення міграції робочої сили до більш розвинутих регіонів внаслідок підвищення попиту на кваліфікованих працівників;
- наявність більш розвинутої інфраструктури, кращих умов розвитку бізнесу та потенційних ринків прискорює розвиток території;
- централізації державних ресурсів у сильних регіонах.

За таких умов, на ранніх стадіях розвитку розвинуті регіони бажають приєднати до себе менш розвинуті, що загострює нерівність між ними до тих пір, поки не розпочнеться зворотній процес розосередження економічної активності: створення робочих місць та посилення фінансування соціальної сфери у відсталих регіонах; зниження норми прибутковості бізнесу, розміщеного у

сильніших регіонах; економічна інтеграція сильних та слабких регіонів. Залежність між розвитком країни і рівнем диспропорції описувалась вченими у вигляді ввігнутої кривої [195]. Сучасні емпіричні дослідження розвитку регіонів в умовах реформи децентралізації підтверджують правильність багатьох положень цієї теорії.

До представників теорії кумулятивного зростання можна віднести Дж. Фрідмана. Вчений дійшов висновків, що позбавитись відмінностей у розвитку регіонів можна використовуючи активну регіональну політику, спрямовану на стимулювання розвитку периферії та підтримку міграції населення з найбільш депресивних територій в перспективні регіони, кінцевим результатом чого має бути трансформація центр-периферійної структури у відносно рівномірно розподілену по території мережу взаємозалежних міських центрів з високим ступенем інтеграції регіональних економік. До економічних криз середини 70-х рр. ХХ ст. ця теорія вдало застосовувалась у багатьох європейських державах.

Сутність *неокласичних теорій економічного зростання*, які паралельно розвивались починаючи з 60-тих років ХХ ст., полягає у зменшенні міжрегіональних асиметрій шляхом застосування механізму «стихійного ринку», згідно з яким фактори виробництва перетікають у ті регіони, де за них платять більшу ціну (Дж. Бортс і Дж. Стейн (1960-ті рр); Г. Зіберт 1990-ті; Р. Барро 1990-ті; Р. Солоу (2000-ні); Р. Холл, Ч. Джонс (1990-ті) та ін.). До ключових факторів регіонального зростання неокласики відносили транспортні витрати, соціальні, політичні, географічні чинники. Зменшення асиметрій у розвитку регіонів пояснювали наростаючою мобільністю факторів виробництва (теорія регіонального зростання Дж. Бортса і Дж. Стейна). Конвергенція між депресивними та розвиненими регіонами можлива завдяки: переміщенню капіталу із регіонів з високим рівнем розвитку та мінімальною рентабельністю інвестицій у регіони з низьким рівнем розвитку, проте сприятливим інвестиційним

кліматом; трудових ресурсів – з регіонів, де рівень оплати праці низький, в регіони з вищим рівнем оплати праці. У результаті такого переміщення факторів виробництва і буде відбуватися вирівнювання індикаторів розвитку, що в кінцевому результаті призведе до економічного зростання території (теорії Р. Солоу, Т. Савана, Р. Барро). У подальшому представниками неокласичної теорії розвитку регіону поряд із традиційними факторами були враховані і інші детермінанти економічного зростання (соціальні, інституціональні, політичні, географічні). Зокрема, Р. Холл і Ч. Джонс у своїй моделі регіонального зростання розглядають вплив інституціональної політики на формування економічного середовища, стимулювання виробничої активності, впровадження нових технологій тощо.

Новий етап розвитку регіональної теорії розпочинається з 1980-1990 рр. під впливом інформаційного і технологічного суспільного розвитку та глобалізації. У цей період було сформовано досить багато теорій що висвітлювали концепцію нового економічного зростання: нового інформаційного суспільства (Дж. Нейсбіт, 1980-ті рр.), «нового регіоналізму» (М. Кітінг), підприємницького регіону (Б. Йоганінссон), навчального регіону (А. Саксеніан), інституціональної адаптації до змін (Д. Норт), міжнародної торгівлі, агломерацій (П. Кругман), регіональних інноваційних систем (Б.Асхайд та А.Ізаксен).

Теорії регіонального розвитку зосереджують увагу на нових видах діяльності та факторах виробництва (інновації, інформатизація, екологічні фактори та обмеження, нематеріальні фактори виробництва тощо). Поряд з цим формується теорія згідно якої регіони набувають статусу повноправних суб'єктів в світовій архітектурі економічних відносин, та розвитку економіки окремої держави. Помітною загальносвітовою тенденцією стає розширення

прав регіонів, що проявляється у передачі функцій з національного рівня на внутрішньодержавні структури²⁴.

Розвивається підхід до вивчення міжнародних відносин, який відштовхується від нового розуміння міжнародної політичної системи, базується на значенні нових факторів, проблем та суб'єктів міжнародних відносин та нової ролі регіонів у світі.

Використання нових можливостей глобалізації та створення локальних конкурентних переваг дозволяє регіонам не лише зміцнювати власний міжнародний конкурентний статус, а й сприяти підвищенню рівня конкурентоспроможності національної економіки²⁵. Тенденції самостійності та зростання ролі окремих регіонів у розвитку національних економік («парадокс Нейсбіта») були обґрунтовані у 80-х роках ХХ століття. Відповідно до цієї теорії, чим вищий рівень глобалізації, тим потужнішими стають її найдрібніші учасники.

Представники *теорії «нової економічної географії»* намагалися обґрунтувати взаємодію розміру ринку із масштабом внутрішньої просторової економіки підприємств, їх транспортними витратами. Це, в свою чергу, дозволяє визначити розмір ринку ендегенними факторами. За незначних транспортних витрат починає діяти закон кумулятивної причинності: виробництво товарів та послуг має тенденцію до концентрації в місцях з великим розміром ринку, а ринок матиме більші розміри, де концентрується виробництво²⁶.

Починаючи з 80-х років активно розвиваються теорії «нового типу міжнародної торгівлі» та теорії «випадкового росту».

²⁴ Павліха Н. В., Цимбалюк І. О. Науковий базис формування теорії інклюзивного розвитку регіону. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: журнал. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. № 3 (23). С. 136-142.

²⁵ Возняк Г. В. Сучасні теорії та парадигми регіонального розвитку: практичний вимір для України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. №5. С. 671-677.

²⁶ Романюк С. А. Концептуальна засади регіонального розвитку: від теорії до практики. Розвиток регіонів у відкритій економіці: теорія, політика, практика: монографія. Київ: НАДУ, 2013. 375 с.

Відповідно до теорій «нового типу міжнародної торгівлі» економічний розвиток регіону визначається як виробничий процес, головною складовою якого є промисловий сектор територій, що включає великий ринок для виробництва проміжних товарів. З позиції моделі циклічного руху факторів виробництва відбувається збільшення темпів економічного розвитку території за рахунок виготовлення проміжних товарів.

У рамках теорій випадкового зростання (середина 1990-х рр.) основною складовою економічного розвитку вказувався процес виникнення агломерацій. При цьому Дж. Еллісон та Е. Глейзер виходячи з моделі визначення місця розташування виробництв продемонстрували, що в більшості випадків не існує ніяких географічних переваг і концентрація промислового виробництва може виникати випадково²⁷.

Наприкінці ХХ століття особливої ваги набуває концептуальний підхід до регіонального розвитку, який базується на зростанні регіональної конкурентоспроможності. По своїй суті даний підхід є продовженням кумулятивної теорії, теорії полюсів зростання та дифузії. *Теорії зростання за рахунок конкурентних переваг* регіону аналізують причини та чинники формування конкурентних переваг регіону, що в кінцевому підсумку зумовлює підвищення рівня продуктивності праці та, як наслідок, – зростання валового регіонального продукту. Так, основу теорії конкурентоспроможності регіону формує кластерна концепція М. Портера. У її центрі стоять чотири взаємопідсилюючі фактори («конкурентний ромб Портера»), які створюють умови для реалізації потенційних переваг країни чи регіону:

- а) фактори виробництва (традиційні, знання, інфраструктура);
- б) стратегія фірм, їх структура та конкуренція;

²⁷ Ellison G., Glaeser E. L. [Geographic Concentration in U.S. Manufacturing Industries: A Dartboard Approach](#). *Journal of Political Economy*. University of Chicago Press, 1997. Vol. 105(5), pp. 889-927.

- в) параметри попиту;
- г) споріднені та підтримуючі галузі.

Концептуальна ідея полягала у налагодженні таких взаємовідносин між усіма регіональними суб'єктами, які приводять до новацій, інтеграції на основі спільних інтересів та спільних узгоджених дій. Теорія конкурентоспроможності регіону враховувала підходи та ідеї усіх існуючих регіональних концепцій, економічних та соціальних теорій і передбачала застосування інклюзивних, інноваційних механізмів для забезпечення територіального розвитку та створення якісного життєвого середовища²⁸.

У контексті дослідження генезису теорії інклюзивного розвитку регіону вартими уваги є теорії, що виникли наприкінці ХХ століття. Вони сформувавши окрему течію вибудованих концепцій, що враховували інформаційні та технологічні зміни суспільства, екологічні проблеми які загострювались з розвитком суспільства та глобалізацію світової економіки. У формуванні теорії регіонального розвитку важливості набуває соціальний фактор, зокрема фактор соціального капіталу, без якого регіональні інноваційні мережі не можуть бути ефективними. Сьогодні це питання більше розробляється зарубіжними дослідниками. Ними доводиться, що довіра, створена на соціальному капіталі, може стати фактором ділової стабілізації та основою для інноваційного розвитку територій. Необхідно зазначити, що соціальний капітал лише на початку ХХІ ст. розглядається як чинник територіального розвитку.

Серед новітніх теорій регіонального розвитку варто віділити концепцію *теорії саморозвитку регіонів (ендогенного розвитку)*, яка виникла в Європі наприкінці 1970-х років. Один з її засновників П.Ромер у праці «Збільшення доходів і довготривале зростання» (1986 р.) обґрунтовує регіональний розвиток з позицій ендогенної

²⁸ Цимбалюк І. О. Інклюзивний розвиток регіону в умовах фінансової децентралізації: теорія, методологія, практика : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 340 с. 14,8 д.а. ISBN 978-966-940-278-3

рівноваги. Ця теорія була покликана сприяти забезпеченню самодостатності регіонів на основі наявного соціально-економічного потенціалу територій. У ній вже йдеться про використання локальних конкурентних переваг, культуру менеджменту, індустріальні традиції та ін. Факторами виникнення цієї теорії було збільшення кількості регіонів, зацікавлених у своєму розвитку, а також посилення конкуренції між регіонами, яка стає рушійною силою для активізації і вдосконалення територіального управління.

Новітній етап розвитку регіональної науки був окреслений зміною орієнтації із визначення зовнішніх факторів впливу, як детермінантів подальшого розвитку регіону, на внутрішній потенціал та пошук власних можливостей території до самодостатнього зростання.

Ключовим фактором ендогенного зростання в теорії П. Ромера виступає змінна, яка називається «знання», або «інформація». Неспроможність здійснювати структурну перебудову національної економіки у відповідності до вимог нової технологічної парадигми (укладу) чи зволікання з проведенням таких структурних змін не просто гальмує її розвиток, а й призводить до економічної деградації.

В подальшому у світі дедалі більше загострювались екологічні проблеми, що стали наслідками економічного зростання. Регіональні стратегії повинні були забезпечувати те, щоб зростання виробництва і збільшення кількості робочих місць не суперечили інтересам охорони довкілля, а економічні суб'єкти мали відповідати за завдані ними збитки.

На початку 1970-х рр. американськими вченими на чолі з Д. Форрестером, Д. Медоузом була обґрунтована теорія «*меж зростання*», яка припускає, що при збереженні існуючих тенденцій зростання світового населення, зростання післявоєнного промислового виробництва і, як наслідок, експоненціального збільшення забруднення навколишнього середовища й виснаження

природного потенціалу планети настане так звана «глобальна катастрофа».

Теорія сталого розвитку формувалася в ході поступового усвідомлення суспільством природоохоронних, економічних і соціальних проблем, які в сукупності впливають на стан природного середовища. Теорія передбачає, що вирішення сьогоденних проблем не повинно створювати загрозу для наступних поколінь щодо задоволення їхніх інтересів. Засновником теорії вважається наш співвітчизник В.Вернадський завдяки його концепції ноосфери, в основі якої лежить ідея гармонізації взаємодії суспільства і природи.

Починаючи з 80-х рр. ХХ ст. характер, якість і стійкість регіонального розвитку в соціальному, екологічному, політичному і культурному вимірах поступово стають у центрі економічних досліджень. Міжрегіональні нерівності у стандартах життя та добробуті навіть в умовах співставності рівнів економічного розвитку ставлять під сумнів традиційні економічні індикатори як такі, що адекватно відображають суть і зміст регіонального розвитку. Дослідження на більш диверсифікованій основі значно розширили альтернативні підходи до аналізу та визначення регіонального розвитку, який починає асоціюватися із зниженням соціальної нерівності, підвищенням екологічної стійкості.

На основі теорії саморозвитку регіонів починаючи з 90-х рр. у державах ЄС формується нова модель регіонального управління – модель підтримки розвитку, яка була запропонована у 1993 р. Європейською комісією. Комісія вважала, що єдиним шляхом розв'язання проблем доквілля і зайнятості в ЄС є використання альтернативної стратегії, що базується на підвищенні інтенсивності праці, тобто збільшенні відношення праці до капіталу і зменшенні кількості енергії та природних ресурсів. Ці ідеї у подальшому лягли в основу розробки *теорії інклюзивного розвитку регіону*, що досягався шляхом залучення маргінальних верств суспільства до продуктивної

праці, зниження диференціації в рівнях доходів та підвищення добробуту населення²⁹.

Широкий спектр існуючих теорій регіонального розвитку породжує об'єктивну потребу у їх систематизації. Так, Гаджиев Ю. А. виділяє та аналізує теорії регіонального розвитку в розрізі чотирьох напрямів: неокласичні теорії, засновані на виробничій функції; теорії кумулятивного росту, в основу якої покладено інституційні, економіко-географічні та неокейнсіанські моделі; нові теорії регіонального росту, що базуються на зростаючій віддачі від масштабу і недосконалої конкуренції; інші теорії, які пояснюють часткові або окремі теорії регіонального росту. Учений робить висновок, що теорії регіонального розвитку створювались і пояснювали стан економіки в конкретній країні, враховували її особливості і досягнутий рівень соціально-економічного розвитку³⁰. Цей факт, доводить, що для використання зарубіжного теоретичного досвіду та закордонних моделей розвитку необхідна адаптація запозичених теорій до реальних умов тієї чи іншої країни.

Досить близькою до наведеної є класифікація теорій регіонального Л. В. Пельтека. Автор на додаток до наведених виділяє ще й п'яту групу: нові форми територіальної організації виробництва, що спираються на промислові й регіональні кластери, ланцюжок додавання вартості, економіку навчання, національну й регіональну системи інновацій³¹.

Приходченко Т. А., розглядаючи основні проблеми сучасної теорії регіонального розвитку, вважає, що можна виокремити п'ять основних напрямків щодо їх вирішення, а саме: неокейнсіанський

²⁹ Цимбалюк І. О. Інклюзивний розвиток регіону в умовах фінансової децентралізації: теорія, методологія, практика : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 340 с. 14,8 д.а. ISBN 978-966-940-278-3

³⁰ Гаджиев Ю. А. Зарубежные теории регионального экономического роста и развития. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова*. 2009. №2. С. 45-62.

³¹ Пельтек Л. В. Розвиток регіональної промислової політики держави: теорія, методологія, механізми: [монографія] / Л. В. Пельтек. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. 268 с.

підхід, який передбачає державне регулювання міжрегіональних диспропорцій шляхом стимулювання залучення інвестицій у слаборозвинені регіони із застосуванням кредитних механізмів, податкового законодавства, субсидії уряду та ін.; неокласичний підхід згідно якого регіони зможуть усунути існуючі відмінності за допомогою нерегульованого ринку, перебуваючи у вільній взаємодії, торгуючи, обмінюючись ресурсами; теорія регіоналізму, що концентрує свою увагу на питаннях зіткнення політичних та економічних регіональних інтересів, тобто конфліктах; теорія незбалансованого зростання, яка постулює, що ринкові взаємодії збільшують регіональні відмінності, закріплюють багатство одних регіонів і бідність інших; інвестиційно-програмований підхід, згідно якого розробляються дві матриці регіональної економіки – інвестиційних ресурсів регіону і ключових параметрів конкурентоспроможності регіональної економіки – при їх поєднанні виявляться точки зростання конкурентоспроможності економіки регіону і розробляється інвестиційна програма, яка і реалізує зазначені можливості³².

Ліба Н. С. теорії регіонального розвитку поділяє на чотири види, а саме неокласичні теорії, теорії кумулятивного зростання, інші теорії, сучасні регіональні теорії. Згідно з дослідженнями науковця, аналіз теорій регіонального розвитку сприятиме теоретичному обґрунтуванню формування та реалізації ефективної регіональної політики та зменшенню диспропорцій між найбіднішими та найбагатшими регіонами, що є вкрай актуальним в умовах економічної кризи³³.

Романюк С. А. зазначає, що базою для регіональної економіки є теорії розміщення економістів-класиків таких як У. Айзард, А. Вебер,

³² Приходченко Т. А. Теорії та концепції регіонального розвитку. *Ефективна економіка*. № 9, 2016. URL: www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5149

³³ Ліба Н. С. Систематизація теорій регіонального розвитку в еволюційному порядку. *Наковий вісник Мукачівського державного університету* (Серія економіка). 2016. №2. С. 137-142.

В. Кристалер, В. Лаундхарт, А. Льош, А. Маршал, Й. Тюнен. Розвиток цих теорій пов'язаний із теоретичним обґрунтуванням моделей територіальної організації виробництва. Це здійснюється через включення простору в логічні схеми, теорії та моделі, які регулюють та інтерпретують формування цін, попиту, виробничих потужностей, рівнів випуску та розвитку, зростання тарифів, а також розподіл доходу в умовах нерівного регіонального розподілу ресурсів. Так само як Н. С. Ліба, С. А. Романюк виокремлює неокласичні теорії та теорії кумулятивного зростання³⁴. При цьому вчений зазначає, що регіональні дослідження все більше набувають міждисциплінарного характеру, розширюючи сам зміст поняття «регіональний розвиток».

На нашу думку, досить логічне групування теорії регіонального розвитку здійснила Г. В. Возняк, виділяючи неокласичні теорії, теорії кумулятивного зростання, теорії зростання за рахунок конкурентних переваг регіону, сучасні теорії регіонального розвитку³⁵.

Структурне відображення просторових та регіональних теорій, що здійснили вклад у формування концепції інклюзивного зростання наведено у до рисунку 2.1.³⁶

Необхідно підкреслити, що більшість теорій створювались та існували у той самий період розвитку суспільства взаємо доповнюючи одна одну. Інколи, одну теорію дослідники відносять до різних груп, що пояснюється складними явищами процесів розвитку, до яких часто не можливо застосувати жорсткі рамки конкретної моделі або теорії.

³⁴ Романюк С. А. Концептуальна засади регіонального розвитку: від теорії до практики. *Розвиток регіонів у відкритій економіці: теорія, політика, практика*: монографія. Київ: НАДУ, 2013. 375 с.

³⁵ Возняк Г. В. Сучасні теорії та парадигми регіонального розвитку: практичний вимір для України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. №5. С. 671-677.

³⁶ Цимбалюк Ірина Фіскальний простір інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації: теорія, методологія, практика [Текст] : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). Об'єм даних 8,65 Мб

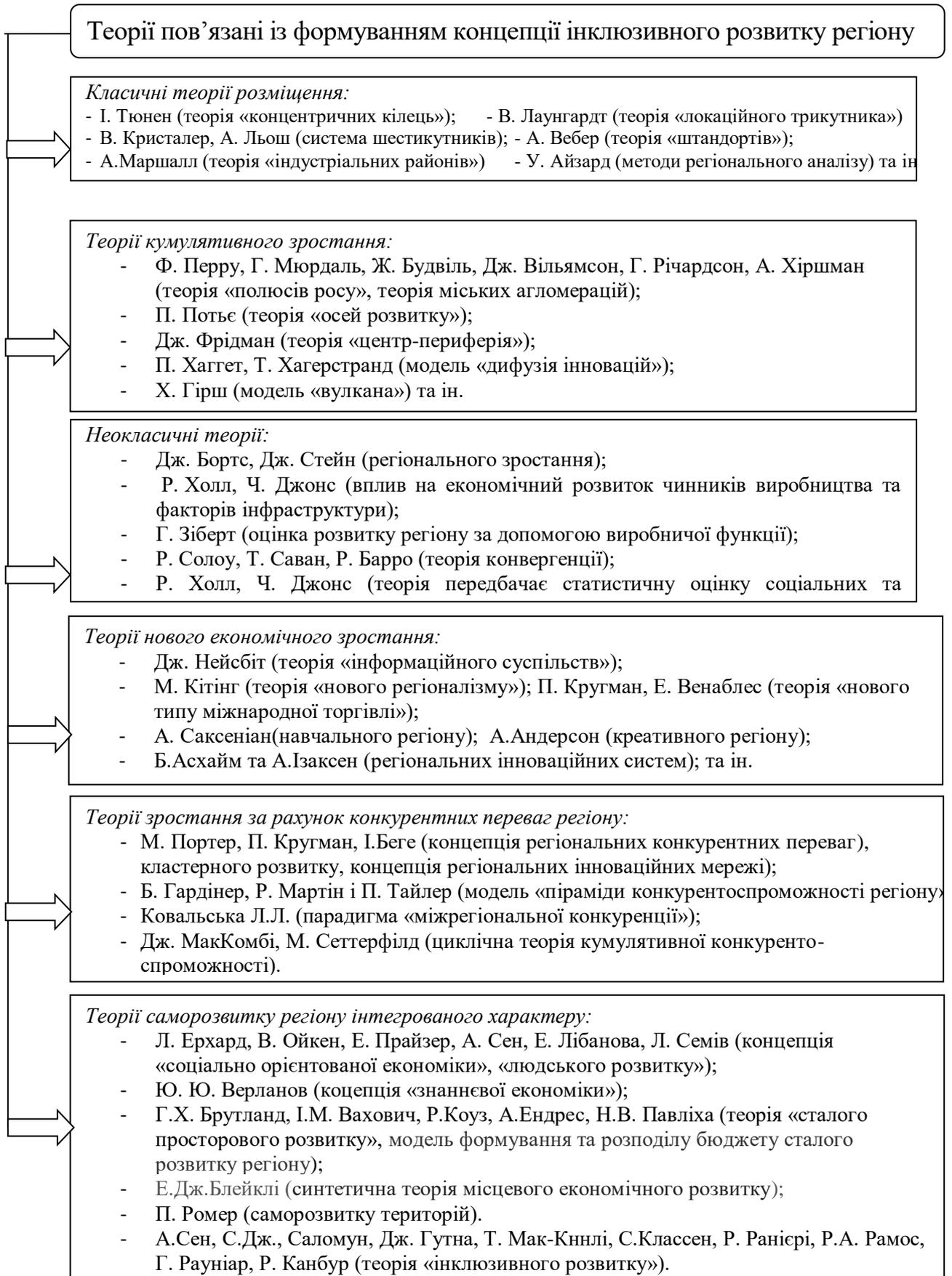

Рис. 2.1. Місце теорії інклюзивного розвитку регіону у системі наукових моделей та концепцій

Відрізняючись за фундаментальними підходами, теорії і концепції пропонують різні механізми впливу на стан територій з урахуванням розміщення економічних об'єктів, їх взаємодії із зовнішнім середовищем, взаємодії і партнерства на місцевому рівні, людського потенціалу та ін. Певною мірою кожна теорія відображає сутність процесів будь-якого регіону на якомусь етапі його розвитку. При цьому вектор наукових досліджень у цій сфері зміщується з макрорівня на макрорівень.

На основі логічно-концептуального аналізу основних ідей розглянутих теорій, можна виокремити шість періодів розвитку наукових течій, які здійснили внесок у становлення інклюзивного підходу до соціально-економічного зростання регіону:

1-й – теоретичне обґрунтування моделей територіальної організації виробництва; забезпечення розвитку за рахунок оптимального розміщення та зменшення витрат, зокрема транспортних;

2-й – регіональний розвиток ототожнюється з економічним зростанням, характерним є посилення ролі виробництва та продуктивності праці;

3-й – дослідження спрямовуються на формування полюсів зростання; каталізатором регіонального розвитку виділяється місто, як центр виникнення факторів росту; розглядається вплив центру на периферійні території та закономірності поширення чинників розвитку;

4-й – посилення конкурентних відносин зумовило активізацію досліджень щодо визначної ролі міцних власних позицій у розвитку регіону; акцент зміщується на дослідження ендогенних факторів зростання;

5-й – на регіональний розвиток починають чинити вплив глобалізація, інформатизація та розвиток міжнародних відносин;

6-й – виникають теорії інтегрованого характеру, які своїм завданням ставлять комплексні цілі – досягнення соціального, економічного та екологічного розвитку, підвищення якості життя населення;

7-й – основними показниками територіального розвитку стають параметри фізичного й духовного здоров'я, освіти та можливості самореалізації людини при цьому відповідальність за розвиток регіонів покладається на місцеву владу.

2.2. Науковий базис формування теорії інклюзивного розвитку регіону

Теорія інклюзивного розвитку виникла як відповідь на наростаючі економічні та соціальні проблеми у світі. Необхідність такої теорії визначалася кількома ключовими чинниками.

По-перше, швидкі темпи економічного зростання, які характеризували певні періоди, не завжди призводили до покращення якості життя для всього населення. Велика частина суспільства залишалася на межі бідності, а розрив між багатими і бідними лише поглиблювався.

По-друге, зростання соціальних нерівностей та виключення деяких груп населення з процесів економічного розвитку підкреслило потребу в інклюзивних стратегіях. Люди з обмеженими можливостями, меншини та інші уразливі групи відчували дискримінацію в доступі до освіти, працевлаштування та інших сфер суспільного життя.

По-третє, визнання важливості сталого розвитку та дбайливого ставлення до екології підштовхнуло формування інклюзивної парадигми. Це означало не тільки забезпечення економічного зростання, але й його збалансованості з урахуванням соціальної справедливості та охорони навколишнього середовища.

Отже, теорія інклюзивного розвитку виникла як необхідна відповідь на виклики, пов'язані з економічними нерівностями, соціальною виключеністю та потребою у сталому розвитку. Ця теорія стала фундаментом для розробки стратегій, спрямованих на забезпечення не лише економічного зростання, але й широкого соціального благополуччя для всіх верств населення.

Кожна із розглянутих теорій регіонального розвитку, пропонувала шляхи досягнення соціально-економічного зростання, які в подальшому лягли в основу формування теорії інклюзивного розвитку регіону (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Науковий базис формування теорії
інклюзивного розвитку регіону³⁷**

Існуючі теорії	Теорія інклюзивного розвитку регіону
Теорії розміщення	- Досягнення економічного зростання шляхом оптимального розвитку продуктивних сил; - Формування регіональних інклюзивних ринків
Теорії регіонального розвитку	- Зниження міжрегіональної диференціації, - Забезпечення можливості у доступі до економічного розвитку, - Вирівнювання умов праці; - Врахування широкого переліку виробничих факторів розвитку; - Створення інклюзивних інновацій
Інституціональні теорії	- Формування інклюзивних інститутів як важелів регіонального розвитку
Теорії суспільного добробуту	- Осмислення співвідношення економічного зростання і добробуту населення
Сучасні теорії інтегрованого характеру	- Посилення соціальних та екологічних аспектів розвитку, досягнення його сталості та збалансованості

³⁷ Павліха Н. В., Цимбалюк І. О. Науковий базис формування теорії інклюзивного розвитку регіону. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: журнал*. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. № 3 (23). С. 136-142.

Теорія інклюзивного зростання пройшла короткий, однак стрімкий шлях еволюції, формуючись під впливом загальних тенденцій розвитку суспільства з певними обставинами і вихідними умовами (історичними, політичними, ресурсними тощо), а також проблем, що набували більшої ваги в той чи інший період.

Тривалий час у наукових дискусіях з питань територіального розвитку економічне зростання вважалося найважливішим чинником, однак з часом акценти почали зміщуватися в бік нематеріальних вимірів якості життя. Стало очевидним, що економічного зростання недостатньо для поліпшення добробуту населення³⁸. Тяжка екологічна ситуація внаслідок техногенної діяльності, низка соціально-політичних проблем довели, що оцінка економічних, соціальних чи інших процесів суто з позиції фінансової та матеріальної рентабельності є недосконалою.

Виклики сучасного регіонального розвитку змінили цільові орієнтири з економічних пріоритетів на задоволення потреб людини, як основного чинника та ресурсу соціально-економічного зростання. Основними критеріями зростання на сьогодні стали параметри фізичного й духовного здоров'я, освіти та можливості самореалізації людини. Все це дало підґрунтя для формування концепції інклюзивного розвитку, яка розширює традиційні моделі економічного зростання, акцентуючи увагу на значимості людського капіталу, екологічного стану довкілля, соціального захисту (рис. 2.2).

Ідеї «інклюзивного розвитку» з'явилися у другій половині ХХ ст., зосереджуючись на різних рівнях, включаючи індивідуальність, державу та міжнародні відносини. Уперше термін інклюзії було застосовано в 1970-х роках у США, але тоді виділяли лише соціальну інклюзію, під якою розуміли збільшення ступеня участі всіх громадян у соціумі, коли кожна людина як

³⁸ Кожина А. В. Теорія інклюзивного місцевого розвитку та її взаємозв'язок з теоріями територіального розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*: наук.-практ. журн. Київ, 2018. № 22. С. 102-109.

індивідуальність сприймається суспільством і має можливість повноцінно брати участь у соціумі³⁹.

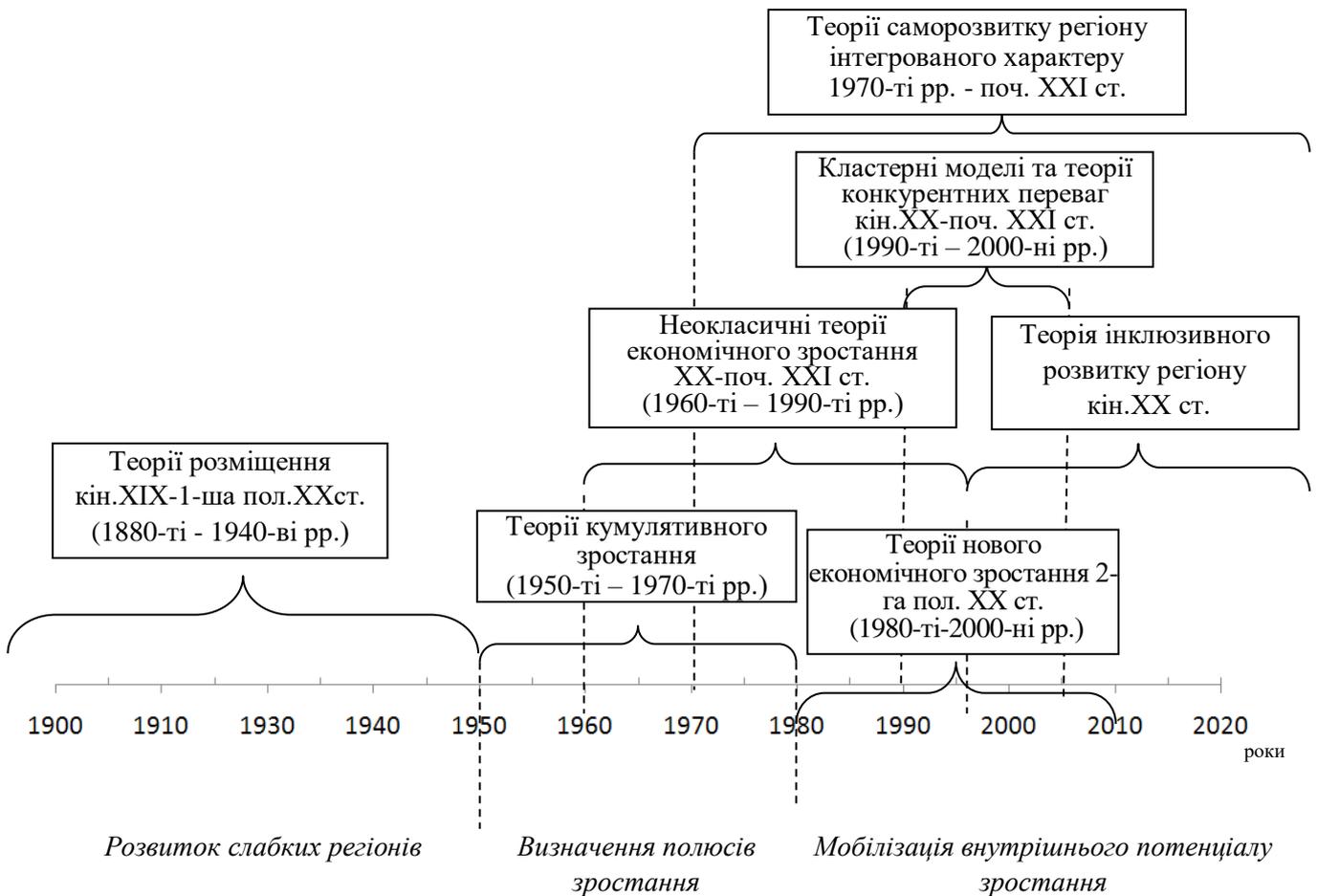

Рис. 2.2. Генезис теорії інклюзивного розвитку⁴⁰

Інклюзивний підхід забезпечує справедливі можливості і рівноправ'я для економічних учасників, дозволяє залучити більшу частину трудових ресурсів до ефективної діяльності, що

³⁹ Сапун В. К., Селезньова В. Р. Концепція інклюзивного зростання в економіці. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2018. № 10. С. 177–181.

⁴⁰ Лугова Марина, Цимбалюк Ірина, Павліха Наталія Інвестиційна діяльність регіону в умовах європейської інтеграції: ретроспективний аналіз та напрями активізації [Текст] : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 242с. ISBN 978-966-940-434-3

супроводжується вигодами, принесеними кожному сектору економіки та різним верствам суспільства.

2.3. Зародження та розвиток концепції інклюзивної економіки

Історія розвитку інклюзивної економіки налічує кілька важливих етапів, які допомогли сформувати цю концепцію і перетворити її в активний напрямок економічної та соціальної політики.

Виникнення концепції інклюзивного розвитку пов'язане з рухом за громадянські права, які активно набирали обертів у 1950-60-х роках, переважно в Сполучених Штатах. Цей період відзначався масовими протестами і суспільними рухами, спрямованими на ліквідацію системної дискримінації та нерівності. Основним завданням цих рухів було *забезпечити рівність прав для всіх громадян*, незалежно від їхньої раси, статі, релігії чи фізичних можливостей.

Головною подією цього періоду була боротьба за громадянські права для афроамериканців, відома як «Рух за громадянські права». Лідерами цього руху були видатні особистості, такі як Мартін Лютер Кінг-молодший, Роза Паркс, Малкольм Ікс та інші. Завдяки їхнім зусиллям і масовим протестам, були прийняті важливі закони, що гарантували рівні права та забороняли расову дискримінацію⁴¹.

Ідеї рівності та соціальної справедливості стали фундаментом для розвитку інклюзивної економіки. Ця концепція покликана забезпечити всім громадянам рівні можливості у сфері зайнятості та доступу до економічних благ. Інклюзивна економіка акцентує на необхідності розбудови суспільства, де ніхто не залишається поза увагою через расу, стать, фізичні обмеження або інші характеристики.

Відтак, історія розвитку інклюзивної економіки бере свій початок із соціальної боротьби та бажання забезпечити рівність і

⁴¹ Фрідмен М. Д. 4. Нарешті вільні: рух за громадянські права у США. Вашингтон: Бюро міжнародних інформаційних програм, 2008.

справедливість у суспільстві. Вона стала важливим інструментом для досягнення цих цілей у сфері економіки та забезпечення всіх громадян рівними можливостями.

Більш чітких рис концепція інклюзивної економіки, почала набувати у відповідь на зростання соціально-економічної нерівності в розвинених країнах з 1980-х років. На той час нерівність була спричинена новими умовами на ринку праці та недосконалістю існуючої системи соціального забезпечення, яка не вміла задовольнити потреби різних верств населення. У той час існуюча соціальна теорія визначала бідність через вертикальну стратифікацію, але концепція почала трансформуватися, надаючи перевагу горизонтальній диференціації та розділенню на «інсайдерів» і «аутсайдерів». У результаті цього зміненого уявлення почали активно використовувати терміни «соціальне включення (інклюзія)» і «соціальне виключення (ексклюзія)».

Важливо відзначити, що сама концепція соціального включення, яка протилежна соціальній ізоляції, виникла на початку 70-х років у Франції як результат переходу суспільств до демократичних цінностей та поваги до основних прав і свобод людей. Вона поширювалася як у дискурсі соціальної політики різних країн, так і в суспільних науках з кінця 1990-х років у дослідженнях бідності, ринку праці, тривалого безробіття, міграції, якості життя, громадянських прав і держави соціального забезпечення. Ця концепція стала основою для формування концепції соціального включення, яка замінила концепцію соціального захисту в Європейському Союзі. Країни ЄС, які раніше спрямовували зусилля на боротьбу з бідністю, перейшли до боротьби з соціальним відторгненням, що відбулося в середині 1990-х - на початку 2000-х років, переходячи від держави «пасивного соціального захисту» до держави «активного соціального захисту» або соціального

включення, яке надає можливості і формує особисту відповідальність⁴².

Також на формування концепції інклюзивної економіки, спрямованої на створення більш справедливого і рівного суспільства мали значний вплив *ідеї соціальної справедливості і рівності*.

Спільні зусилля руху за громадянські права та соціальних активістів призвели до виокремлення питань економічної справедливості та рівності серед найважливіших завдань. Цей рух акцентував на необхідності зменшення різниці у доходах і можливостях між різними групами населення та на створенні механізмів для збалансованого розподілу благ у суспільстві.

Нова парадигма викликала зміни в способах дії урядів, міжнародних організацій та бізнесу. З'явилися ініціативи та програми, спрямовані на підвищення соціальної включеності та покращення умов для розвитку підприємництва серед різних груп населення, включаючи жінок, молодь, мігрантів та осіб із обмеженими можливостями⁴³.

Отже, ідеї соціальної справедливості і рівності стали суттєвим стимулом для розробки та впровадження інклюзивної економіки. Вони наголошують на важливості зміцнення економічної рівності та розробці політик, спрямованих на забезпечення рівних можливостей та справедливого розподілу благ в суспільстві.

Третім важливим фактором, що сприяв розвитку інклюзивної економіки, є *рух соціального підприємництва*, який виник у другій половині 20 століття⁴⁴. Соціальні підприємства виступають агентами

⁴² Ємельяненко Л., Дзензелюк К. Впровадження публічної політики розвитку інклюзивного ринку праці в Україні, 2019. <https://core.ac.uk/download/pdf/197277707.pdf>

⁴³ Павліха Н. В., Цимбалюк І. О. Науковий базис формування теорії інклюзивного розвитку регіону. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: журнал. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. № 3 (23). С. 136-142.

⁴⁴ Горішна Н.М. Феномен соціального підприємництва: сутність і критерії. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія « Педагогіка. Соціальна робота»*, 2016. Вип. 2 (39). С. 58-59

змін, які спільно залучають до розв'язання соціальних проблем та сприяють створенню інклюзивних ринків та зайнятості.

Цей рух полягає в тому, що підприємства виходять за межі звичайної комерційної діяльності і мають основну місію вирішення конкретних соціальних проблем, таких як безробіття серед вразливих груп населення, відсутність доступу до освіти чи доступу до ринків для малих підприємців.

Соціальні підприємства можуть надавати робочі місця для людей із обмеженими можливостями, створювати програми професійної реабілітації та навчання для вразливих груп, а також розвивати нові ринки для соціальних товарів і послуг. Вони сприяють збільшенню доступу до ринків для тих, хто раніше був виключений, та забезпечує підтримку для зростання підприємств, що працюють на користь суспільства.

Соціальне підприємництво стало широко визнаним в розвинених країнах як спосіб розв'язання соціальних проблем. Наприклад, у Великій Британії існують соціальні підприємства, такі як «The Big Issue» – видання, продаж якого забезпечує житло для бездомних та надає їм можливість виходити на стабільний шлях у житті⁴⁵. Ця ініціатива допомогла тисячам людей покращити своє становище.

У США «Greyston Bakery» – соціальне підприємство, яке займається виробництвом печива, працює за принципом «відкритої зайнятості». Вони надають робочі місця для людей з вразливих груп, таких як колишні в'язні чи люди з обмеженими можливостями, допомагаючи їм виходити на стабільний ринок праці⁴⁶.

У Індії «Aavishkaar Group» інвестує в соціальні підприємства, що працюють у сфері освіти, охорони здоров'я та сільського

⁴⁵ Національні та міжнародні механізми фінансування громадянського суспільства. *Міжнародні заходи зміцнення довіри між державою та громадянським суспільством*. Київ: Фенікс, 2011. С. 210.

⁴⁶ Ситник Й. С., Юрченко Г. М. Сутнісна характеристика феномену «соціальне підприємство», що діє за бізнес-моделлю працевлаштування. *Економіка та суспільство*, 2021. Вип. 34. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-20>

господарства. Вони підтримують проекти, спрямовані на поліпшення доступу до освіти для дітей з малозабезпечених регіонів та розвиток сільських громад.

Ці приклади ілюструють, як соціальне підприємництво сприяє інклюзивній економіці, надаючи можливості для залучення до суспільства і ринку праці тих, хто зазвичай має обмежений доступ до цих можливостей.

Отже, соціальне підприємництво виступає ключовим інструментом у підтримці інклюзивної економіки, пропонуючи інноваційні рішення для розв'язання соціальних проблем та сприяючи створенню більш інклюзивного та справедливого суспільства⁴⁷.

Усі ці фактори, включаючи рух за громадянські права, ідеї соціальної справедливості і рівності, а також соціальне підприємництво, об'єдналися в одну потужну ініціативу – інклюзивну економіку. Ця ініціатива стала справжнім втіленням ідеї, що кожна людина має рівні можливості в суспільстві і економіці, незалежно від її особистих характеристик. Вона надала новий напрямок розвитку економічної та соціальної політики, сприяючи створенню більш інклюзивного, справедливого і солідарного суспільства. Досягнення цієї мети вимагає спільних зусиль урядів, громадських організацій, бізнесу та кожного громадянина. Інклюзивна економіка відкриває нові можливості для всіх і сприяє створенню кращого майбутнього для всього суспільства.

⁴⁷ Цимбалюк І. О. Інклюзивний розвиток регіону в умовах фінансової децентралізації: теорія, методологія, практика: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. 336 с.

РОЗДІЛ 3.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

3.1. Інклюзивне зростання як пріоритет стратегічного розвитку країн світу

У сучасному світі, спостерігається сповільнення темпів економічного зростання, що є характерним як для розвинених країн, так і для тих, що розвиваються. Це актуалізує необхідність пошуку нової моделі соціально-економічного розвитку, спроможної відповісти на сучасні виклики. Згідно зі звітом Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) за 2012 рік, три ключові проблеми - бідність, безробіття та нерівність - залишаються актуальними і не були вирішені навіть за часів рекордних темпів економічного зростання у 1990-х та 2000-х роках.

Теорія економічного зростання свідчить про несумісність ефективності та справедливості. Інтенсивне економічне зростання, яке не враховує умови справедливості, не може служити показником сучасного розвитку. Враховуючи це, виникає необхідність формування нових стратегій, що поєднують економічний прогрес і соціальну справедливість.

Аналіз системи заходів державного управління в різних країнах світу вказує на те, що відбувається спроба забезпечити економічну ефективність, одночасно підтримуючи соціальну стабільність. Зазначаються кілька ключових тенденцій в цьому напрямі, включаючи розробку соціальних програм, стимулювання інклюзивного бізнесу та впровадження заходів, спрямованих на зменшення рівня нерівності. Ці заходи визнають необхідність створення умов для розвитку не лише економіки, але й суспільства в цілому, забезпечуючи справедливий доступ до можливостей для всіх його членів.

У економічній літературі виділяють три основні парадигми економічного зростання, кожна з яких визначається своєю унікальною спрямованістю та чинниками.

Перша парадигма представляє собою модель інвестиційного зростання, де ключовими факторами є впровадження інновацій та рівень капітальних вкладень у впровадження технологій, що були розроблені в інших країнах. Ця модель підкреслює важливість активного внеску в науково-технічний прогрес та узгодженості з глобальними технологічними тенденціями.

Друга парадигма об'єднує модель інноваційного зростання, в якій розвиток ґрунтується на «передових інноваціях». Ці інновації включають у себе створення нових технологій та їхнє активне поширення за національними межами. Важливим аспектом цієї моделі є підкреслення соціального капіталу як зовнішньої умови, необхідної для здійснення інноваційного прогресу. У центрі уваги стоїть інтенсивне використання людського капіталу та стимулююча роль винахідницької діяльності.

На відміну від другої парадигми, третю можна назвати зростанням на основі людського капіталу. Всі аспекти та форми його розвитку є не тільки показниками добробуту, а й потужними двигунами економічного зростання. Особливої уваги заслуговує справедливість, яка виражається у формуванні інклюзивних закладів і значної соціальної інтеграції. Іншими словами можна сказати, що зростання країни можна вважати інклюзивним, якщо поряд зі збільшенням ВВП країни, індекс розвитку людського потенціалу також буде збільшуватися⁴⁸.

Інклюзивне зростання – це економічний розвиток, у рамках якого з'являються можливості для всіх верств населення, справедливо розподіляються матеріальні та нематеріальні блага у суспільстві для підвищення його добробуту. Мова йде не тільки про рівні умови отримання освіти, забезпечення охорони здоров'я та

⁴⁸ Індекс інклюзивного розвитку: Україна посіла 73 місце. Інформаційне агентство «Конкурент». URL: <https://konkurent.in.ua/publication/23052/indeks-inklyuzivnogo-rozvitkuukrayina-posila-73-misce/>

безпеки. Отже, інклюзивний підхід до зростання передбачає довгострокову стратегію, що базується на продуктивній зайнятості.

Індекс інклюзивного розвитку (ІР) представляє собою розширену оцінку економічного розвитку країн. Окрім оцінки ВВП, ІР включає 11 додаткових параметрів.

ІР включає дванадцять показників, які можуть бути об'єднані у три великі групи.

I. Зростання та розвиток. До цієї групи належать наступні показники: рівень ВВП на душу населення (у доларах США), продуктивності праці, тривалість життя, рівень зайнятості.

II. Інклюзивність, а саме: нерівність доходів, рівень бідності, нерівність багатства, медіанний дохід (у доларах США в розрахунку на 1 день) на душу населення.

III. Рівність між поколіннями та стійкість. До цієї групи належать наступні показники: чисті заощадження, викиди вуглецю на душу населення, співвідношення населення працездатного віку до непрацездатного.

Країни для зручності порівняння розділено на два сектори: розвинені (30 країн) та ті, що розвиваються (79 країн). У другому секторі Україна посідає 49 місце (станом на кінець 2018 року). До ТОП-5 країн, що розвиваються, за критерієм інклюзивності економічного зростання увійшли Литва, Угорщина та Азербайджан, Латвія та Польща. Серед розвинених країн рейтинги очолили Норвегія, Ісландія, Люксембург, Швейцарія і Данія. США посіли 23 місце через високий рівень бідності, коротку тривалість життя, високий ступінь невірності та значні обсяги державного боргу⁴⁹.

Стратегія інклюзивного розвитку стала невід'ємною частиною економічних реформ і уряду Китаю. У рейтингу за ІР Китай посідає 15 сходинку серед 79 країн, що розвиваються. Стратегію

⁴⁹ Федотова, Ю. В. (2020) [*Інклюзивне зростання як пріоритет стратегічного розвитку країн світу*](#). In: Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Інклюзивний розвиток економіки в умовах глобальних викликів сьогодення», 1-28 лютого 2020 року, м. Харків.

інклюзивного розвитку відображено у П'ятирічних Національних планах економічного і соціального розвитку КНР, а також у довгострокових стратегіях до 2030 та 2050 років. Згідно із тринадцятим П'ятирічним планом, ключовими компонентами економічної стратегії КНР є інноваційна економічна структура, інтенсивна промисловість, зелений розвиток, інклюзивне суспільство тощо.

Підсумовуючи результати дослідження, зауважимо, що в сучасних умовах стале економічне зростання потребує інклюзивного розвитку.

3.2. Інклюзивна економіка в умовах глобалізації

Протягом останніх десятиліть тема усунення нерівності та несправедливості насамперед у соціальній та економічній сферах стає все більш актуальною, а найважливішим аспектом розвитку світової економіки є процес глобалізації.

Глобалізація наводить нові акценти в інклюзивному розвитку, перетворюючи його в динамічний та взаємно залежний процес. На шляху світового об'єднання країни Європейського союзу взяли на озброєння різноманітні ініціативи, щоб впроваджувати інклюзивні концепції у всі сфери життя.

Процес глобалізації може мати як позитивні так і негативні наслідки для національної економіки. Так до позитивних слід віднести: зростання продуктивності праці, використання переваг вільної торгівлі, скорочення витрат та зниження цін, сприяння МРТ та спеціалізації виробництва, впровадження інновацій, збільшення розміру інвестицій, посилення стимулюючих механізмів конкуренції за рахунок нових технологій, поширення свободи підприємництва та зростання влади споживача на ринку, зростання швидкості вирішення проблем розвитку людства.

З іншого боку глобалізація спричиняє й негативні наслідки як-от: нерівномірний розподіл переваг від глобалізації між окремими країнами та галузями економіки, виникнення загроз для економічної безпеки та посилення експансії економічно розвинених країн світу, підвищення нестабільності функціонування національної економіки із врахуванням залежності від світових криз.

Глобалізація впливає на розповсюдження інклюзивної концепції, оскільки світ стає більш взаємозалежним і відкритим. Цей процес створює нові виклики та можливості для країн, зокрема для європейських країн, які активно реагують на цю динаміку.

- 1. Глобальна обмін ідеями та найкращих практик:** Глобалізація дозволяє швидше та ефективніше обмінюватися ідеями та досвідом між країнами. Це стимулює європейські країни приймати найкращі практики з інших частин світу у сфері інклюзивного розвитку.
- 2. Міжнародні стандарти та конвенції:** Глобальний контекст вимагає від країн дотримання міжнародних стандартів, зокрема Конвенції ООН про права осіб з обмеженими можливостями. Європейські країни використовують ці стандарти як орієнтир для розробки та вдосконалення своїх політик інклюзивного розвитку.
- 3. Робоча сила та ринки праці:** Глобальний ринок праці стає більш різноманітним, що вимагає від країн вдосконалення політик інклюзивного зайнятості. Європейські країни активно пристосовують свої підходи до включення осіб з різними потребами в економічне життя.
- 4. Міжнародна співпраця та фінансування:** Глобальні ініціативи та фінансова підтримка також грають ключову роль у реалізації інклюзивних проєктів. Європейські країни активно співпрацюють з міжнародними організаціями та партнерами для реалізації спільних інклюзивних ініціатив.

5. Культурна різноманітність та інтеркультурний діалог:

Глобалізація також вносить свій внесок у культурну різноманітність. Це сприяє розвитку інтеркультурного діалогу, що важливо для формування інклюзивних суспільств, що поважають різноманіття.

Європейські країни, відповідаючи на виклики глобалізації, активно впроваджують інклюзивні політики в різних сферах, зокрема у сфері освіти, зайнятості, та соціального забезпечення, щоб забезпечити стале та інклюзивне економічне та соціальне розвиток.

Європейський контекст визначається високим рівнем соціальної відповідальності та зосередженням на забезпеченні рівних можливостей для всіх громадян. В рамках глобального стрімкого розвитку та економічної глобалізації, країни Європи розробляють та впроваджують стратегії інклюзивного розвитку для створення стійкого та справедливого суспільства.

Однією з ключових характеристик європейського досвіду є підтримка інклюзивної економіки через соціально-економічні програми та політики. Комплексний підхід передбачає врахування потреб різних соціальних груп, зокрема осіб з обмеженими можливостями, молоді, та інших вразливих категорій.

Сприяння підприємництву та створення сприятливих умов для розвитку соціальних підприємств – ще один важливий аспект європейського досвіду. Це дозволяє не лише створювати нові робочі місця, а й підтримувати розвиток місцевих громад та зменшувати соціальну вразливість.

Успішний досвід Європи полягає в тому, як вони поєднують соціальні та економічні аспекти, роблячи акцент на включення всіх громадян у процеси прийняття рішень та розподілу ресурсів. Інклюзивна економіка в умовах глобалізації відображає не лише забезпечення економічного зростання, а й прагнення до соціальної справедливості та сталого розвитку.

Європейські країни приділяють велику увагу створенню законодавчого та нормативного базису для реалізації інклюзивного розвитку. Низка конкретних законів і політик демонструє зобов'язання країн Європейського союзу та інших європейських країн у цьому напрямі.

1. **Директива ЄС про рівні можливості та недискримінацію:** Ця директива встановлює рамки для забезпечення рівних можливостей та запобігання дискримінації на робочому місці, незалежно від статі, віку, інвалідності чи етнічної належності.
2. **Стратегія "Європа 2020":** Стратегія Європейського союзу на десятиріччя визначає цілі щодо зайнятості та інновацій, включаючи міри для забезпечення соціальної інклюзії та зменшення бідності.
3. **Закони про доступність:** Багато європейських країн приймають закони, спрямовані на забезпечення доступності інфраструктури та послуг для людей з обмеженими можливостями. Наприклад, в Норвегії і Швеції існують закони, що обов'язують компанії з певним рівнем зайнятості мати певну кількість працівників із інвалідністю.
4. **Підтримка соціального підприємництва:** Багато країн розвивають політику, спрямовану на створення та підтримку соціальних підприємств. Наприклад, у Великобританії існує Комісія з соціального підприємництва, яка надає фінансову та консультативну підтримку для цього виду підприємництва.
5. **Програми для молоді:** Багато країн спрямовують свою політику на підтримку молоді, зокрема тих, які можуть зазнавати викликів у забезпеченні собі працевлаштування чи освіти.

Ці приклади відображають різноманітні підходи, які країни Європи використовують для підтримки інклюзивного розвитку через конкретні законодавчі та нормативні ініціативи.

Глобалізація наводить нові акценти в інклюзивному розвитку, перетворюючи його в динамічний та взаємно залежний процес. На шляху світового об'єднання країни Європейського союзу взяли на озброєння різноманітні ініціативи, щоб впроваджувати інклюзивні концепції у всі сфери життя.

В Амстердамі, наприклад, місцева влада прийняла рішення створити "Діловий соціальний альянс", який об'єднав уряд, бізнес і громадянське суспільство для спільної роботи над інклюзивним розвитком. Цей проект висвітлює силу глобальної співпраці на місцевому рівні, спрямовану на забезпечення всебічної підтримки різним групам населення.

У Фінляндії, країні, яка завжди визначалася високим рівнем соціальної справедливості, запроваджено інноваційні програми в сфері освіти. Наприклад, "Школа без бар'єрів" дозволяє дітям з різними потребами отримувати якісну освіту разом із своїми ровесниками, сприяючи взаєморозумінню та емпатії.

В Іспанії, де відзначається різноманіттям та культурною спадщиною, громадянське суспільство активно впливає на створення інклюзивних середовищ. Різні неприбуткові організації та групи, такі як "Рука в руці", спільно працюють над розвитком проектів інклюзії та підтримки вразливих груп.

Великобританія впроваджує програму "Access to Work," яка надає фінансову підтримку та ресурси для людей із обмеженими можливостями, допомагаючи їм знайти та зберегти роботу. Ця програма надає індивідуальні рішення для пристосування робочого місця та навичок, необхідних для успішної зайнятості.

В Ірландії існує законодавчий інструмент для просування інклюзивного працевлаштування та навчання людей з обмеженими можливостями. Департамент зайнятості, підприємництва та інновацій розробив галузевий план, який став важливим кроком у забезпеченні рівних можливостей на ринку праці. Цей план містить

конкретні заходи для підтримки зайнятості та навчання цієї групи населення.

Згідно ірландського Закону про інвалідність 2005 року, організації державного сектору зобов'язані активно заохочувати та підтримувати працевлаштування людей з обмеженими можливостями⁵⁰. Найважливіше, закон встановлює мінімальний обов'язковий відсоток – не менше 3% персоналу в державних організаціях має складатися з осіб із обмеженими можливостями.

Національне управління з питань інвалідності (NDA) відіграє ключову роль у моніторингу дотримання цих норм. Воно регулярно видає щорічні звіти про відповідність, а також може рекомендувати конкретні дії, якщо державний орган не виконує свої зобов'язання щодо забезпечення інклюзивного працевлаштування, і це порушується протягом двох років поспіль. Ця система контролю забезпечує реальний механізм виконання та відповідальності за впровадження інклюзивних заходів у державних установах.

Ці програми відображають конкретні зусилля країн Європи впроваджувати інклюзивні політики та створювати умови для рівноправного інтегрування громадян із різними потребами у суспільство.

Глобалізація створює сценарій, де різні країни і культури об'єднують зусилля в реалізації інклюзивних цілей. Європейські країни, відзначаючись своєю унікальністю та готовністю до інновацій, виявляють гнучкість і адаптивність у впровадженні інклюзивних концепцій, реагуючи на потреби сучасного глобального суспільства.

⁵⁰ Response of Ireland. URL:

<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IntLaw/PreventionStudy/MemberStates/Ireland.pdf>

3.3. Роль міжнародних організацій у поширенні інклюзивної економіки

Глобальні організації, зокрема Організація Об'єднаних Націй (ООН), відіграють ключову роль у підтримці та розвитку інклюзивної економіки на світовому рівні. ООН зосереджує увагу на численних проблемах, що впливають на сталість розвитку і соціальну справедливість, і розробляє стратегії для їх вирішення.

Однією з найважливіших ініціатив ООН є «Цілі сталого розвитку» (Sustainable Development Goals, SDGs), які були прийняті в 2015 році. Ці 17 цілей охоплюють широкий спектр питань, включаючи зниження бідності, забезпечення якісної освіти, здоров'я, рівність між статями, партнерство для розвитку та багато інших. Вони розроблені з метою досягнення сталого розвитку та забезпечення включеності всіх груп населення.

ООН також активно підтримує ініціативи, спрямовані на зменшення бідності та нерівності. Зокрема реалізує проекти з розвитку мікрофінансування та сприяння підприємництву серед жінок у розвинених країнах, щоб допомогти їм виходити з бідності та забезпечити своїй сім'ї краще майбутнє. Такі програми допомагають розвивати місцеві господарства та забезпечують більше рівних можливостей для жінок.

Загалом, ООН та інші міжнародні організації виступають каталізаторами змін у світовій економіці, сприяючи розвитку інклюзивних практик і сприяючи сталому розвитку, де кожна людина має можливість приймати участь у суспільстві і користуватися його благами.

Як конкретні приклади ролі ООН та інших глобальних організацій у розвитку інклюзивної економіки, можна вказати наступні програми та ініціативи:

- 1. Програма Розвитку ООН (UNDP):** UNDP активно працює над розвитком проектів та програм, спрямованих на зменшення

бідності та підвищення рівня життя вразливих груп населення. Наприклад, вони підтримують програми з розвитку сільських господарств та малого підприємництва у регіонах з обмеженими можливостями, надають фінансову підтримку жіночим групам та соціальним підприємствам.

2. **ЮНІСЕФ:** Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) активно працює над забезпеченням рівних можливостей для дітей з обмеженими можливостями. Вони сприяють створенню інклюзивних шкіл та закладів, де діти з різними потребами можуть отримувати якісну освіту та розвиватися разом з іншими дітьми.
3. **Світовий банк:** Світовий банк активно фінансує проекти з розвитку, спрямовані на підтримку інклюзивної економіки. Наприклад, вони надають кредити та технічну допомогу для розвитку малого та середнього бізнесу у країнах з низьким доходом, що сприяє створенню робочих місць та підвищенню рівня доходу населення.
4. **Світова організація праці (Міжнародна працююча організація, МПО):** МПО сприяє розвитку інклюзивних працевлаштувань та робочих місць для людей з обмеженими можливостями. Вони розробляють стандарти та рекомендації для підприємств щодо створення умов для працевлаштування різних груп населення.
5. **Глобальний фонд громадянського суспільства для ВІЛ/СНІДу, туберкульозу та малярії:** Ця організація фінансує проекти громадянського суспільства, спрямовані на боротьбу з ВІЛ/СНІДом та іншими захворюваннями. Вони також активно сприяють інклюзивним підходам до охорони здоров'я та доступу до лікування.

Міжнародні організації вносять значний внесок у розвиток інклюзивної економіки, створюючи можливості та підтримуючи вразливі групи населення в їхньому стрімкому розвитку та підвищенні якості життя.

Сьогодні інклюзивна економіка стає все більш актуальною, оскільки суспільство визнає необхідність створення більш справедливого та рівного економічного середовища для всіх громадян, незалежно від їхньої релігії, раси, статі, фізичних можливостей та інших характеристик.

3.4. Інклюзивний розвиток України у міжнародному просторі

Економічний прогрес, на думку багатьох науковців, зосереджений на трьох основних принципах, таких як єдність та рівновага усіх економічних процесів; створення альтернативних концепцій розвитку економіки та раціональне залучення усіх наявних ресурсів. Зазначеним принципам відповідає інклюзивний розвиток.

Найраціональніший курс щодо інклюзивного зростання України представила Європейська комісія (European Commission). Вона визначає інклюзивне зростання як забезпечення високого рівня зайнятості, інвестування в освіту, боротьбу з бідністю і модернізацію ринків праці, системи соціального захисту і сприяння більшому об'єднанню суспільства. Переваги економічного зростання мають поширюватися на усі регіони країн, посилюючи територіальну єдність. Єврокомісія під час підготовки стратегії «Європа 2020» позначає, що інклюзивне зростання включає в себе: повне використання трудового потенціалу, зниження бідності та її наслідків, розвиток соціальної залученості, вилучення міжнародних соціальних проблем для подальшого економічного прогресу⁵¹. Таке комплексне бачення проблеми зростання і його інтегрованість у структурні реформи забезпечують диверсифікацію економіки і її перехід на «зелені принципи» через збільшення частки відновлених джерел енергії. Важливо мати залученість в процес інклюзивного

⁵¹ Inclusive Growth: Measurement and Determinants. Washington DC: IMF, 2013. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.aspx?sk=40613.0>

розвитку різних секторів економіки (не тільки високотехнологічних) при акценті на інфраструктуру, як необхідну умову інклюзивності і сталості зростання. Дана стратегія є важливою також с точки зору об'єднання держав на міжнародному рівні, яка пояснюється сприянням покращення економічних відносин завдяки захисної гуманістичної ідеї.

Дана стратегія пропонує сім напрямів діяльності для досягнення інклюзивного зростання на міжнародному рівні. Якщо їх пристосувати під економіку України задля міжнародного спрямування інклюзивного розвитку, то вони б були такими⁵²:

1. Інноваційний напрямок розвитку, а саме об'єднання зусиль для застосування їх у всіх сферах життя і розвитку економіки.
2. Освітній розвиток, стимулювання самоосвіту та залучення молоді до ринку праці.
3. Діджиталізація, тобто створення такої системи, яка дозволила усім сферам долучитися до цифрового простору на всіх територіях країни, усіх прошарків населення.
4. Відповідальне споживання ресурсів, залучення новітніх технологій зі збереження енергії, зниження залежності зростання економіки від споживання ресурсів.
5. Світова конкурентоспроможність підприємств. Долучення до глобалізаційних процесів та стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу.
6. Створення мобільних трудових ресурсів. Мобільність не лише територіальна, а й кваліфікаційна (отримання нових навичок та знань).

⁵² Мацелюх Н. П., Корж М. А. Сталий економічний розвиток України: концептуальні основи, механізми забезпечення та драйвери розвитку. *Ефективна економіка*, 2021. №4. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2021/7.pdf

7. Боротьба з бідністю. Створення нових робочих місць зменшення бідності за рахунок розвитку економіки та ефективного перерозподілу доходів у всіх галузях.

До зазначених пунктів можливо було б додати ще й екологічну складову розвитку, так як це міжнародна проблема до якої необхідно долучатися усім країнам світу, незалежно від їхнього рівня розвитку.

Україна знаходиться лише на порозі до інклюзивного розвитку. Вже почали запроваджуватися реформи, що були затверджені в стратегії «Україна – 2020 року». Її метою було досягнення українською економікою європейських стандартів життя та можливості конкурувати на світовій арені. Стратегія інклюзивного зростання України має бути пріоритетним для визнання держави на міжнародному рівні, зокрема для країн ЄС, до яких прагнемо.

Отже, для переходу України на інноваційний шлях розвитку потрібна активна комплексна інноваційна політика держави, що включає найважливіший компонент - гуманітарний складник. Разом із тим інноваційна політика, що реалізується нині в нашій державі, має переважно технологічний характер, впровадженню інновацій в соціальній сфері приділяється недостатня увага. Питання підвищення якості життя населення на основі активізації соціальної відповідальності бізнесу, освоєння інклюзивних інновацій залишаються недостатньо розробленими аспектом теоретико-методологічних підходів. Україна має величезний потенціал, подеколи навіть значні переваги перед іншими розвиненими країнами, але розкрити його можна лише впроваджуючи радикальні зміни, до яких на даний момент країна ще не дійшла. Інклюзивне зростання – це крок вперед до міжнародного співробітництва та економічного прогресу, тож Україна має усі шанси увійти до лідерів країн Європейського Союзу.

РОЗДІЛ 4. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ: НАЙКРАЩІ ПРАКТИКИ

4.1. Основні положення інклюзивного розвитку. Закріплення у європейському правовому полі

Як реакція на нові виклики у лютому 2002 р. МОП створила незалежну **Світову комісію з питань соціального виміру глобалізації**, співзасновниками якої стали президент Фінляндії Тар'я Халонен та президент Танзанії Бенджамін Мкапа. До складу комісії ввійшли також 26 відомих уповноважених осіб із різних сфер діяльності та різних частин світу. Загальними цілями Світової комісії стали: розробка політики глобалізації, спрямованої на зменшення бідності, сприяння розвитку відкритих економік та розширення можливостей для гідної роботи; пошук шляхів досягнення інклюзивної (всеосяжної) глобалізації, забезпечення її справедливості, як між країнами, так і всередині них; сприяння більш цілеспрямованому міжнародному діалогу щодо соціального виміру глобалізації; допомога міжнародній спільноті у формуванні узгодженої політики з метою просування як економічних, так і соціальних цілей у світовій економіці. Відтак, на світовому рівні були проголошені основні принципи інклюзивності, такі як зменшення бідності, забезпечення гідної праці встановлення рівноправ'я та справедливості, та визнані світовою спільнотою як основні орієнтири подальшого розвитку.

Визначальним документом, у якому було задекларовано напрями подальшого розвитку Європейського Союзу, є прийнята у 2010 р. десятирічна стратегічна програма «Європа–2020». У ній підкреслено, що зростання має бути **інтелектуальним, стійким й інклюзивним** при залученні до відповідних процесів усіх секторів економіки, усіх верств суспільства. Ці три пріоритети взаємно посилюють один одного та мають сприяти Євросоюзу в цілому й кожній країні окремо досягти високого рівня зайнятості, продуктивності та соціальної

єдності, здійснити перехід до нової сталої «зеленої» траєкторії зростання.

Відтак концепція інклюзивного зростання знайшла своє відображення в правовому полі Європейського Союзу, де визначено, що процеси соціального та економічного розвитку передбачають ліквідацію бідності й поступове зменшення міжрегіональної диференціації в рівні життя, задовольняючи потреби та прагнення людини й мають здійснюватися з урахуванням необхідності охорони навколишнього природного середовища.

4.2. Моделі інклюзивного розвитку

В основу інклюзивного розвитку покладено забезпечення участі всіх верств населення країни у процесі зростання як з точки зору прийняття рішень, так і у формуванні факторів зростання. Цей тип соціально-економічного зростання спрямований на розвиток людини, підвищення її добробуту, зниження рівня бідності та нерівності, вимагає активної участі в економіці людського ресурсу. Важливою рисою інклюзивного зростання є забезпечення справедливого розподілу отриманих результатів.

Модель інклюзивного зростання оснований на тому, що добробут суспільства є багатовимірним поняттям, його рівень не повинен вимірюватися лише стійкими темпами зростання реального ВВП і матеріальними доходами населення.

Серед основних ознак інклюзивної моделі розвитку слід зазначити наступне:

- скорочення бідності й нерівності;
- залученість населення до створення ВВП;
- забезпечення рівних можливостей для реалізації людського потенціалу;
- захист права власності;
- функціонування ринків підтримується і регулюється державними інститутами;

- відкриття власного бізнесу спрощено.

Загалом інклюзивний розвиток передбачає модель глобалізації, в умовах якої домінують **вирівнюючі інструменти**, що приводить до скорочення дисбалансів і рівномірного розподілу соціальних благ та економічного зростання загалом.

Далі розглянемо декілька моделей інклюзивного економічного розвитку. Кожна з цих моделей має свої переваги і недоліки.

Американська модель – пріоритетом розвитку є забезпечення рівних можливостей для усіх членів суспільства (США, Китай). Ця модель є надзвичайно стимулюючою створює передумови для розвитку країни через інновації, проте вона не вирішує проблем бідності і розшарування населення за доходами. Так, рівень безробіття у США становить 5,6 % (8,7 млн осіб є безробітними, а 6,8 млн мають роботу з частковою зайнятістю). Якщо проаналізувати соціальні видатки державного бюджету США, то найбільшу частку у структурі видатків бюджету займають видатки на освіту — 35 %, на охорону здоров'я — 9 %, на соціальне забезпечення — 13%⁵³.

Концепція інклюзивного розвитку активно розробляється і в Китаї починаючи з 2011 року. Основною метою інклюзивного розвитку визначено: розповсюдження благ, які генеруються економічним зростанням, серед всіх верств населення, а також — досягнення балансу в економічному і соціальному прогресі.

Основою цієї моделі є

- розвиток людських ресурсів,
- досягнення повної зайнятості,
- підвищення кваліфікації працівників.

Ідея інклюзивного зростання в Китаї передбачає відхід від моделі економічного зростання будь-якою ціною, незважаючи на витрати. Зміна політики: з відкритої економіки на економіку, що орієнтується на

⁵³ Луцків О. М. Світовий та європейський досвід реалізації моделі інклюзивного розвитку. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Економічна». 2019. Вип. 97. С. 16-20. DOI: 10.265652311-2379-2019-97-02

внутрішні ресурси розвитку і їх більш гнучкий розподіл зумовлена тим, що іноземні інвестори мають власні інтереси, нерідко зовсім несумісні з інтересами країни-реципієнта, яка не отримує очікувані результати. На думку органів влади в процесі глобалізації наукового та інноваційного розвитку необхідно включатися на основі власних ідей і розробок, вирощувати власних лідерів на пріоритетних напрямках, змінити споживчий стиль взаємин із зарубіжними університетами, науковими центрами та ТНК.

Тому вже в 2007 році перед урядом Китаю було поставлено завдання переходу до **ендогенного інноваційного розвитку**. Одним із пріоритетів інклюзивної моделі економічного зростання в Китаї є стимулювання внутрішнього попиту і споживання. За допомогою бюджетного стимулювання уряд країни зменшує залежність від зовнішнього попиту шляхом нарощування внутрішнього попиту.

Європейська модель — орієнтується на рівність у доступі до результатів праці та їх рівномірний розподіл. Країни-члени ЄС демонструють високі показники економічного зростання і соціальних гарантій, розвинутості демократичних інституцій, рівня освіти та інноваційних технологій.

Особливістю політики ЄС стала відмова від безумовного дотримання одного з головних принципів ринкової економіки — вільної конкуренції на користь регульованої конкуренції. Таке коректування ринкових механізмів і «вільного ціноутворення» в ЄС спрямоване не лише на соціальний захист населення, але і на підтримку малого і середнього бізнесу, деяких галузей промисловості, сільськогосподарських виробників.

В ЄС на перше місце виходить модель соціальної якості, яка визначає основні умови для розвитку суспільних відносин. Відповідно, **соціальна якість** розглядається у чотирьох вимірах людських спроможностей:

- економічної безпеки (economic security), яка гарантує певний рівень життя;

- соціального включення (social inclusion), що означає доступ до інституціонального та інфраструктурного контексту, а також «ступінь інтегрованості людей до різних інститутів і суспільних відносин»;
- соціальної згуртованості (social cohesion), яка ґрунтується на спільних ідентичностях, цінностях і нормах, що забезпечують узгодженість взаємодій;
- набуття повноважень і можливостей (empowerment), що означає або «здатність людей контролювати своє життя та наявність відповідних знань, вмінь і умов» для цього, або міру, наскільки суспільні відносини сприяють можливостям людини.

Політика соціального включення Європейського Союзу фокусується на **нерівному доступі (або його відсутності) до ресурсів**. Якщо в США політика соціального включення до системи освіти, ринку праці та громадських служб була спрямована, насамперед, на осіб, які через фізичні або ментальні обмеження не можуть брати участь у повноцінному житті, а визнання права рівних можливостей для таких осіб стало завершенням руху за громадянські права, коли в 1975 р. конгрес США прийняв федеральний закон (Individuals with Disabilities Education Act), який гарантував інклюзивну освіту, то в Європейському Союзі її метою було подолання бідності та тривалого безробіття. Окремо здійснюється підтримка тих, хто нездатний працювати, і яким гарантується достатній рівень добробуту⁵⁴.

Згідно **норвезької моделі** інклюзивного розвитку вільний ринок самостійно не може здійснити справедливий розподіл доходів і національних багатств. Необхідна рівновага між ринком і державним управлінням. Держава є відповідальною за розподіл багатств, прав і послуг. Соціальний захист стосується усіх громадян країни, а не лише бідних верств населення. Реалізується прогресивна система

⁵⁴ Савельєв Ю.Б. Багатовимірна сучасність: соціальне включення в оцінці суспільного розвитку: монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2017. 447 с.

оподаткування, яка є важливим ефективним засобом перерозподілу доходів. Регіони диференціюються, залежно від рівня промислового розвитку: менш розвинуті — одержують необхідне кредитування і зменшення податків⁵⁵.

Цілі економічної політики спрямовані на підтримку необхідного економічного розвитку країни, введення механізмів протидії безробіттю. У країні існує єдина система реєстрації вільних вакансій, підготовки і перепідготовки кадрів на численних безкоштовних курсах. Освіта в країні є доступною для всіх громадян, незалежно від їхнього соціального або етнічного статусу. Більшість шкіл державні, частка приватних становить не більше 2%. Кожний третій випускник школи продовжує навчання у вищому навчальному закладі, де воно є безкоштовним.

4.3. Особливості впровадження інклюзивного розвитку в Україні в умовах децентралізації

Конкретизуючи проблему інклюзивного розвитку регіонів **за умов українських реалій**, необхідним є врахування децентралізаційних процесів та набуття органами місцевої влади значних повноважень у прийнятті рішень щодо забезпечення соціально-економічного зростання відповідної території й забезпечення комфортного середовища життєдіяльності населення громади.

Останніми роками в наукових працях із регіональної економіки акценти щодо підвищення ефективності соціально-економічного зростання переносяться саме на місцевий рівень, що обумовлено поширенням децентралізаційної теорії управління в країнах світу. Особливої ваги у забезпеченні регіонального розвитку та подоланні міжрегіональних пропорцій надається органам місцевого

⁵⁵ Луцків О. М. Світовий та європейський досвід реалізації моделі інклюзивного розвитку. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Економічна». 2019. Вип. 97. С. 16-20. DOI: 10.265652311-2379-2019-97-02

самоврядування, що несуть відповідальність за якість задоволення основних потреб населення, наділені фінансовими ресурсами для реалізації покладених на них повноважень, найкраще розуміють місцеві проблеми й здатні найбільш оперативно їх розв'язувати. Водночас на рівні адміністративно-територіальних областей, що, формуються пріоритети розвитку регіону, можливим є розроблення програм інклюзивного зростання.

Децентралізація – процес передачі повноважень і функцій, необхідних для розширення фіскального простору регіону та вирішення питань інклюзивного розвитку відповідних територій від центральних органів влади до місцевого самоврядування.

Території територіальних громад формують райони, декілька районів утворюють області. Станом на 2021 рік в Україні нараховується **1469** громад, сформованих шляхом об'єднання сіл, селищ і міст.

Реалізація реформ децентралізації вимагає перерозподілу фінансових ресурсів для виконання органами місцевої влади покладених на них повноважень, стимулювання інклюзивного розвитку регіонів. Імперативами досягнення перспектив інклюзивного розвитку є, з одного боку, достатність повноважень місцевих органів самоврядування щодо здійснення видатків для реалізації відповідних заходів, з іншого боку, спроможність акумулювати достатній обсяг фінансових ресурсів на певній території за визначений період. Водночас збільшення функціонального навантаження самоврядування в напрямках реалізації делегованих державою на субнаціональний та базовий рівень закономірно призводять до зростання потреб у фінансовому забезпеченні діяльності органів місцевого самоврядування та розширення параметрів фіскального простору регіонів задля посилення можливості досягнення ними перспектив інклюзивного розвитку.

За таких умов саме від місцевих органів самоврядування, їх компетентності при виборі концепції розвитку та вмінні активізувати

внутрішній потенціал території задля переходу на вектор інклюзивного зростання, їх спроможності використати нові можливості залучення зовнішніх джерел фінансування програм і проектів інклюзивного розвитку, а також налагодити міжтериторіальну співпрацю із іншими територіальними громадами, регіонами, державами, вміло використовуючи власні переваги для отримання синергетичного ефекту від співорганізації, залежить успіх проведеної реформи децентралізації, критеріями якого є створення сприятливого середовища життєдіяльності населення громад, підвищення рівня їх добробуту.

Унаслідок цього злободенним постає питання здійснення ефективної фінансової децентралізації, яка має бути спрямована на забезпечення регіонів адекватними фінансовими ресурсами розширення прав й обов'язків органів місцевого самоврядування.

РОЗДІЛ 5. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

5.1. Концепція інклюзивного розвитку за умов децентралізації

Першочерговою метою проголошеного курсу на децентралізацію державного управління є розв'язання проблеми активізації розвитку регіонів задля покращення якості життя населення, забезпечення стабільного економічного зростання та зменшення регіональних соціально-економічних диспропорцій. Досягнення визначених пріоритетів неможливе без розробки продуманої, науково обґрунтованої концепції розвитку регіону, яка б відповідала трансформаціям у розподілі владних повноважень, змінам у міжбюджетних відносинах, формуванні фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування та була орієнтована на підвищення рівня життя й добробуту населення шляхом максимального його залучення до процесів зростання, зниження рівня безробіття та дотримання справедливого розподілу отриманих благ. Зазначені цільові орієнтири є детермінантами нової концепції інклюзивного зростання регіону за умов ефективного використання можливостей фінансової децентралізації.

Перехід на засади інклюзивного зростання зумовлює потребу в удосконаленні державних та регіональних стратегій із метою конструктивного підходу до наукового обґрунтування розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації. Концепція інклюзивного розвитку за нових умов українських реалій повинна бути націлена на забезпечення максимальної соціально-економічної ефективності, інфраструктурного розвитку, синергетичний ефект від досягнення яких матиме позитивний вплив на підвищення якості життя населення та його добробуту. Імперативом зазначених трансформацій в умовах сучасних реформ міжбюджетних відносин є здійснення оптимального розподілу додаткових фінансових ресурсів, отриманих

у результаті використання можливостей проведеної фінансової децентралізації, що сприятиме активному регіональному розвитку.

Покладаючи в основу концепції розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації принципи інклюзивного зростання, зазначимо, що необхідною складовою її реалізації є максимальне залучення усіх верств суспільства до процесів розвитку та забезпечення справедливого розподілу отриманих фінансових ресурсів. Це дасть змогу активізувати економічний розвиток регіону, наслідки від досягнення якого відчуватимуть усі члени суспільства.

Останні емпіричні дослідження доводять, що значну роль у боротьбі з бідністю, підвищенням доходів населення та вирішенні проблем забруднення навколишнього природного середовища відіграє здійснення оптимальних видатків бюджету та використання податкових інструментів. Доведеною є теза, що посилення витрат на суспільні блага і зменшення витрат на приватні вигоди дозволяє досягнути якісних аспектів зростання – зменшення бідності, рівності доходів та екологічної стійкості⁵⁶. Перерозподіл дозволяє підтримувати постійні загальні державні витрати для забезпечення макроекономічної стабільності.

У контексті цього можна виділити дві основні складові, що визначають спрямованість та ефективність розвитку регіонів – це визначення витрат місцевих бюджетів й повноваження місцевих органів влади, місцевого самоврядування щодо їх здійснення, а також ємність фіскального простору інклюзивного розвитку регіону, який визначається повноваженнями відповідного рівня бюджетної системи, інструментами фіскальної політики та податковим потенціалом регіону.

Децентралізація та зміни пов'язані із наданням більшої самостійності органів місцевого самоврядування у прийнятті рішень щодо формування і використання фінансових ресурсів, створила

⁵⁶ Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року: Проект Закону. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html

сприятливі умови розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів.

Ураховуючи вищезазначене, пропонуємо *концепцію інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації*, в основу якої покладено досягнення цілей та завдань соціально-економічного зростання просторової системи шляхом максимального включення економічних суб'єктів до процесів розвитку та суспільно корисної діяльності, створення рівних умов для особистісного розвитку, забезпечення справедливого розподілу отриманих благ на основі використання можливостей фінансової децентралізації щодо розширення фіскального простору регіону для активізації складових інклюзивного розвитку (економічного зростання, соціальної стабільності, формування інклюзивної інфраструктури), синергетичний ефект від взаємодії яких дозволяє досягнути підвищення рівня добробуту населення (рис. 5.1)⁵⁷.

Здатність фіскального простору забезпечити інклюзивний розвиток полягає в можливості створення у регіоні доступної соціальної інфраструктури, запровадження програм стимулювання економічної активності для бізнесу, формування сприятливого інвестиційного середовища, залучення громадських організацій до обговорення програм інклюзивного зростання тощо. Досягнути зазначених перспектив можливо лише за умови налагодження тісної співпраці між органами державної влади, місцевого самоврядування та суб'єктами економічної діяльності. Необхідною умовою є також наявності достатніх фінансових ресурсів, прав та повноважень місцевих органів самоврядування для реалізації заходів, орієнтованих на досягнення цілей інклюзивного розвитку регіону. Фінансова децентралізація за таких умов набуває виключного значення.

⁵⁷ Цимбалюк Ірина Фіскальний простір інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації: теорія, методологія, практика [Текст] : монографія / Ірина Олександрівна Цимбалюк. – Луцьк : Вежа-Друк, 2022. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – Об'єм даних 8,65 Мб. ISBN 978-966-940-399-5

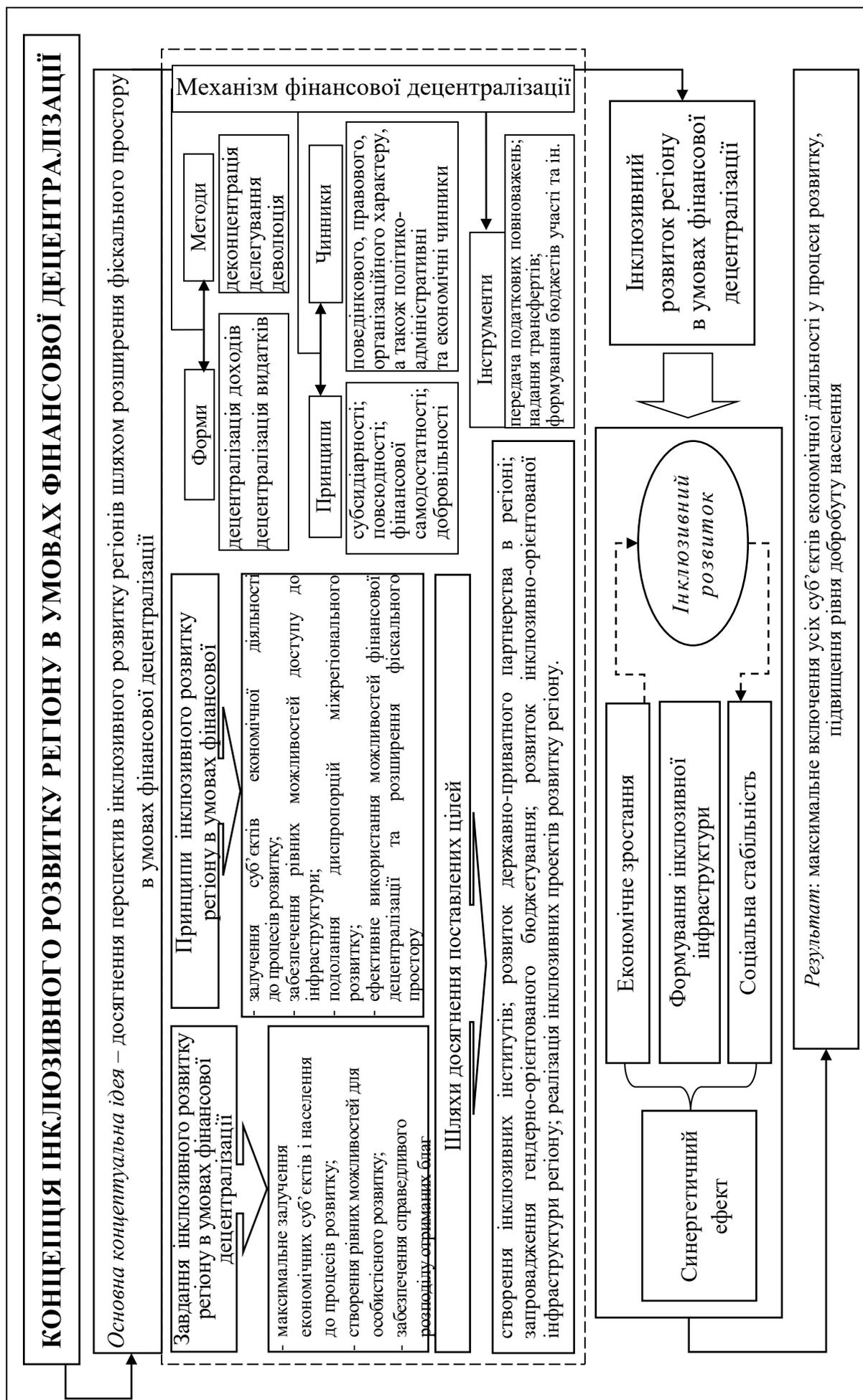

Рис. 5.1. Концепція інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації*

Потрібно зазначити, що фінансова децентралізація – це складаний процес, реалізація якого вимагає врахування багатьох аспектів. Ми вважаємо, що завданням органів державної влади є вибір такого комплексу методів, інструментів і форм фінансової децентралізації, який дасть змогу найповніше розкрити потенціал регіонального розвитку.

Канадський науковець Р. Бірд⁵⁸ виділяє такі методи здійснення фінансової децентралізації, як деконцентрація, делегування та деволюція. Так, деконцентрація полягає в наданні місцевим і регіональним органам влади права на прийняття тих рішень, за які раніше були відповідальні центральні органи влади відповідно до параметрів, визначених центральним урядом. Делегування здійснюється за допомогою доручення субнаціональним органам виконувати повноваження, відповідальність за які продовжуватиме нести центральний уряд. Деволюція означає передачу повноважень щодо надання тих чи інших послуг від центрального уряду до субнаціональних органів влади/

Інструменти фінансової децентралізації – це конкретні засоби її здійснення, які визначаються державними і місцевими органами влади в тій або іншій економіко-політичній ситуації. Н. М. Фещенко⁵⁹, аналізуючи особливості децентралізації в Україні, виокремлює такі інструменти: делегування фінансових повноважень, передача та формування власних фінансових повноважень, передача закріплених джерел надходжень до територіальних бюджетів, надання трансфертів із центрального бюджету, розміщення замовлень серед приватного сектору економіки. А. Єрмолаєв⁶⁰, описуючи

⁵⁸ Bird R. Perspectives on Fiscal Federalism / edited by R. M. Bird, F. Vaillancourt. Washington: WBI learning resources series, 2006. 268 p.

⁵⁹ Фещенко Н. М. Сутність та особливості децентралізації: понятійний апарат. *Вісник ЖНАЕУ*. 2016. №1. С. 167-179.

⁶⁰ Єрмолаєв А., Лупацій В., Потапенко В., Клименко І., Романова В., Ємець В., Таран С. Децентралізація влади та реформа місцевого самоврядування. Інститут стратегічних досліджень «Нова Україна». URL: <http://newukraineinstitute.org/media/news/528/file/DDecentral-15-1.pdf>

стимулювання муніципальної економіки в закордонних країнах, до інструментів децентралізації відносить комунальні банки, міжмуніципальне співробітництво, транскордонне співробітництво муніципалітетів, розвиток фондового ринку муніципальних цінних паперів, управління місцевим боргом, податкові стимули, залучення бізнесу до надання комунальних послуг і модернізації об'єктів інфраструктури.

Важливою умовою проведення фінансової децентралізації є наявність певних правил, згідно з якими в країні проводять відповідні перетворення. Так, М. І. Деркач на підставі аналізу економіко-політичної ситуації в Україні виділяє *принципи фінансової децентралізації*, за допомогою котрих можна мінімізувати негативні й максимізувати позитивні наслідки цього процесу⁶¹:

- послідовності та поетапності передачі функцій від центральної до місцевої влади;
- взаємозв'язку всіх етапів децентралізації;
- комплексності всіх заходів на кожному етапі, проведення реформ пакетом заходів, що пов'язані єдиною метою й стратегією;
- залучення у процес децентралізації широких верств населення та громадянського суспільства.

В основу проведення фінансової децентралізації покладені такі принципи Європейської хартії місцевого самоврядування, визначені урядом України, як принцип субсидіарності (в органів центральної влади залишаються лише ті фінансові повноваження, які не можуть бути ефективно здійснені на найнижчому рівні), повсюдності (поширення фінансової децентралізації на всю територію країни), фінансової самодостатності (наявність у місцевих органів влади достатніх фінансових ресурсів для реалізації покладених на них повноважень).

⁶¹ Деркач М. І. Фіскальна децентралізація як фактор забезпечення сталого розвитку України. *Фінанси України*. 2011. №2. С. 56-63.

У європейській правовій літературі фіскальна децентралізація включає такі *основні форми*, як:

– децентралізація доходів – забезпечення самостійності місцевих органів влади у встановленні розмірів доходів.

– децентралізація видатків – надання місцевим органам влади фінансових ресурсів для виконання покладених на них завдань.

Під час проведення фінансової децентралізації потрібно враховувати низку чинників, що обумовлюють ефективність проведення реформи. Серед них виділимо чинники *поведінкового характеру*, які пов'язані з менталітетом службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, наявністю в їхній професійній свідомості залишків «радянських» стереотипів, командно-адміністративних методів управління, а також із недосконалістю механізму залучення громадян до ухвалення найбільш важливих рішень місцевого значення.

Ряд науковців звертають увагу на дію чинників *правового характеру*, які пов'язані з недосконалістю українського законодавства про місцеве самоврядування, що, зокрема, стосується правового режиму комунальної власності, невизначеності статусу та просторових меж територіальної громади, невирішеності питань реформування системи адміністративно-територіального устрою, недосконалого розподілу повноважень між різними рівнями органів публічної влади.

Група *політико-адміністративних* чинників пов'язані із впливом на інтенсивність децентралізації політичного процесу, взаємодією політики й управління в публічній сфері.

Чинники *організаційного характеру* зумовлені значною плінністю кадрів в органах місцевого самоврядування, суттєвим оновленням корпусу сільських, селищних, міських голів, депутатів місцевих рад, а також недостатнім рівнем професійної компетентності посадових осіб місцевого самоврядування.

Економічні чинники характеризують відсутність належного матеріального та фінансового ресурсного забезпечення для ефективного виконання завдань і повноважень місцевого самоврядування, зумовлюють кризу житлово-комунального господарства, соціальної інфраструктури тощо.

Детермінанти інклюзивного розвитку регіону у своїй взаємодії створюють синергетичний ефект, квінтесенцією чого є зростання рівня та якості життя населення (рис. 5.2).

Рис. 5.2. Детермінанти інклюзивного розвитку регіону⁶²

⁶² Цимбалюк І. О. Інклюзивний розвиток регіону в умовах фінансової децентралізації: теорія, методологія, практика : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 340 с. 14,8 д.а. ISBN 978-966-940-278-3

Передача органам місцевого самоврядування прав та повноважень щодо самостійного забезпечення інклюзивного розвитку регіону потребує адекватної допомоги з боку держави чи зовнішніх джерел, оскільки стан об'єктів соціальної інфраструктури зумовлює значні витрати на їх оновлення та утримання.

Досягнути позитивних результатів у економічній та соціальній детермінантах інклюзивного розвитку не можливо без формування інклюзивної інфраструктури.

Інклюзивна інфраструктура дозволяє посилити соціальне включення та гарантує, що перевагами розвитку інфраструктури зможуть скористатись усі без виключення особи, громади чи соціальні групи.

Для забезпечення доступу до інфраструктури та її переваг усіх верств суспільства важливою є ідентифікація тих суб'єктів економічної діяльності та зацікавлених сторін, яким загрожує виключення. Зацікавленими сторонами, як правило, вважається особа, група, громада чи організація, на яких впливає або може вплинути реалізація інфраструктурного проекту. В контексті інклюзивної інфраструктури особлива увага приділяється неблагополучним цільовим групам, що включають малозабезпечених, жінок, населення територій віддалених від центрів розвитку, а також особам, які часто ризикують отримувати обмежений доступ до переваг розвитку інфраструктури.

Розвиток інфраструктури відіграє ключову роль у процесі ефективної реалізації концепції інклюзивного регіону, однак необхідним складником є також забезпечення відповідного рівня фінансової децентралізації, імперативами чого є:

– достатні обсяги фінансування місцевих бюджетів. Оскільки всі податки без винятку накопичуються на місцях, то фінансове забезпечення місцевих органів влади має відбуватися не шляхом фінансування з Державного бюджету, а за допомогою перерозподілу

податкових надходжень із метою зниження частки доходів Державного бюджету у структурі зведеного бюджету;

– розширення повноважень органів місцевої влади щодо формування доходів громади та посилення відповідальності за здійснення видатків на визначені ним напрями;

– дієва система контролю, налагодженого задля уникнення системного зловживання владою посадових осіб на найбільш відповідальних посадах (рис. 5.3).

Рис. 5.3 Імперативи активізації інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації

Орієнтиром концепції інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації є формування потужних конкурентоспроможних регіонів і зрівноваження їх соціально-економічного рівня в межах країни.

Погоджуючись із думкою М. Хом'як⁶³ потрібно зазначити, що ефективність і швидкість регіонального розвитку безпосередньо залежить від якісного *інституційного забезпечення*, яке б дозволило органам місцевого самоврядування не тільки ефективно залучати фінансові ресурси, а й інвестувати їх у проекти, що сприяють досягненню цілей інклюзивного розвитку регіону.

Засновником теорії інституціоналізму вважають американського вченого Дагласа Норта, який у поняття «інституції» вкладав будь-які види обмежень, створені для спрямування людської взаємодії в певному напрямі. Згідно з поглядами науковця інституційні обмеження охоплюють як заборону індивідам щось робити, так і умови, за яких іноді їм дозволено виконувати певні види діяльності, тобто він цим доводить, що «інституції – це творіння людей, тому їх розвивають і змінюють також люди. Формою ж прояву інституцій є інститути».

Перехід до децентралізованого державного управління посилює дію мотиваційного чинника, створюючи зацікавленість у результатах активізації роботи органів місцевого самоврядування в напрямі пошуку шляхів розширення власної фінансової бази. Децентралізація державного управління в цьому аспекті виявляється, зокрема, у наданні можливості органам місцевого самоврядування виходу на

⁶³ Хом'як М. С. Інституційне середовище розвитку фіскального простору регіонів. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. №13. С. 553–559. URL: <http://global-national.in.ua/issue-13-2016/21-vipusk-13-zhovten-2016-r/2476-khom-yak-m-s-institutsijne-seredovishche-rozvitku-fiskalnogo-prostoru-regioniv>

фінансовий ринок із метою акумуляції додаткових фінансових ресурсів для бюджетів розвитку⁶⁴.

Фінансова децентралізація та посилення самостійності регіонів сприяє також розширенню місцевої фінансової інфраструктури: розбудові системи спеціалізованих фінансових інституцій, діяльність яких спрямована на забезпечення місцевого розвитку. Доцільним є утворення спеціалізованих фінансових інституцій на експериментальній основі в регіонах України (регіональних центрах), де наявний відповідний економічний потенціал, реалізовується широкий спектр фінансових операцій. Вибір міста (регіонального центру) для проведення експерименту має ґрунтуватися на розрахунках щодо його окупності та доцільності. Адже лише в місті із широкими фінансовими можливостями й диверсифікованими фінансовими потоками реалізація експерименту зі створення нових фінансових установ матиме позитивний ефект. Такий підхід дасть змогу органам місцевого самоврядування отримати доступ до фінансових ресурсів, що обертаються на регіональних ринках, та перетворити їх на інвестиції в місцевий розвиток.

Концепція інклюзивного розвитку регіону є відповіддю на можливості й загрози, які несе в собі децентралізація влади та фінансова децентралізація утворених територіальних громад.

5.2. Механізм інклюзивного розвитку в умовах децентралізації

У сучасних умовах забезпечення інклюзивного розвитку регіону безпосередньо пов'язане з удосконаленням методів і механізмів управління його господарською діяльністю, зростанням рівня

⁶⁴ Демчак Р. Є. Концептуальні засади децентралізації державного регулювання соціально-економічного розвитку. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2015. № 1. С. 70–79.

економічної активності населення, посиленням інноваційної діяльності та підвищенням конкурентоспроможності регіону загалом. Особливої уваги потребує розробка нового *механізму інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації на основі* поглиблення досліджень із базових теоретичних положень розвитку просторових систем і їх корекції відповідно до трансформаційних змін фіскального простору.

Розвиток регіонів, зокрема їхньої економічної й соціальної сфери, у складному динамічному світі є надзвичайно важким завданням. Воно спирається на інтеграцію та комбінацію низки підходів, способів і механізмів їх раціональної побудови й використання.

Згідно з трактуванням О. Бобровської, механізм управління становить комплекс інструментів і важелів, які призначені перебувати в його структурі, функціональних та причинно-наслідкових зв'язків, що перебувають у динамічній взаємодії й здатні підтримувати керовані об'єкти в режимі постійного збалансованого розвитку. Основу механізмів становлять узагальнені форми, методи, процедури та інструменти управління.

Відповідно до досліджень М. І. Долішнього⁶⁵ регулювання регіонального розвитку здійснюється за допомогою організаційно-економічного й фінансово-економічного механізмів.

Однак, на нашу думку, механізм розвитку потрібно розглядати як усеохопну сукупність різноманітних методів, форм, важелів й інструментів для досягнення цілей інклюзивного зростання, оскільки на практиці відмінність між організаційно-економічним та фінансово-економічним механізмом регіонального розвитку умовна. Окремі методи, важелі й інструменти можуть бути обґрунтовано віднесені як

⁶⁵ Долішній М. І., Злупко С. М., Вовканич С. І. та ін. Регіональна політика і механізми її реалізації / за ред. М. І. Долішнього. Київ: Наук. Думка, 2003. 583 с.

до організаційно-економічного, так і до фінансово-економічного механізму.

З огляду на це, а також на підставі досліджень фахівців у сфері регіонального розвитку нами розроблено *механізм інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації* в основу якого покладено формування інтегрованої, відкритої, динамічної, адаптивної системи взаємодії економічних, нормативно-правових і організаційно-інституційних методів, важелів й інструментів активізації локальних спільнот задля переходу на засади саморозвитку регіону, вибір яких здійснюється із врахуванням пріоритетів інклюзивного розвитку та узгоджується із цілями загальнонаціональної стратегії, державної регіональної політики, орієнтирами фінансової децентралізації та посилення мотивації до фокусування на ендогенних активах.

Реалізація запропонованого механізму дає можливість посилити ендогенну складову у досягненні цілей інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації (рис. 5.4).

Мета й завдання механізму інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації формуються з урахуванням комплементарності державної регіональної політики й загальнонаціональних стратегій із посиленням мотивації до фокусування на ендогенних активах та повнішого продуктивного залучення внутрішнього потенціалу в умовах фінансової децентралізації.

Пріоритетами інклюзивного розвитку регіону при цьому визначено розвиток економічної сфери та створення рівних можливостей для розвитку шляхом формування розвинутої та загальнодоступної інфраструктури, що в комплексі дозволяє отримати позитивний ефект у соціальній сфері й досягнути соціальної стабільності в регіоні. Соціальна стабільність – це стан соціальної системи регіону, що дозволяє йому ефективно функціонувати та розвиватися, зберігаючи свою структуру й основні якісні параметри.

Рис. 5.4. Механізм інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації

Вважаємо, що основними передумовами досягнення соціальної стабільності регіону є зниження рівня бідності та диференціації населення за доходами; зростання доходів населення відповідно до його трудових внесків; підвищення економічної та соціальної відповідальності всіх членів суспільства; вдосконалення механізму соціального захисту населення.

Комплексність механізму інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації забезпечується поєднанням й одночасною дією економічного, нормативно-правового та організаційно-інституційного механізмів і відповідних їм методів, важелів та інструментів.

У складі комплексного механізму інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації потрібно виокремити економічний, від ефективності функціонування якого значною мірою залежить здатність місцевого самоврядування використати потенційні можливості від реформування фінансової системи задля зміцнення спроможності своєї території.

Економічний механізм інклюзивного розвитку формують система методів, важелів й інструментів опосередкованої дії на економічну активність населення та суб'єктів господарювання регіону, визначаючи напрями розвитку просторової системи локального, субрегіонального та регіонального рівня. Дія економічного механізму проявляється в розробці бюджетно-податкової політики, яка б сприяла створенню оптимальних умов зростання зайнятості та продуктивності праці, досягненню високих економічних результатів, підвищенню рівня життя населення. Серед економічних методів виділяємо оподаткування, стимулювання, кредитування, страхування й бюджетне фінансування (співфінансування). Використання цих методів у системному використанні з відповідними важелями та інструментами дасть змогу збільшити надходження інвестиційних ресурсів у регіон, сприятиме розвитку інфраструктури, зростанню робочих місць, підвищенню конкурентоспроможності регіону.

Важливим інструментом у досягненні поставлених завдань є запровадження програм і проектів інклюзивного розвитку, основною метою яких повинно бути залучення уразливих верств населення в роботу, інтеграція молоді, жінок, людей з інвалідністю, людей похилого віку в ринок праці, надання їм можливості одержання соціальної й економічної вигоди від участі в проектах.

Вихідною базою будь-яких трансформацій та первинним етапом втілення реформ у практику є формування відповідного законодавчого забезпечення. *Нормативно-правовий механізм управління розвитком регіону в умовах фінансової децентралізації* включає сукупність методів, важелів та інструментів інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації, що визначаються концепцією реформи децентралізації, планом-графіком її проведення, нормативно-правовою базою та інституційним забезпеченням упровадженням запланованих змін.

5.3. Механізм фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону в умовах децентралізації

Одним із можливих шляхів досягнення цього є реалізація *організаційно-економічного механізму фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону в умовах децентралізації*, який орієнтований на максимальне залучення населення, бізнесу та органів управління до процесів формування ресурсів розвитку та їх використання задля інтенсифікації соціально-економічного піднесення й підвищення рівня добробуту жителів громад регіону.

Розкриваючи положення механізму фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону зазначимо, що для фінансування інклюзивного розвитку регіону за умов децентралізації необхідним є комплексне використання ресурсів:

- із зовнішніх джерел – фінансові ресурси міжнародних фондів та міжнародних фінансових організацій (проектне фінансування), ресурси іноземних держав й кошти нерезидентів;

- внутрішні ресурси держави, а саме кошти місцевих бюджетів та міжбюджетні трансферти, субвенція на розбудову інфраструктури, кошти Державного фонду регіонального розвитку; ресурси суб'єктів господарювання-резидентів;

- внутрішні ресурси, що можуть бути акумульовані в межах регіону чи окремих ТГ – кошти, які надходять із обласного та районного бюджету на виконання проектів розвитку регіону й ТГ, власні доходи місцевих бюджетів, фінансові ресурси населення та бізнесу залучені на основі самооподаткування й розвитку фінансової інклюзії.

У межах реалізації механізму фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону в умовах децентралізації потрібно враховувати обсяг державної підтримки, перспективи співпраці з міжнародними організаціями, ресурсний потенціал членів громади й можливість його залучення через формування інклюзивних інститутів регіонального розвитку, що сприятиме визначенню оптимальних джерел фінансових ресурсів (рис. 5.3).

Так двома найбільші донорами, які надають підтримку Україні зокрема і на цілі місцевого/регіонального розвитку, виступають Сполучені Штати Америки та Європейський Союз. Зауважимо, що за кошти отримані Україною від структур ЄС упродовж 2017–2018 рр. (600 млн грн.) реалізовано п'ять загальнодержавних програм на досягнення стратегічних цілей, сформованих у Державній стратегії регіонального розвитку – 2027⁶⁶.

Серед міжнародних організацій підтримку надавали також організації системи ООН, Світовий банк, ЄБРР, ОЕСР. Щодо фондів окремих держав, фінансування програм та проектів розвитку в

⁶⁶ Шевченко О. В. Забезпечення ефективності фінансування розвитку регіонів та громад в умовах децентралізації влади: аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. 2018. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/1_Zapiska-Shevchenko-finregionov-pogodzhenia-6746d.pdf

Україні здійснювалось Канадою, ФРН, Швецією, Швейцарією, Японією, Туреччиною, Данією.

Серед міжнародних програм, спрямованих на підтримку реформи децентралізації та розвитку нових громад особливо активно реалізовувались⁶⁷:

- проекти Ради Європи, Королівства Швеції, Королівства Данії, Королівства Нідерландів, Швейцарської конфедерації, Фінляндії, Канади (бюджет склав понад 20 млн. євро);

- програма USAID «Decentralization Offering Better Results and Efficiency» (обсяг фінансування 50 млн. дол.);

- програма ЄС «U-Lead» (обсяг фінансування на суму 97 млн. євро). Так, задля покращення якості надання адміністративних послуг для населення, що є одним із завдань децентралізації, громади можуть отримати допомогу у створенні ЦНАП від Програми «U-LEAD з Європою»⁶⁸.

Можливим є використання ще одного виду зовнішнього ресурсу – пільгових кредитів міжнародних фінансових організацій (під 0–5% річних). Серед міжнародних організацій, які здійснюють кредитування проектів розвитку – Світовий банк, Європейський інвестиційний банк, Європейський банк реконструкції і розвитку, Німецька установа KfW.

Організаційно-економічний механізм передбачає комплексне використання внутрішніх фінансових ресурсів держави та залучення їх на потреби активізації інклюзивного розвитку регіону. Серед таких джерел вагомим джерелом фінансових ресурсів інклюзивного розвитку регіону за умов фінансової децентралізації виступає

⁶⁷ Ткачук А., Дацишин М. Внутрішні та зовнішні ресурси для розвитку громади або Чому брак грошей не є первинною проблемою громади? Київ: ІКЦ «Легальний статус», 2016. 152 с. С. 83–87.

⁶⁸ Яку допомогу у створенні ЦНАП отримують громади від Програми «U-LEAD з Європою»: інфографіка. Програма «U-LEAD з Європою». 02.08.2019. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/11381>

субвенція з Державного бюджету на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій. Отримані кошти можуть бути спрямовані на будівництво, реконструкцію, капітальний ремонт об'єктів інфраструктури комунальної власності (за винятком адміністративних будинків); здійснення екологічних й природоохоронних заходів; придбання обладнання для установ соціально-культурної сфери; реалізація заходів, пов'язаних із відселенням громадян із житлових будинків, що перебувають у аварійному стані; розв'язання проблем окремих адміністративно-територіальних одиниць; проведення робіт із газифікації; здійснення заходів з енергозбереження; здійснення спільних заходів, передбачених угодами щодо регіонального розвитку; будівництво, реконструкцію об'єктів освіти та охорони здоров'я та ін.

Органи місцевого самоврядування територіальних громад можуть отримати субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад, напрямами використання якої є формування інфраструктури об'єднаної територіальної громади, що належить до комунальної власності. Тобто, чим більше сільських територій об'єднала громада, тим більше коштів на розвиток інфраструктури вона отримала з Державного бюджету.

Інструментом активізації інклюзивного розвитку регіону можуть стати кошти Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР) за рахунок яких здійснюється фінансування економічної та соціальної сфери громад, модернізації інфраструктури, поточних та капітальних ремонтів. Учасниками програм від ДФРР можуть бути місцеві й центральні органи виконавчої влади, ОМС, власники державних і комунальних об'єктів. Для залучення цього джерела фінансування необхідно врахувати, що інвестиційні програми і проекти повинні відповідати пріоритетам, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку, передбачати співробітництво між територіальними громадами та бути спрямовані на їх підтримку.

Зазначимо, що реалізація концепції інклюзивного розвитку регіону повністю відповідає поставленим вимогам. Тому визнання концепції інклюзивного розвитку регіону та встановлення більших відсотків співфінансування від регіональної влади при поданні заявок на конкурс проектів збільшить можливість отримати фінансування від ДФРР та упроваджувати важливі місцеві проекти, зокрема щодо реконструкції шкіл, дитячих садків, лікарень та ін..

Ефективна організація фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону потребує створення умов, сприятливих для *активізації підприємницької діяльності в регіонах та включення локального бізнесу до процесів розвитку громади (інклюзія бізнесу)*.

Ефективне фінансове забезпечення інклюзивного розвитку регіону вимагає комплексного використання усіх можливих джерел фінансування. Водночас за умови фінансової децентралізації особливої ваги набуває можливість активізації внутрішнього потенціалу територій задля самостійного формування джерел фінансування місцевого розвитку. Вважаємо, що за умов децентралізації та посилення фінансової самостійності розвиток регіонів потребує зміни акцентів у напрямку активізації ендogenous потенціалу та переходу на засади *саморозвитку*.

Створення *фондів розвитку громад* стало обов'язковим елементом громадської активності, фактором формування потужних і самодостатніх територіальних громад.

Залучення різних джерел фінансування є одним з ключових питань, яке постає перед регіоном для втілення ідей інклюзивного розвитку. *Фандрайзинг (fundraising)* – процес залучення грошових й інших ресурсів, що здійснюється у більшості випадків некомерційною організацією задля реалізації соціального проекту або серії проектів, об'єднаних однією спільною ідеєю, наприклад, перехід на інклюзивний вектор розвитку. На реалізацію визначених проектів кошти акумулюються із різних джерел: приватних осіб, бізнес-спільноти, державних та міжнародних фондів, організацій та ін.

Ще одним способом мобілізації коштів населення регіону є *громадське фінансування (crowdfunding)*, як форма співпраці людей, що добровільно об'єднують свої гроші чи інші ресурси, як правило через Інтернет, аби виконувати різні завдання – допомога постраждалим від стихійних лих, підтримка з боку вболівальників чи фанатів, підтримка політичних кампаній, фінансування стартап компаній та малого бізнесу, створення вільного програмного забезпечення тощо⁶⁹.

Проведений причинно-наслідковий аналіз дозволяє сформулювати відповідні пропозиції шляхом формування концептуальної моделі фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації, практичне застосування якої дозволить у комплексі використовувати усі можливі джерела фінансових ресурсів, доступ до яких наданий органам місцевого самоврядування та регіональної влади за умов фінансової децентралізації (рис. 5.5).

Механізм фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації передбачає взаємоузгоджені дії суб'єктів відносин системи формування місцевих фінансових ресурсів, щодо ефективного використання потенційних джерел фінансування за рахунок міжнародних організацій та іноземних країн; внутрішніх ресурсів держави та формування власних доходів та ресурсів регіону, що надходять у розпорядження ТГ, розподіл яких здійснюється через інклюзивні інститути регіонального розвитку на основі програмно-цільового, гендерно-орієнтованого та партиципаторного бюджетування.

⁶⁹ Управління фінансовими ресурсами та бюджетом територіальних громад / О. Ю. Бобровська, Т. А. Крушельницька, О. Ю. Матвеева, М. М. Трещов, Л. Г. Шевченко ; за заг. ред. С. М. Серьогіна. Дніпро : ГРАНІ, 2018. 128 с.

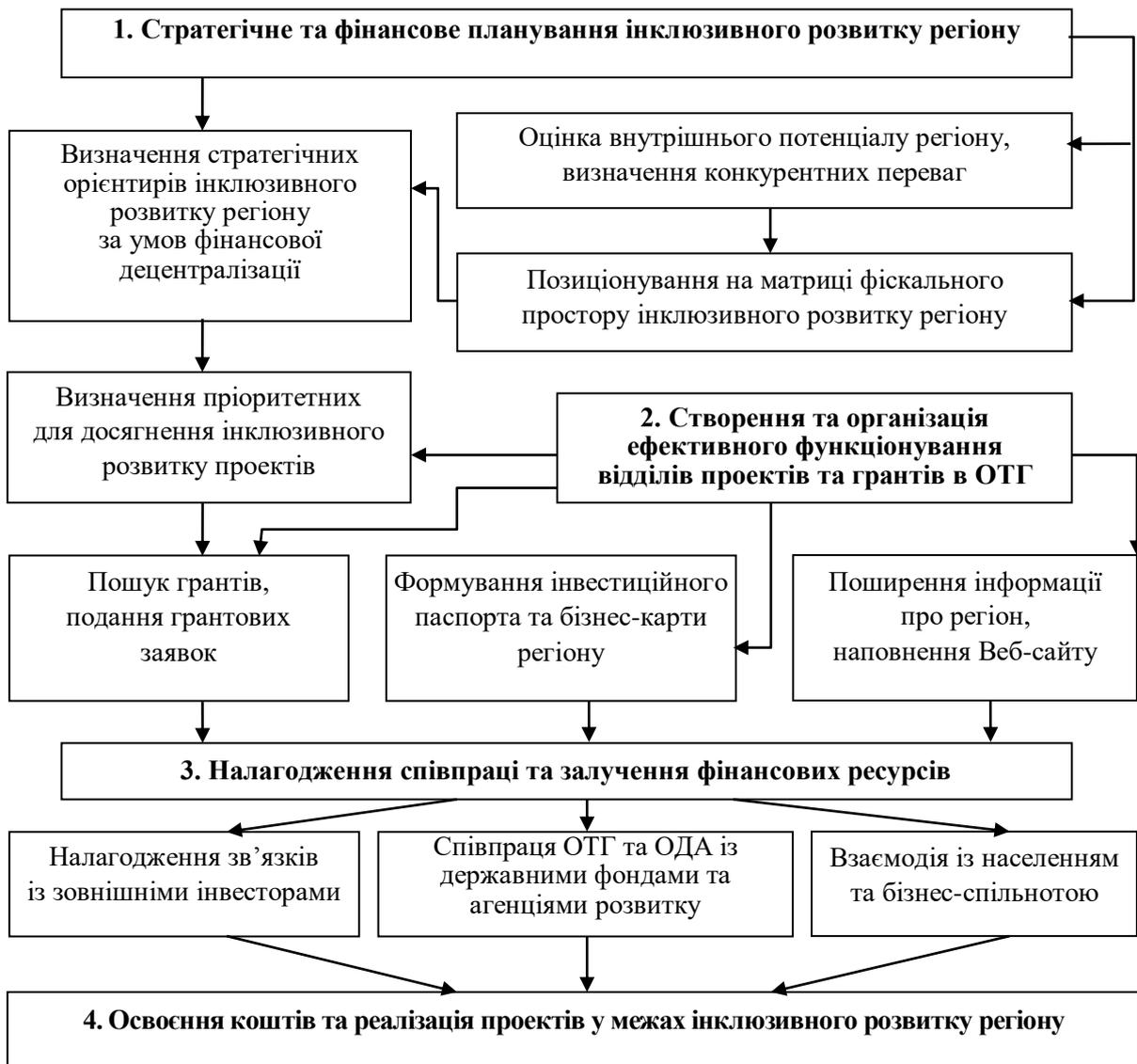

Рис. 5.5. Концептуальна модель фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону в умовах децентралізації

Механізм розкриває три основні групи джерел фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону:

- за рахунок міжнародних організацій та іноземних країн;
- за рахунок внутрішніх ресурсів держави;
- із джерел формування власних доходів місцевих бюджетів та внутрішніх ресурсів регіону.

Основним методом є проектне фінансування, що здійснюється на конкурсній основі. Відповідно інструментами організаційно-

економічного механізму є грантові кошти донорів, що виділяються під проекти регіонального розвитку та подані органами місцевого самоврядування й регіональної влади проектні заявки.

Підсумовуючи вищенаведене слід зазначити, що трансформація моделі економічного розвитку, сприяння оптимізації і модернізації структури економіки, забезпечення рівностороннього розвитку економічних і соціальних сфер та всебічна підтримка людини, надання їй рівних можливості для реалізації свого людського потенціалу, з включенням її у всі сфери життєдіяльності та прийняття рішень — все це визначає перехід до моделі інклюзивного розвитку. Слід зазначити, що саме інвестиції в освіту, вирішення соціальних, національних, культурних, демографічних, екологічних проблем, розвиток охорони здоров'я, науки сприятиме формуванню нової структури економіки, яка буде базуватись на принципах інклюзивності.

Досягнення цілей інклюзивного розвитку не можливе без відповідної стратегії та чітко визначеного плану розвитку території. Проведення діагностики фіскального простору та рівня інклюзивного розвитку регіону дозволить правильно зпозиціонувати регіон, оцінити його конкурентні переваги, можливості та проблеми, визначити стратегічні орієнтири та пріоритетні для реалізації проекти. Варто враховувати, що інвестори надають перевагу проектам, що відповідають стратегічному плану розвитку громади чи регіону. Тобто наявність такого плану є обов'язковою складовою організації фінансового забезпечення інклюзивного розвитку.

Для організації ефективної роботи щодо визначення пріоритетних для досягнення інклюзивного розвитку проектів та залучення грантових коштів необхідною є наявність кваліфікованих спеціалістів із оформлення проектних заявок або створення окремого відділу проектів та грантів. Поряд з цим наявність такого відділу дозволить на високому професійному рівні розробити інвестиційний паспорт та бізнес-карту ТГ, систематизувати інформацію про проекти

та інвестиційні об'єкти, що можуть зацікавити потенційних інвесторів.

Налагодження ефективно діючої системи фінансового забезпечення інклюзивного розвитку регіону необхідним є підвищення комунікаційної діяльності та налагодження співпраці із зовнішніми інвесторами, державними фондами та агенціями розвитку, різними інвестиційними фондами та фондами співфінансування. Розвиток державно-приватного партнерства у цьому контексті дозволить посилити співпрацю із представниками локального бізнесу та підвищити рівень їх залучення до вирішення проблем регіону, що відповідає засадам інклюзивної концепції розвитку.

Ефективно організована робота щодо визначення пріоритетів розвитку, пошуку грантів і налагодження співпраці сприятиме зростанню фінансового забезпечення за рахунок власних коштів; кошті міжнародних фондів та зовнішнього фінансування; зростання доходів місцевих бюджетів; програм державної підтримки; донорського співфінансування. Відтак на останньому етапі важливим є ефективно та своєчасне освоєння фінансових ресурсів, їх використання на визначені цілі.

5.4. Нормативно правове та інституційне забезпечення інклюзивного розвитку

На нашу думку, *нормативно-правове забезпечення* регіонального розвитку потрібно поділити на три категорії:

1. Закони й підзаконні акти, які регламентують питання регіонального розвитку. Основоположними законами у сфері регіонального розвитку є Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 р. № 156-VIII⁷⁰ та Закону

⁷⁰ Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII. Верховна рада України: офіційний веб-сайт. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156-19>

України «Про стимулювання розвитку регіонів»⁷¹. У цих документах визначено, що таке регіональний розвиток, його загальні пріоритети, розподілено повноваження між суб'єктами владних повноважень.

Іншими важливими законами, що регулюють регіональний розвиток є Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР⁷², Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 № 586-XIV⁷³, Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 № 157-VIII⁷⁴.

Планування регіонального розвитку в Україні здійснюється відповідно до стратегії регіонального розвитку та плану заходів із виконання цієї стратегії. У Плані заходів з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку⁷⁵ вказано зміст заходів, джерела фінансування, строк виконання та індикатори оцінки його результативності.

2. Закони й підзаконні акти, що регулюють суттєві питання регіонального розвитку. До таких документів відносимо Конституцію України, Закон України «Про транскордонне співробітництво» від 24.06.2004 р. № 1861-IV, Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 р. № 3038-VI, Закон України «Про державні цільові програми» від 18.03.2004 р. № 1621-IV, Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм

⁷¹ Про стимулювання розвитку регіонів: Закон України від 08.09.2005. № 2850-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2850-15>.

⁷² Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР

⁷³ Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV

⁷⁴ Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України. № 157-VIII від 5.02.2015 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/157-19>

⁷⁵ План заходів на 2015–2017 роки з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 07.10.2015 р. № 821

економічного і соціального розвитку України» від 23.03.2000 р. № 1602-П.

3. Рішення й інші документи, прийняті на обласному і місцевому рівнях. До цієї категорії ми відносимо регіональні стратегії розвитку, плани заходів із реалізації регіональних стратегій розвитку, інвестиційні програми (проекти), спрямовані на розвиток регіонів. Сюди ж належать рішення та інші розпорядчі документи, прийняті органами місцевого самоврядування або місцевими органами виконавчої влади щодо питань регіонального розвитку.

Проведення реформи місцевого самоврядування й територіальної організації влади зіткнулося з низкою проблем, серед яких – невизначеність остаточної конфігурації адміністративно-територіального устрою країни та системи фінансових відносин між державою й місцевими органами влади, що в подальшому стало причиною її безсистемності. Постала гостра необхідність комплексного дослідження організаційно-інституційних засад фінансової децентралізації задля чіткого розмежування повноважень між органами різного рівня влади та об'єднаних територіальних громад, що є обов'язковою передумовою досягнення інклюзивного розвитку регіону.

Організаційно-інституційний механізм уключає сукупність методів, важелів й інструментів впливу організаційного та інституційного забезпечення, активне використання яких дає змогу досягнути інклюзивного зростання за умов реалізації проголошених реформ децентралізації.

Метою організаційно-інституційного механізму інклюзивного розвитку є забезпечення рівних можливостей і доступності результатів соціально-економічного зростання, причому не лише в рамках різних соціальних верств населення, але й також і в територіальному розрізі.

Досягнення поставленої мети потребує використання потенціалу наявного апарату державного управління регіональним розвитком та

реалізації реформи децентралізації з чітким розподілом прав і повноважень між різними рівнями влади задля узгодження їх взаємодії. Крім того необхідне створення системи інклюзивних інституцій, що дають змогу залучити до регіонального розвитку структури громадянського суспільства. Інклюзивні економічні інституції заохочують велику кількість людей до участі в економічній діяльності з максимальним розкриттям своїх талантів, здібностей, професійних навичок.

Формальні та неформальні інститути створюють інституційне середовище регіонального розвитку. Формальні інститути ефективно діють у формі конкретних державних установ й організацій. Неформальні інститути функціонують у формі усних домовленостей для досягнення своїх цілей⁷⁶. Основні формальні та неформальні інститути регіонального розвитку відображено на рис. 5.6.

Рис. 5.6. Загальна схема інституційного забезпечення інклюзивного розвитку регіону

⁷⁶ Войтик О. Є. Інституційне забезпечення державного управління регіональним розвитком. *Теорія та практика державного управління*. 2016. № 1. С. 1–8.

Загалом, органи, які здійснюють управління регіональним розвитком, можна поділити на чотири групи, а саме: органи, головною функцією яких є управління регіональним розвитком; вищі органи державної влади; місцеві органи управління; інші суб'єкти впливу на регіональний розвиток (рис. 5.7).

Рис. 5.7. Органи управління регіональним розвитком України

В Україні головним органом, відповідальним за управління регіональним розвитком, є Міністерство розвитку громад та територій України (далі – Мінрегіон). Воно забезпечує формування й реалізацію державної політики щодо територіальної організації влади, адміністративно-територіального устрою, розвитку місцевого самоврядування.

Згідно Положення «Про Міністерство розвитку громад та територій України», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2014 р. № 197, функціями Мінрегіону сфері у

регіонального розвитку є визначення пріоритетних напрямів регіонального розвитку, сприяння розбудові інфраструктури регіонів й міжрегіональному економічному співробітництву, підтримка комплексного соціально-економічного розвитку регіонів і подолання депресивності територій. Відтак, регулювання та забезпечення ефективного регіонального розвитку є головним напрямом діяльності Мінрегіону, який охоплює дві частини – державну регіональну політику та розвиток місцевого самоврядування.

Починаючи з 2016 р., місцеві органи виконавчої влади та обласні ради створювали агенції регіонального розвитку. Це неприбуткові установи, що утворюються з метою ефективної реалізації державної регіональної політики.

Основними функціями агенцій регіонального розвитку є, по-перше, проведення аналізу соціально-економічної ситуації, проблем розвитку відповідного регіону та подання обласним радам і місцевим держадміністраціям пропозицій щодо їх розв'язання; по-друге, надання консультацій щодо реалізації суб'єктами регіонального розвитку регіональної стратегії розвитку, програм і проектів регіонального розвитку, а також залучення інвестиційних та кредитних ресурсів, міжнародної технічної допомоги для регіонального розвитку.

Відповідно до ст. 18 Закону «Про засади державної регіональної політики»⁷⁷ у 2015 р. Кабінетом Міністрів України утворено Міжвідомчу координаційну комісію з питань регіонального розвитку. Це тимчасовий консультативно-дорадчий орган, який забезпечує координацію діяльності органів виконавчої влади з обов'язковим залученням органів місцевого самоврядування до формування та реалізації державної регіональної політики, а також до узгодження

⁷⁷ Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII. Верховна рада України: офіційний веб-сайт. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156-19>

галузевих прогнозів розвитку регіонів зі стратегічними завданнями державної регіональної політики⁷⁸.

Також у 2015 р. розпочала функціонувати Рада регіонального розвитку, яка є консультативно-дорадчим органом при Президентові України. Рада регіонального розвитку сприяє налагодженню ефективної взаємодії державних органів, здійснює вироблення узгодженої позиції щодо соціально-економічного та гуманітарного розвитку регіонів, механізмів подолання диспропорцій розвитку територій, ефективного використання економічного потенціалу регіонів, підвищення їх інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності⁷⁹.

Окрім зазначених вище органів, визначенням загальних пріоритетів регіонального розвитку, а також вирішенням тих чи інших питань, які належать до їх компетенції, є Президент України, Верховна Рада України й Кабінет Міністрів України.

Безпосередньо в областях та адміністративно-територіальних одиницях нижчого рівня управління регіональним розвитком здійснюють обласні й районні державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. Крім того, відповідно до ст. 4 Закону «Про засади державної регіональної політики»⁸⁰, у розробленні й забезпеченні реалізації державної регіональної політики беруть участь асоціації та інші об'єднання органів місцевого самоврядування, громадські об'єднання, юридичні й фізичні особи.

Організаційно-інституційний механізм інклюзивного розвитку регіону передбачає як використання потенційних можливостей усіх

⁷⁸ Про утворення Міжвідомчої координаційної комісії з питань регіонального розвитку: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.09.2015 р. № 714.

⁷⁹ Про раду регіонального розвитку: Указ Президента України від 21.04.2015 р. № 224/2015

⁸⁰ Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII. Верховна рада України: офіційний веб-сайт. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156-19>

наявних елементів апарату регіонального розвитку, так і органів, що забезпечують реалізацію реформи децентралізації.

Задля реалізації стратегії децентралізації на загальнонаціональному рівні та прийняття стратегічних рішень щодо децентралізації влади в різних сферах (в освіті, медицині, соціальному захисті тощо) була створена Національна рада реформ. Також втілення реформи на загальнонаціональному рівні покладено на віце-прем'єр-міністра та Мінрегіон. Окрім того, для прийняття стратегічних та операційних рішень при Мінрегіоні створено Цільову команду реформи, до складу якої входять представники міністерств, відомств, громадськості та ОМС, народні депутати, науковці й експерти.

На регіональному рівні відповідальність за проведення децентралізації покладена на заступники голів ОДА, Агенції регіонального розвитку, Центр розвитку місцевого самоврядування, які сприяють проведенню реформи на місцях: забезпечують інформаційний, організаційний, методичний і юридичний супровід новостворених громад, організують навчальні та консультаційні заходи.

Органи управління ТГ. Утворення ТГ передбачає створення нового адміністративного центру для всіх міст, сіл і селищ, які ввійшли до її складу, та проведення виборів керуючих органів ТГ (голови й депутатів ради ТГ, а також старост, які представляють інтереси села чи кількох сіл в органах управління ТГ). Рада підпорядковується громаді та її склад залежить від чисельності виборців. Вона затверджує бюджет ТГ; установлює місцеві податки й збори; визначає, яким буде соціально-економічний і культурний розвиток ТГ, та ін., що дає достатні можливості місцевого самоврядування для забезпечення інклюзивних орієнтирів розвитку відповідної території.

Задля безпосереднього керівництва та управління фінансами здійснює радою ТГ створюється виконавчий комітет, до складу якого

входять голова ради, заступник із питань діяльності виконавчих органів ради, секретар виконкому, секретар ради, керівники відділів і управлінь, старости, підприємці, громадські активісти й ін., крім депутатів місцевої ради. Рада та виконком перебувають на одному ієрархічному щаблі, але виконком підзвітний і підконтрольний раді. У разі прийняття виконкомом рішення, яке суперечить законодавству, рада має право його скасувати. Виконавчий комітет забезпечує виконання бюджету ТГ; координує діяльність відділів, управлінь, комунальних підприємств, установ й організацій ТГ; має право змінювати/скасовувати акти підпорядкованих йому відділів, управлінь та їхніх посадових осіб тощо⁸¹.

За рішенням Ради можуть бути сформовані власні органи управління окремими сферами (освітою, охороною здоров'я, містобудівною діяльністю тощо), які будуть підпорядковані виконавчому комітету [88].

Повноваження керівних органів ТГ доволі широкі: від розробки стратегії розвитку до організації благоустрою сіл і селищ, які входять до складу ТГ. Державний апарат і місцеве самоврядування володіє широким спектром інструментів впливу, уміле та адекватне використання якого, може забезпечити розширення фіскального простру регіону та дотримання перспектив інклюзивного розвитку.

Питання ідентифікації й наукового обґрунтування набору інструментів, що сприяють соціально-економічному піднесенню розглядала у своїх працях О. І. Васильєва⁸². Погоджуючись із думкою науковця та адаптуючи вдосконалення інституційного забезпечення до вимог інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової

⁸¹ Децентралізація: коротко про головне. Ціна держави. 2019. URL: <http://cost.ua/news/698-detsentralizatsiya-korotko-pro-holovne>

⁸² Васильєва О. І. Інституційне забезпечення державної регіональної політики в Україні. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління*. 2014. Вип. 1. С. 7–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrzd_2014_1_3

децентралізації вважаємо, що першочерговими заходами мають стати:

- запровадження електронного урядування;
- публічно-приватне партнерство й залучення громади до процесів розвитку;
- формування мережі інклюзивних інституцій регіонального розвитку;
- реалізація державної регіональної політики на основі партнерських відносин між центром і регіонами з метою концентрації зусиль та ресурсів для розв'язання проблем інклюзивного розвитку регіонів через узгодження державних та регіональних стратегічних пріоритетів на основі програм зниження депресивності регіонів, подолання бідності, активізації підприємницької ініціативи та створення додаткових робочих місць, налагодження діалогу між владою й населенням, підтримання проектів громадського контролю за реалізацією програм та проектів розвитку та інших інструментів, що сприяють інклюзивному розвитку регіону.

Під інституційним механізмом зазвичай розуміється сукупність взаємозв'язків між формальними та неформальними інститутами, а також організаціями, які сприяють реалізації принципів демократичного (доброго, належного) врядування, забезпечують узгодження й коригування інтересів різних суспільних груп, координацію сумісної діяльності на шляху досягнення задекларованих цілей розвитку регіону/держави.

В межах удосконалення *інституційного забезпечення* реалізації реформи децентралізації створено *Центральний офіс реформ* як постійно діючий консультативно-дорадчий орган Кабінету Міністрів України з метою забезпечення на належному рівні організації й координації впровадження реформ, зокрема щодо планування відповідних заходів, проведення моніторингу та аналізу стану їх виконання. Центральний офіс реформ взаємодіятиме з регіональними й секторальними офісами підтримки децентралізації в галузі освіти,

охорони здоров'я, планування територій, культури, соціального захисту та інших сферах. У процесі реалізації реформи у кожному регіоні діяли *Центри розвитку місцевого самоврядування*. Їх завдання полягало у координації та упровадженні децентралізації на регіональному рівні.

Також для налагодження взаємодії з органами виконавчої влади на місцевому й національному рівнях створено *Асоціацію об'єднаних територіальних громад*, завданнями якої визначено відстоювання інтересів членів Асоціації та надання їм послуг, партнерства й об'єднання зусиль з усіма зацікавленими сторонами⁸³.

Інтегральний результат діяльності всіх складових частин комплексного механізму інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації повинен забезпечувати здійснення моніторингу соціально-економічного стану регіону й наявних у ньому проблем, відповідно до чого потрібно розробляти та впроваджувати заходи, спрямовані на забезпечення сталості зростання й забезпечення єдиних соціальних стандартів життя населення.

Ефективність механізмів та інструментів державного регулювання розвитку регіонів є запорукою досягнення належного рівня розвитку територій і зменшення міжрегіональних диспропорцій. Його реалізація спрямована на посилення ендогенної складової інклюзивного розвитку регіону, його співвіднесення із загальнонаціональними стратегіями в умовах фінансової децентралізації.

Дієвість механізму інклюзивного розвитку регіону потребує гнучкості функціонування окремих його складових частин та їх адаптації до змін регіонального розвитку під впливом децентралізації.

⁸³ Формування об'єднаних територіальних громад: стан, проблемні питання та шляхи їх вирішення. Національний інститут регіональних досліджень. Аналітична записка. 2018. URL: www.niss.gov.ua/content/articles/files/terutor_gromad-86ead.pdf

Постійного моніторингу потребує розвиток регіону в умовах фінансової децентралізації на предмет його відповідності визначеним цілям і завданням. Відтак активною компонентою функціонування комплексного механізму інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації є проведення оцінки соціально-економічного стану регіону, аналізу внутрішніх і зовнішніх факторів інклюзивного зростання, визначення рівня фінансової децентралізації та її впливу на інклюзивний регіональний розвиток. Від якості проведеного аналізу безпосередньо залежить ефективність прийняття управлінських рішень щодо подальших напрямів регіонального розвитку.

Отже, на сьогодні процеси регіонального розвитку обумовлені проведенням децентралізації та реформи фінансових відносин, що сприяє розширенню фіскального простору, створює додаткові можливості для інклюзивного розвитку регіону. Це вимагає розробки та впровадження адаптованої до нових вимог концепції інклюзивного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації та комплексного механізму її реалізації зорієнтованого на дотримання пріоритетів та цільових орієнтирів інклюзивного розвитку регіонів.

Водночас існує потреба поглибленого дослідження наявних методологічних підходів та формування відповідної методики, яка б давала змогу отримати об'єктивну оцінку фіскального простору інклюзивного розвитку регіону задля формування інформаційної бази прийняття управлінських рішень щодо подальших напрямів активізації регіонального зростання.

РОЗДІЛ 6.

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЇЇ ВПЛИВУ НА ДОСЯГНЕННЯ ПЕРСПЕКТИВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

6.1. Методика оцінки інклюзивного розвитку за умов децентралізації

Для реалізації концепції інклюзивного розвитку регіону та ефективного функціонування комплексного механізму важливим є здійснення достовірної оцінки параметрів фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів, а саме рівня фінансової децентралізації місцевих бюджетів, визначення того, наскільки ефективно використовуються самоврядуванням можливості надані реформою для посилення фінансової незалежності й самодостатності. Лише за допомогою конкретних числових даних можемо робити обґрунтовані висновки про розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів через посилення незалежності місцевого самоврядування, проведення реформи децентралізації влади в країні або, навпаки, про його звуження та згортання ролі центральних органів влади в розподілі фінансових ресурсів.

Незважаючи на виключну важливість моніторингу регіонального фіскального простору у контексті підвищення ефективності фінансової децентралізації та досягнення перспектив інклюзивного розвитку, на сьогодні існують лише підходи до визначення окремих його параметрів, тоді як комплексна методика оцінки фіскального простору та його впливу на інклюзивний розвиток регіону в умовах фінансової децентралізації відсутня.

Задля забезпечення достовірної та об'єктивної інформації для прийняття управлінських рішень щодо дотримання орієнтирів інклюзивного розвитку зазначена методика передбачає збір і належну інтерпретацію даних щодо динаміки наповнення місцевих бюджетів

під впливом змін, що супроводжують фінансову децентралізацію, оцінку тенденцій розвитку регіонів України та рівня їх інклюзивного зростання й визначення тісноти зв'язку між цими процесами. Загалом, урахувавши особливості розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації, можемо виокремити чотири основні етапи проведення оцінки.

На етапі 1. «Аналіз розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів України за умов фінансової децентралізації» здійснюється загальна оцінка законодавчо-нормативного забезпечення реформи децентралізації, окрему увагу при цьому відводимо вивченню змін податкового та бюджетного кодексів, трансформації міжбюджетних відносин, що є особливо важливим у контексті формування інституційно-правових передумов розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів за умов фінансової децентралізації. Об'єктивному баченню цього процесу сприяє виокремлення етапів проведення фінансової децентралізації й здійснення характеристики відповідних змін стану фіскального простору регіонів.

Формування фіскального простору інклюзивного розвитку регіону на рівні бюджету відбувається за рахунок трьох основних складових публічних фінансів – дохідної частини, видатків і боргу. Відтак на першому етапі здійснюється аналіз місцевих бюджетів, а саме визначення тенденцій формування їхніх доходів та видатків за абсолютними й відносними показниками. Абсолютними показниками є обсяг податкових і неподаткових надходжень; обсяг ПДФО та плати за землю в розрахунку на одну особу; податкових надходжень у розрізі місцевих податків; обсяг і напрями використання акумульованих коштів. Відносні показники відображають темпи росту доходів та видатків, зміну їх структури; частку міжбюджетних трансфертів у місцевих бюджетах.

Підсумковою на цьому етапі є інтегральна оцінка за зведеними індексами, що характеризують інтенсивність децентралізації доходів видатків і загальний рівень фінансової децентралізації.

Реалізація цього етапу дасть змогу оцінити ефективності процесу фінансової децентралізації й визначити основні тенденції у формуванні місцевих бюджетів в Україні загалом та в регіонах зокрема.

Етап 2. «Оцінювання інклюзивного розвитку регіонів України в умовах фінансової децентралізації» передбачає визначення тенденцій інклюзивного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації на основі розрахунку інтегральних показників економічного, інфраструктурного та соціального зростання, а також визначення міри впливу реформи фінансової системи на фінансову спроможність регіонів на основі рейтингової оцінки, що відображає ефективність використання можливостей фінансової децентралізації для досягнення цілей інклюзивного розвитку й покращення добробуту населення.

Проведення цього етапу діагностики дає змогу визначити рівень розвитку регіонів країни і громад, що були сформувати внаслідок реформи; оцінити пріоритетність у досягненні соціальних, економічних та інфраструктурних цілей, порівняти інтенсивність децентралізаційних змін у регіонах країни і їх ефективність у контексті підвищення фінансової спроможності громад та регіонів.

Етап 3. «Визначення впливу розширення фіскального простору за умов фінансової децентралізації на інклюзивний розвиток регіону» охоплює оцінку рівня кореляції інклюзивного розвитку з процесами розширення фіскального простору за умов фінансової децентралізації; побудову регресійної моделі, що дає можливість математично опасати його інтенсивність й визначити ключові фактори інклюзивного зростання та шляхи мінімізації негативних ефектів від переходу на новий рівень державного управління регіонами й трансформації фінансових відносин (рис. 6.1.).

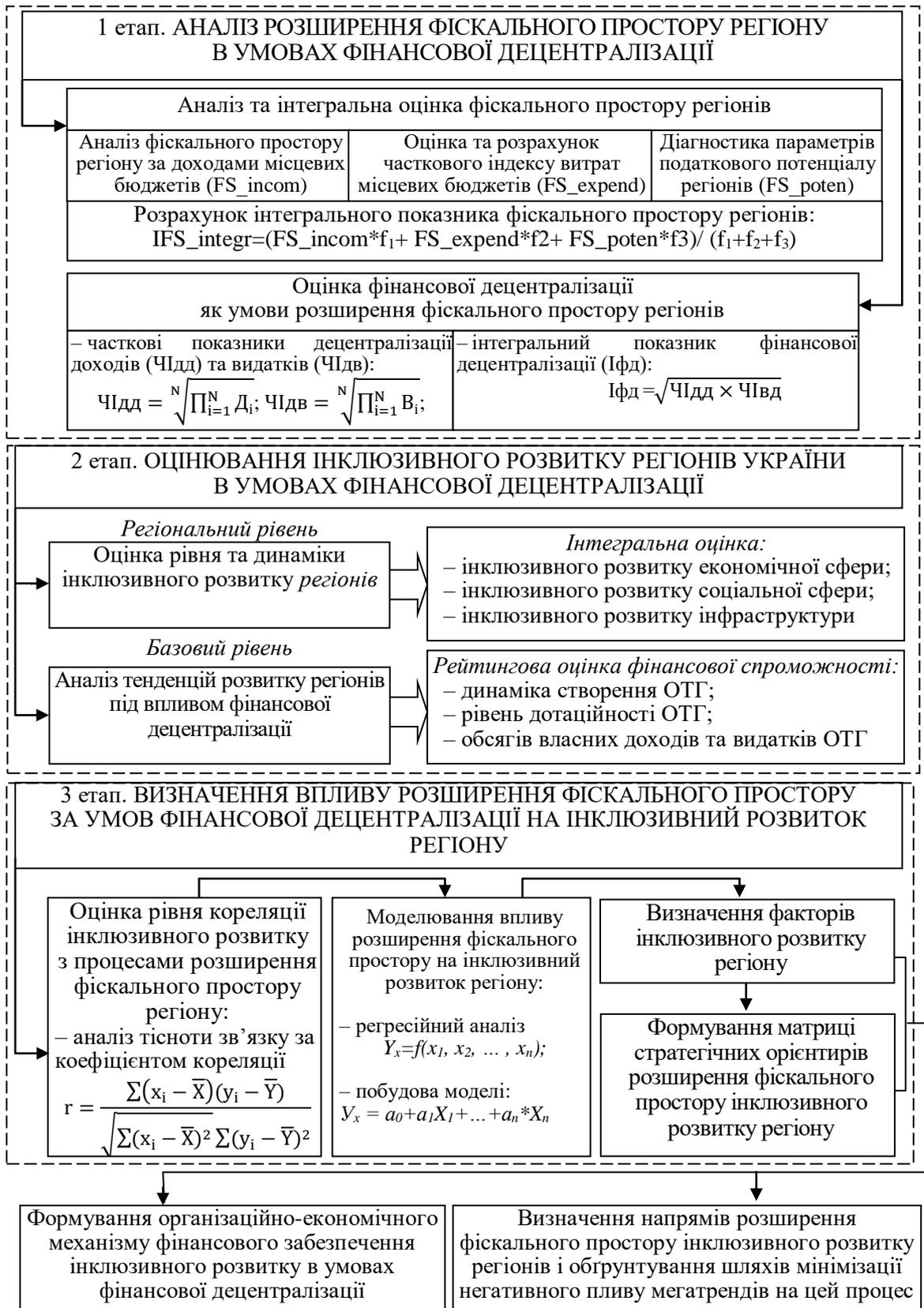

Рис. 6.1. Методика інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації

Отримані результати та висновки проведеної оцінки дають можливість сформуванню матрицю стратегічних орієнтирів досягнення цілей інклюзивного розвитку й створюють аналітичне підґрунтя для формування механізму саморозвитку регіону в умовах фінансової децентралізації, обґрунтування рекомендацій щодо оптимізації податково-бюджетних відносин та врахування впливу глобальних мегатрендів на розширення фіскального простору інклюзивного розвитку регіону.

Оцінка фінансової децентралізації здійснюється як на рівні окремого регіону, так і України в цілому, задля формування цілісної картини соціально-економічного становища регіонів та їх диференціації за показниками інклюзивного розвитку та інтенсивності фінансової децентралізації.

6.2. Оцінка фінансової децентралізації як передумови активізації інклюзивного розвитку

В українській науці протягом останніх років проблемам здійснення оцінки фінансової децентралізації в країні приділяється дедалі більше уваги, хоча загалом методологія визначення ступеня фінансової децентралізації залишається недостатньо висвітленою. Водночас вітчизняні вчені часто аналізують дотичні до фінансової децентралізації питання фінансової автономії, фінансової незалежності, фінансової забезпеченості, фінансової спроможності з виділенням показників (системи показників, інтегральних показників, моделей) для оцінки таких явищ.

Серед українських науковців першим розробив й обґрунтував показники, які доцільно використовувати для визначення рівня фінансової децентралізації В. І. Кравченко⁸⁴. Учений розглядав поняття фінансової автономії як самоврядування у сфері місцевих

⁸⁴ Кравченко В. І. Місцеві фінанси України / Наук.-дослід. фінанс. ін-т. Київ: Знання, 1999. 487 с. (Вища освіта ХХІ століття).

фінансів, а рівень фінансової автономії місцевих органів самоврядування пропонував визначати за системою таких кількісних показників, як показник питомої ваги видатків на реалізацію власних повноважень, показник питомої ваги обов'язкових видатків, показник питомої ваги видатків на фінансування делегованих повноважень, показник питомої ваги власних доходів у доходах місцевих бюджетів, показник питомої ваги власних і закріплених доходів у доходах місцевих бюджетів, показник питомої ваги доходів місцевих бюджетів від місцевих податків і зборів, показник питомої ваги незв'язаних субсидій у доходах органів місцевого самоврядування.

Індикатори В. І. Кравченка залишаються базою для дослідження рівня фінансової децентралізації в Україні й нині, незважаючи на застарілість окремих із них у зв'язку з реформуванням системи міжбюджетних відносин. При цьому виділені вченим індикатори, у тому числі і під іншими назвами, у подальшому використовувалися і продовжують використовуватись у різних інтерпретаціях вітчизняними вченими для дослідження місцевих фінансів. Зокрема, М. Корнєєв у своїх дослідженнях розширив наявні показники фінансової автономії за В. Кравченком і встановив емпіричну залежність між показниками валового внутрішнього продукту та фіскальної незалежності за доходами (видатками)⁸⁵.

Поняття фінансової спроможності регіону, тобто фінансової можливості суб'єктів публічної влади самостійно забезпечувати соціально-економічний розвиток регіону аналізує І. Вахович. Вона розглядає фінансову спроможність як систему показників трьох груп: фінансової достатності, фінансової дієздатності та фінансової стійкості, для кожної з яких розраховується відповідний інтегральний індекс. При цьому на основі трьох обчислених індексів науковець визначає тип фінансової спроможності регіону, а добуток індексів утворює інтегральний показник фінансової спроможності регіону.

⁸⁵ Кравченко В. І. Місцеві фінанси України / Наук.-дослід. фінанс. ін-т. Київ: Знання, 1999. 487 с. (Вища освіта ХХІ століття).

Вважаємо, що зазначена вище методика є однією з найбільш ґрунтовних і може бути частково використана для аналізу фінансової децентралізації з урахуванням того, що, по-перше, не всі показники пов'язані з фінансовою децентралізацією, по-друге, деякі показники застаріли у зв'язку з реформою міжбюджетних відносин.

Важливим фактором ефективного соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальної одиниці є формування й реалізація стратегії соціального економічного розвитку відповідно до типу фінансової стійкості відповідного місцевого бюджету.

Тему фінансової децентралізації у свої працях розкриває І. Луніна⁸⁶, яка у своїх розвідках акцентує на дослідженні видатків місцевих бюджетів, їх структури, можливості прийняття рішень щодо розпорядження належним органам місцевого самоврядування фінансовими ресурсами. Серед кількісних показників оцінки рівня фінансової децентралізації І. Луніна виділяє три узагальнювальні коефіцієнти: децентралізації видатків, децентралізації податкових доходів, фінансової незалежності місцевих бюджетів.

Оцінку рівня фінансової децентралізації Т. Сало⁸⁷ пропонує визначати на основі узагальнювального показника, що розраховується як середнє арифметичне фінансової децентралізації доходів (частка доходів місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів у доходах зведеного бюджету) та фінансової децентралізації витрат (частка видатків місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів у видатках зведеного бюджету). Притримуючись запропонованого підходу все ж

⁸⁶ Луніна І. О. Бюджетна децентралізація: цілі і напрями реформ. *Економіка України*. 2016. № 1. С. 61–75.

⁸⁷ Сало Т. В. Децентралізація фінансової системи: стан та оцінка рівні в Україні. *Ефективність державного управління*: зб. наук. праць; ЛРІДУ НАДУ при Президентові України / за заг. ред. чл.-кор. НАН України С. В. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2013. Вип. 35. С. 324–330

вважаємо, що для об'єктивної оцінки показники децентралізації доходів та витрат варто доповнити і іншими показниками, що характеризують рівень незалежності місцевих органів щодо акумулювання та розпорядження фінансовими ресурсами.

Подібний до Т. Сало підхід щодо розрахунку рівня фінансової децентралізації застосовує Н. Бикидарова⁸⁸, але при цьому окремо виділяє коефіцієнт фінансової децентралізації ланок місцевих бюджетів, який обчислюється як співвідношення доходів певного рівня місцевих бюджетів (області, району, територіальної громади) з доходами місцевих бюджетів. Така методика аналізу заслуговує на увагу та може бути використана під час оцінки фінансової незалежності адміністративно-територіальних одиниць базового рівня. Однак за необхідності проведення аналізу процесів децентралізації як умови розширення фіскального простору регіону, на нашу думку, потрібно використовувати показники субнаціонального рівня.

Такої самої думки дотримується і С. Осипенко⁸⁹, зазначаючи, що проведення оцінки децентралізації фінансових ресурсів є доцільним за допомогою показників фінансової стійкості місцевих бюджетів. Розроблений науковцем алгоритм комплексної оцінки децентралізації фінансових ресурсів уключає два етапи. На першому з них відбувається аналіз соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальної одиниці, а також аналіз виконання місцевих бюджетів за доходами й видатками; на другому – відбувається розрахунок бюджетних коефіцієнтів, які характеризують

⁸⁸ Бикидарова Н. О. Фінансова децентралізація місцевого самоврядування. *Економічний вісник Донбасу*. 2010. №2 (20). С. 145–151.

⁸⁹ Осипенко С. О. Місцеві бюджети в умовах децентралізації фінансових ресурсів: дис.... канд. екон. наук.: 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». Мелітополь, 2016. 233 с.

фінансову стійкість місцевого бюджету певної адміністративно-територіальної одиниці; порівняння отриманих результатів із встановленими пороговими значеннями коефіцієнтів фінансової стійкості та визначення типу фінансової стійкості місцевого бюджету. Ми, зі свого боку, вважаємо, що фінансова децентралізація є значно ширшим поняттям, аніж фінансова стійкість, оскільки охоплює весь комплекс місцевих фінансів і є, насамперед, динамічною характеристикою. Фінансова стійкість відображає стан функціонування суб'єкта публічної влади в той чи інший момент.

У європейській літературі для оцінки рівня фінансової децентралізації виділяють такі індикатори:

1. Співвідношення показників видатків місцевого самоврядування (місцевих бюджетів) до публічних видатків. Цей показник засвідчує ступінь децентралізації та деконцентрації публічних завдань і функцій, свідчить про фінансову спроможність місцевого самоврядування щодо їх виконання, а відтак і якість виконання.

2. Обсяг видатків місцевих бюджетів до ВВП. Цей показник дає змогу побачити, яка частина публічних ресурсів є розподілена поміж суб'єктами місцевого самоврядування. Іншими словами, відображає рівень фінансової децентралізації в державі.

3. Частка власних доходів у структурі доходів територіальних громад. Важливо пам'ятати, що право органів місцевого самоврядування встановлювати податкові ставки, а також визначати обсяги надходжень з інших джерел реалізуються винятково щодо власних доходів. Саме це право – право на власні доходи й на їх регулювання – забезпечує фіскальну децентралізацію.

4. Обсяг міжбюджетних трансфертів, зокрема дотацій вирівнювання в структурі доходів місцевих бюджетів. Розмір цього показника безпосередньо свідчить про фінансову автономію ОМС.

Чим він вищий, тим нижчий рівень фінансової самостійності місцевого самоврядування. Відтак нижчим є рівень децентралізації, оскільки місцеве самоврядування не має жодного впливу на обсяг цих ресурсів тощо.

Беручи до уваги основні критерії визначення фінансової автономії, Дж. Бланк (J. Blank) описує три моделі фінансового забезпечення місцевого самоврядування:

– Скандинавська модель, де місцеві податки становлять від 10 % до 20 % ВВП і 20–50 % усіх податків. Серед країн, які можна віднести до цієї моделі, – Швеція, Данія, Фінляндія.

– Латинська модель, де обсяг місцевих податків сягає 4–6 % ВВП і становить близько 20 % усіх податків. Ці показники характерні для Італії, Франції, Іспанії.

– Ганноверська модель, де місцеві податки сягають 1–2 % ВВП і складають близько 4–5 % усіх податків. Це властиво для Німеччини, Великобританії, Нідерландів, Польщі⁹⁰.

Зауважимо, що в Україні починаючи з 2014 р. у зв'язку з військовими діями на Донбасі, окупацією Автономної Республіки Крим і різким падінням економіки рівень інфляції перевищував 10 %. Відповідно, ми не вбачаємо доцільним проводити аналіз абсолютних показників фінансової децентралізації, тому що такі показники містять у собі суттєву інфляційну складову, що не дає змоги об'єктивно оцінити проведення децентралізації в країні. Головна увага має бути приділена відносним показникам, які доцільно поділити на показники децентралізації доходів і децентралізації видатків, виходячи з відповідних форм фінансової децентралізації.

Під час дослідження фінансової децентралізації особливу увагу потрібно приділити податковому аспекту, тому що саме податки й

⁹⁰ Демчак Р. Є. Формування моделей бюджетної децентралізації: досвід зарубіжних країн. *Економічний форум*. 2015. № 3. С. 77–84.

збори становлять основу фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування.

У робочому документі ОЕСР «The Fiscal Autonomy of Sub-central Governments» податкову автономію ОМС також досліджують, окремо розглядаючи той чи інший податок. При цьому найбільшу увагу приділяють оподаткуванню майна. Здійснюється аналіз загальнодержавних податків, що закріплені за місцевими бюджетами. Дослідження проводиться в динаміці, аби визначити тенденції посилення чи зниження ролі місцевих податків і зборів, особливості їхнього адміністрування. Індикатори податкової автономії ОМС, які використовує ОЕСР, наведено в додатку Ж.

Отже, враховуючи механізм вибору показників фінансової децентралізації (фактори та критерії), а також зазначені вище підходи українських учених, ми вважаємо, що для найбільш достовірної оцінки фінансову децентралізації потрібно визначати, використовуючи інтегральний метод оцінки на основі показників фінансової децентралізації за доходами й видатками. Для повноти дослідження фінансової децентралізації треба врахувати показники, які характеризують роль трансфертів у формуванні фінансових ресурсів місцевих бюджетів. До них належить частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів, частка трансфертів, перерахованих до Державного бюджету, у доходах місцевих бюджетів, частка нецільових міжбюджетних трансфертів у видатках місцевих бюджетів.

Запропонована система показників фінансової децентралізації за доходами зведена в таблицю (табл. 6.1).

**Система показників фінансової децентралізації
за доходами місцевих бюджетів**

Показник	Спосіб розрахунку	Тлумачення показника	Динаміка показника, що свідчить про посилення фінансової децентралізації
Частка доходів місцевих бюджетів у ВВП	Обсяг доходів місцевих бюджетів / ВВП	Характеризує рівень ВВП, централізований у місцевих бюджетах	↑
Частка доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті	Обсяг доходів місцевих бюджетів / Обсяг доходів зведеного бюджету	Характеризує формальну роль місцевих органів влади у розподілі фінансових ресурсів	↑
Частка місцевих податків і зборів в доходах місцевих бюджетів	Обсяг доходів місцевих бюджетів від місцевих податків і зборів / Обсяг доходів місцевих бюджетів	Характеризує частину доходів цих бюджетів, які формуються за рахунок податків і зборів, що встановлюються ОМС.	↑
Частка власних доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті	Обсяг доходів місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів / Обсяг доходів зведеного бюджету	Характеризує фактичну роль місцевих органів влади у розподілі фінансових ресурсів	↑
Частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів	Обсяг міжбюджетних трансфертів з державного бюджету / Обсяг доходів місцевих бюджетів	Відображає рівень залежності місцевих бюджетів від переданої їм державою додаткової доходної бази.	↓
Частка власних доходів місцевих бюджетів у доходах місцевих бюджетів	Обсяг доходів місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів / Обсяг доходів місцевих бюджетів	Характеризує рівень самостійності місцевих бюджетів з урахуванням переданої їм державою на довгостроковій основі додаткової доходної бази. Є оберненим показником до частки міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів.	↑

Що стосується децентралізації за видатками, то відповідні показники призначені, передусім, для аналізу можливостей у місцевих органах влади розпоряджатися власними й отриманими з Державного бюджету або залученими на фінансових ринках ресурсами. Загалом виділяємо п'ять показників, зростання яких свідчить про підвищення рівня фінансової децентралізації в країні (табл. 6.2).

Таблиця 6.2

**Система показників фінансової децентралізації
за видатками місцевих бюджетів**

Показник	Спосіб розрахунку	Тлумачення показника	Динаміка показника, що свідчить про посилення фінансової децентралізації
1	2	3	4
Частка видатків місцевих бюджетів у ВВП	Обсяг видатків місцевих бюджетів / Номінальний ВВП	Характеризує перерозподіл ВВП суб'єктами місцевого самоврядування	↑
Частка видатків місцевих бюджетів у зведеному бюджеті	Обсяг видатків місцевих бюджетів / Обсяг видатків зведеного бюджету	Характеризує формальну роль місцевих органів влади в розпорядженні наявними в них фінансовими ресурсами	↑
Частка видатків органів місцевого самоврядування в публічних видатках	Обсяг видатків місцевих бюджетів / Обсяг видатків зведеного бюджету + обсяг видатків пенсійного фонду за винятком надходжень із Державного бюджету	Засвідчує ступінь децентралізації та деконцентрації публічних завдань і функцій,	↑

Продовження таблиці 6.2

1	2	3	4
Частка незахищених статей у видатках місцевих бюджетів	Обсяг видатків місцевих бюджетів за вирахуванням захищених статей видатків місцевих бюджетів / Обсяг видатків місцевих бюджетів	Характеризує частину видатків місцевих бюджетів, якими органи місцевого самоврядування можуть розпоряджатися на власний розсуд	↑
Частка трансфертів, перерахованих до Державного бюджету у витратах місцевих бюджетів	Обсяг трансфертів, перерахованих з місцевих бюджетів до Державного бюджету / Обсяг видатків місцевих бюджетів	Відображає рівень централізації доходів місцевих бюджетів	↓

Потрібно відзначити, що використання вагових коефіцієнтів для розрахунку показників фінансової децентралізації в Україні вважаємо за недоцільне у зв'язку з дискреційним характером таких коефіцієнтів. Окрім того, проведення оцінки, незалежної від суб'єктивних наукових або професійних суджень, забезпечить об'єктивність отриманих результатів застосування запропонованої методики.

Для узагальнення результатів аналізу пропонуємо обчислювати часткові інтегральні показники децентралізації доходів (ЧІдд) і видатків (ЧІдв) як середнє геометричне узятих у розрахунок показників децентралізації:

$$\text{ЧІдд} = \sqrt[N]{\prod_{i=1}^N D_i}, \quad (6.1)$$

$$\text{ЧІдв} = \sqrt[N]{\prod_{i=1}^N B_i}, \quad (6.2)$$

де: D_i , B_i – показники децентралізації доходів та видатків відповідно;

N – кількість узятих у розрахунок показників децентралізації доходів (видатків).

Зведеним індикатором, відповідно до запропонованої в роботі методики, є інтегральний показник фінансової децентралізації, який обчислюється як середнє геометричне часткових показників децентралізації доходів та видатків:

$$I_{fd} = \sqrt{CI_{dd} \times CI_{vd}}. \quad (6.3)$$

Під час дослідження фінансового простору регіонів особливу увагу потрібно приділити податковому аспекту, тому що саме податки й збори становлять основу фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування, а податковий потенціал регіону виступає детермінантою формування та розширення фінансового простору його інклюзивного розвитку. Розрахунок інтегральних показників доходів, витрат та податкового потенціалу дозволить сформувати інтегральний індекс фінансового простору регіону, що уможливить визначення взаємозв'язку процесів його розширення із інклюзивним розвитком регіонів, встановити особливості та стратегічні напрямки подальшого регіонального розвитку.

Інтегральний показник фінансового простору за доходами пропонуємо розраховувати як середнє арифметичне нормованих значень показників:

- частка доходів регіону у ВПП;
- фінансової незалежності за доходами (доходи регіону / доходи зведеного бюджету);
- доходів місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу, тис грн.

Аналогічно, для визначення інтегрального показника фінансового простору за видатками доцільно застосовувати інтегральний метод розрахунку із використанням формули середньої арифметичної нормованих значень показників:

- частка видатків регіону у ВПП;
- фінансової незалежності за видатками (доходи регіону / видатки зведеного бюджету);

- видатки місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу, тис грн.

Податковий потенціал визначає майбутні податкові надходження, за допомогою його оцінки можуть бути вирішені такі проблеми, як планування доходів бюджетів і прогнозування зміни фіскального простору регіону. Тому розв'язання завдань із забезпечення росту податкових надходжень та розширення фіскального простору інклюзивного розвитку потребує розробки науково-методологічного підходу до кількісної оцінки податкового потенціалу регіонів.

У практиці розвинутих іноземних країн показник податкового потенціалу розраховується по-іншому. В умовах існування розмежованих податкових систем центрального уряду і органів місцевого самоврядування розраховується показник податкового потенціалу територіального колективу. Він відображає сукупні податкові надходження до бюджету відповідного органу місцевого самоврядування. Загалом, методи оцінки податкового потенціалу регіону, що використовуються в міжнародній практиці базуються на показниках обсягу податкових надходжень, що були фактично зібрані в регіоні за певний період, сукупних оподатковуваних ресурсів, валовому регіональному продукті та середньодушових доходах населення. Кожен із цих методів може бути використаний для оцінки податкового потенціалу на певний момент часу, деякі з них, шляхом використання додаткових механізмів розрахунку – на перспективу. Варто врахувати, що трактування категорії податкового потенціалу визначається залежно від методики його оцінки.

Розрахунок податкового потенціалу може бути здійснений на основі різних показників: рівня сукупних оподатковуваних ресурсів регіону, репрезентативної податкової системи, поєднання методу репрезентативної податкової системи з використанням регресійного аналізу та ін. Але аналіз на основі цих показників є недоцільним при розрахунку податкового потенціалу в українській економіці.

Досить значного поширення у вітчизняній науці набув метод, запропонований колективом науковців на чолі з Л. Л. Тарагул, згідно якого оцінка податкового потенціалу (ШП) регіону заснована на визначенні його податкової спроможності. Сам індекс становить коефіцієнт, що визначає рівень податкоспроможності адміністративно-територіальної одиниці порівняно з аналогічним середнім показником по Україні з розрахунку на одного мешканця. Запропонована методика є досить простою у розрахунку та дозволяє встановити тісний взаємозв'язок між рівнем економічного розвитку регіонів та їх податковим потенціалом⁹¹.

З одного боку позитивом є те, що запропонований метод узгоджуються із затвердженою урядом методикою розрахунку податкоспроможності ОТГ задля визначення розмірів базової та реверсної дотації. В обох випадках податкоспроможність окремої території визначається на основі її порівняння із показниками середніми по країні. Водночас, для розрахованого таким чином показника не можна встановити верхньої межі, він лише дає загальну уяву про перевищення чи відставання податкового потенціалу окремого регіону над середнім по країні значенням.

На нашу думку, задля визначення параметрів фіскального простору регіону, варто в основу визначення податкового потенціалу покласти не середні, а максимальні величини. Це дозволить встановити чіткі межі для розрахованого показника та спростить порівняння й аналіз диференціації регіонів за показником податкового потенціалу. Розрахунок індекс податкового потенціалу територій пропонуємо здійснювати за формулою:

$$\text{ШР}_{\text{max}} = (\text{ВРП}_p / \text{ВРП}_{\text{max}}) * K_{\text{пм}}, \quad (6.4)$$

де ШР_{max} – індекс податкового потенціалу регіону;

⁹¹ Тарагул Л., Коляда Т. Особливості формування міжбюджетних фінансових потоків в умовах запровадження в Україні бюджетної децентралізації аспекти. *Фінанси України*. 2015. № 3. С. 30–44.

ВРП_р – валовий регіональний продукт регіону в розрахунку на одного жителя;

ВРП_{маx} – максимальне значення валового регіонального продукту в розрахунку на одного жителя серед регіонів країни;

К_{пм} – коефіцієнт податкових можливостей.

Відповідно, коефіцієнт податкових можливостей також пропонуємо розраховувати на основі порівняння із максимальними величинами за формулою:

$$К_{пмв} = D_p / D_{маx}, \quad (6.5)$$

де D_p – доходи регіону в розрахунку на душу населення;

$D_{маx}$ – максимальний обсяг доходів в розрахунку на душу населення серед регіонів країни.

Одним із джерел формування податкового потенціалу регіону виступають податкові можливості платників податків. Використання цього показника дозволить об'єктивно оцінити реальні доходні можливості конкретного регіону у порівнянні з визначеним стандартом, за який взято середнє по Україні.

Цей показник відображає спроможність населення регіону формувати базу оподаткування, а відтак можливості ОМС акумулювати певну суму податків у місцевих бюджетах. Питання податкових можливостей є ключовим у визначенні фіскального простору.

Розрахований таким чином індекс податкового потенціалу буде змінюватись у межах від 0 до 1, а його використання дозволить об'єктивно оцінити можливості конкретного регіону, щодо нарощення податкової бази до рівня найбільш економічного розвинутого регіону.

Визначення індексу податкового потенціалу дає можливість систематизувати регіони України на три групи – з високим, середнім та низьким рівнем. Практичне використання індексу податкового потенціалу територій може слугувати інформаційною базою для забезпечення зниження диспропорцій інклюзивного розвитку регіонів

країни⁹². Розрахунок показників податкового потенціалу створить ефективну систему оцінки реальних дохідних можливостей і потреб регіону, сприятиме стимулюванню органів місцевого самоврядування до розвитку підприємницької активності та залучення бізнесу до процесів розвитку задля формування податкової бази і розширення фіскального простору регіону.

Показником фіскального простору регіону, який розраховується для визначення обсягу міжбюджетних трансфертів, є *коефіцієнт відносної податкоспроможності*. До набрання чинності Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» від 28.12.2014 № 79-VIII для визначення розміру дотації вирівнювання в Україні використовувався коефіцієнт відносної податкоспроможності адміністративно-територіальної одиниці. Його розраховувало Міністерство фінансів України згідно з постановою Кабінету Міністрів України №1149 від 8 грудня 2010 р. «Деякі питання розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів».

За загальним підходом коефіцієнт відносної податкоспроможності розраховується шляхом співставлення доходів регіону зі середнім по країні значенням. Для об'єктивності відображення параметрів фіскального простору доцільно взяти доходи усереднені за три роки. Таким чином формула розрахунку коефіцієнту відносної податкоспроможності набуватиме наступного вигляду:

$$K_{пс} = \frac{\overline{Др}}{\overline{Дк}}; \quad (6.6)$$

де $\overline{Др}$ – середні доходи регіону в розрахунку на одну особу за три роки;

⁹² Цимбалюк І. О., Редько І. М. Формування та оцінка податкового потенціалу регіонів України. *Економічний вісник університету*: збірник наукових праць учених та аспірантів. Переяслав-Хмельницький: Держ. вищ. навч. закл. «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди», 2013. Вип. 20/2. С. 216–221.

$\overline{Дк}$ – середні доходи по країні в розрахунку на одну особу за три роки.

Починаючи з 2015 р., Міністерство фінансів використовує індекс відносної податкоспроможності відповідного бюджету під час розрахунку базової дотації. Це коефіцієнт, що встановлює рівень податкоспроможності міста, об'єднаної територіальної громади чи районного бюджету, порівняно з аналогічним середнім показником у цілому по Україні в розрахунку на одну людину. В основу розрахунку податкоспроможності територіальних громад покладено обсяг надходження ПДФО в розрахунку на одну особу. Зазначений показник порівнюється із аналогічним середнім показником по всіх зведених бюджетах країни.

$$ПС_{отг} = \frac{ПДФО}{\overline{ПДФО}}; \quad (6.7)$$

де ПС – податкоспроможність території базового рівня;

ПДФО – надходження податку на доходи фізичних осіб в розрахунку на одну особу;

$\overline{ПДФО}$ – надходження податку на доходи фізичних осіб в розрахунку на одну особу в середньому по країні.

Розраховані дані беруться до уваги при визначенні виду та обсягу дотацій. Якщо значення індексу:

– у межах 0,9–1,1 – вирівнювання не здійснюється;

– менше 0,9 – надається базова дотація відповідному бюджету в обсязі 80 % суми, необхідної для досягнення значення такого індексу забезпеченості відповідного бюджету 0,9;

– більше ніж 1,1 – передається реверсна дотація з відповідного бюджету в обсязі 50 % від суми, що перевищує значення такого індексу 1,1 (ст. 99 Бюджетного кодексу України).

До системи оціночних критерії фінансового простору регіону варто віднести рівень податкового навантаження. Притримуємося

думки Григоренко В. О.⁹³, який пропонує проводити оцінку рівня податкового навантаження регіону за наступною формулою:

$$\text{ПНр} = \frac{\text{ППр}}{\text{ВРП}}, \quad (6.8)$$

де: ППр – обсяг податкових надходжень до Зведеного бюджету відповідного регіону; ВРП – валовий регіональний продукт відповідного регіону.

Зауважимо, що проведений аналіз рівня податкового навантаження на основі методики запропонованої Григоренко В. О. містить ряд недоліків. Коефіцієнт, розрахований як відношення податкових надходжень області до ВРП показує частку податкових платежів, які лишаються місцевим бюджетам, а від так, скоріше відображає фіскальну незалежність території, а не рівень податкового тиску. Тому, для об'єктивного визначення податкового навантаження на рівні регіону пропонуємо враховувати не податкові надходження до місцевих бюджетів, а обсяг платежів, сплачених на відповідній території до бюджетів усіх рівнів, зокрема і ті платежі, які надійшли до Державного бюджету та фондів державного соціального страхування.

Ситуацію щодо податкового навантаження можуть відображати і часткові показники, що розраховуються як співвідношення між обсягом надходження окремих податків і зборів та податковою базою цих платежів.

Коефіцієнт еластичності податків, які мобілізуються до місцевих бюджетів показує на скільки відсотків зміняться податкові надходження при зміні бази оподаткування на один відсоток.

⁹³ Григоренко В. О. Вплив податкового навантаження на фінансовий потенціал території. *Інноваційна економіка*. Тернопіль, 2013. №1. С. 120–124.

$$E = \frac{\Delta ПН}{\Delta ВРП} \quad (6.9)$$

де $\Delta ПН$ – відсоткова зміна податкових надходжень/доходів (за незмінної податкової системи); $\Delta ВРП$ – відсоткова зміна ВРП.

Еластичність окремого податку визначається, по-перше, еластичністю об'єкта оподаткування; по-друге, видом податкових ставок: фіксовані ставки зменшують еластичність надходжень від відповідного податку, в той час як процентні ставки призводять до її збільшення⁹⁴.

Розрахунок показника податкового навантаження на рівні окремої території, який би відображав тиск усіх податків та зборів, а також внесків до фондів обов'язкового загальнодержавного соціального страхування, що сплачують фізичні та юридичні особи, є утрудненим відсутністю в загальному доступі необхідних даних, зокрема, інформації щодо надходження до державного бюджету і цільових фондів загальнодержавних податкових платежів та внесків в розрізі окремих регіонів⁹⁵.

Оцінка фіскального простору та його впливу на інклюзивний розвиток регіону в умовах фінансової децентралізації має здійснюватися композитно, поєднуючи оцінку динаміки фінансової децентралізації та параметрів фіскального простору із оцінкою регіонального розвитку й дотримання орієнтирів інклюзивного зростання.

⁹⁴ Цимбалюк І. О. Система місцевого оподаткування України у сучасних умовах. Система місцевих платежів в Україні: теорія, історія, перспективи: кол. моногр. / за заг. ред. М. І. Карліна, І. О. Цимбалюк. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 220 с.

⁹⁵ Цимбалюк І. О., Міщанчук О. О. Особливості визначення податкового навантаження на рівні держави та регіону. *Вісник Хмельницького національного університету*. Хмельницький: Хмельниц.нац. ун-т, 2014. № 3 (212). Т. 2. С. 101–106.

6.3. Оцінка рівня регіонального розвитку та методика оцінки його інклюзивного зростання

В Україні існує низка вітчизняних методик оцінки диспропорційності регіонального розвитку. Так, у 2015–2017 рр. найбільш повною та комплексною була Методика проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 р. № 856 (далі – Методика № 856)⁹⁶. У її основу покладено показники, що характеризували відповідний напрям розвитку, як-от: економічна ефективність, інвестиційна активність і зовнішньоекономічна співпраця, фінансова самодостатність, ефективність ринку праці, розвиток інфраструктури, відновлювана енергетика та енергоефективність, доступність і якість послуг у сфері освіти, доступність та якість послуг у сфері охорони здоров'я, соціальний захист і безпека, раціональне природокористування та якість довкілля.

Однак, М. Савва у експертному висновку щодо Методики № 856 зазначає, що вона містить низку недоліків, а саме:

1) показники Методики № 856 є процесними, тобто спрямованими на оцінку процесу, а не результатів соціально-економічного розвитку регіонів;

2) велику кількість показників стає доступною й надається центральними органами влади Міністерству регіонального розвитку через декілька місяців після закінчення відповідного звітнього періоду;

⁹⁶ Методика проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 р. № 856.

3) Методика № 856 та методика моніторингу децентралізації проектного офісу Національної ради реформ не порівнюються одна з одною;

4) застосування низки показників є недостатньо обґрунтованими. Окремі показники, наприклад «Обсяг вантажообігу автомобільного та залізничного транспорту, тис. т-км на 1000 осіб населення», не дають змоги здійснити конкретні рекомендації, спрямовані на прискорення регіонального розвитку⁹⁷.

У зв'язку з недосконалістю Методики № 856 Кабінет Міністрів схвалив нову методику моніторингу й оцінки реалізації регіональної політики, яка визначена в Постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики» від 20.12.2017 р. № 1029 (далі – Методика № 1029). У документі регламентовано необхідність вимірювання соціально-економічного розвитку регіонів за допомогою індексу конкурентоспроможності регіонів й індексу регіонального людського розвитку.

Індекс конкурентоспроможності регіонів уключає категорії показників, що відображають рівень економічної стабільності, розвитку інфраструктури, охорони здоров'я, якості дошкільної, позашкільної, загальної середньої освіти, якості вищої освіти та професійної підготовки, ефективності ринку праці, розміру ринку, технологічної готовності, належних умов для ведення бізнесу, інновацій. Індекс регіонального людського розвитку охоплює показники, включені до таких категорій, як довге та здорове життя, добробут і гідні умови праці, освіта. Методика № 1029 передбачає

⁹⁷ Савва М. П. Експертний висновок про Порядок і Методику проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 жовт. 2015 р. № 856). URL: http://ukreval.org/images/news/2017-04-01NEDeks2/ekspertnyi_vysnovok_2.pdf

стандартизацію показників та застосування вагових коефіцієнтів відповідно до рівня розвитку регіону⁹⁸.

В останні роки в наукових колах посилюється акцент на дотриманні соціально-інклюзивного підходу до забезпечення економічного зростання, що, зі свого боку, вимагає перегляду наявних методик регіонального розвитку.

Досить поширеною є методика, розроблена Азійським банком розвитку, згідно з якою факторами, що визначають рівень інклюзивного розвитку є бідність та нерівність у розподілі доходів; економічне зростання й зайнятість; інфраструктура; доступ до освіти та охорони здоров'я; доступ до базових інфраструктурних послуг і послуг; гендерна рівність та можливості; соціальна безпека; уряд й інституції.

Альтернативою оцінки економічного розвитку є методика, що ґрунтується на розрахунку «індексу інклюзивного розвитку» (Inclusive Development Index), запропонована на Всесвітньому економічному форумі в Давосі⁹⁹. Новий композитний індекс має більш комплексний зміст відносного стану економічного розвитку, порівняно із загальноприйнятими рейтингами на основі ВВП. Цей показник є інтегральною оцінкою не лише економічного, а й соціального рівня розвитку держави. Його розраховують на основі 11 індикаторів, об'єднаних у три групи:

1. Зростання та розвиток (ВВП на душу населення в доларах США, продуктивність праці, здорова тривалість життя, зайнятість).

⁹⁸ Деякі питання удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2017 р. № 1029. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1029-2017-%D0%BF>

⁹⁹ На Всесвітньому економічному форумі придумали альтернативу показнику ВВП. URL: <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/na-vsemirnom-ekonomicheskom-forume-pridumali-alternativu-pokazatelyu-vvp-1108779.html>

2. Інклюзивність (нерівність доходів, рівень бідності, нерівність багатства, медіанний дохід доларів на день (за паритетом купівельної спроможності) на душу населення).
3. Рівність між поколіннями та стійкість (чисті заощадження, викиди CO₂ на одиницю ВВП, державний борг, співвідношення населення працездатного віку до непрацездатного).

Ця система оцінки запроваджена як інформаційне джерело й повинна допомагати сталому та інклюзивному економічному розвитку.

Згідно з підходом Світового форуму управління інклюзивним розвитком поширюється на сім сфер і 15 підрівнів, які описують спектр структурних факторів, що особливо впливають на рівень залучення населення до процесу економічного зростання й отримання благ від нього. Країни, які досягли успіху у створенні міцного середнього класу та скорочення бідності, зазвичай, створювали ефективні економічні інститути й політичні стимули саме у вказаних сферах: освіта та знання; базові послуги й інфраструктура; корупція та нездорова конкуренція; інвестиції й реальний сектор; створення активів та підприємництво; зайнятість і винагорода за працю; фіскальне навантаження¹⁰⁰.

Серед факторів, що впливають на інклюзивність розвитку, виокремлено *фіскальне навантаження*, що доводить важливість побудови ефективної системи оподаткування для активізації процесів зростання, підвищення доходів населення та якості його життя. Відтак фінансова децентралізація може стати інструментом виконання окреслених завдань на шляху до досягнення інклюзивного розвитку України і її регіонів.

¹⁰⁰ The Inclusive Growth and Development Report 2017. URL: www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2017.pdf

В Україні на сьогодні не існує зведеної системи показників інклюзивного розвитку. Натомість Міністерством економічного розвитку і торгівлі України підготовлено Національну доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна», яка надає бачення орієнтирів довгострокового зростання, визначає систему цілей, завдань та показників їх досягнення. У доповіді наведено результати адаптації 17 глобальних цілей сталого розвитку (ЦСР) з урахуванням специфіки національного розвитку та розроблено 86 завдань національного розвитку і наведено 172 показники їх досягнення. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України ініціювало інклюзивний процес обговорення ЦСР за такими групами: справедливий соціальний розвиток; стале економічне зростання та зайнятість; ефективне, підзвітне та всеохоплююче управління і справедливість для всіх; екологічна рівновага та розбудова стійкості¹⁰¹. Відтак, національна система цілей сталого розвитку сформована з урахуванням принципу «нікого не залишити осторонь», що узгоджується із вимогами інклюзивного розвитку. Її адаптація до нових вимог дозволить сформувати систему цілей, завдань і показників, які виступають орієнтирами інклюзивного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації України.

З огляду на зазначене вище, вважаємо, що показники для вимірювання інклюзивного розвитку регіону повинні бути пов'язані з фінансовою децентралізацією та відображати ситуацію в тих сферах, що мають найбільший вплив на залучення населення до суспільно корисної діяльності й справедливого розподілу отриманих результатів, що є основою інклюзивності розвитку. Тобто повинен існувати певний логічний зв'язок між фінансовою децентралізацією та

¹⁰¹ Цілі Сталого Розвитку: Україна: Національна доповідь https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/SDG%20leaflet%20ukr_F.pdf

показниками інклюзивного регіонального розвитку. Показники, де такий зв'язок установити важко (наприклад співвідношення прийнятих працівників до вибулих, частка міських домогосподарств, які мають доступ до Інтернету вдома), ми не застосовуємо.

Фінансова децентралізація є процесом, який фактично триває декілька останніх років. Відповідно, для нашого дослідження нерелевантними є показники, зсув яких можна визначити лише в довготривалій перспективі, такі як середня очікувана тривалість життя під час народження, створення та розвиток високотехнологічних виробництв підприємств.

Отже, у процесі відбору показників інклюзивного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації ми керуватимемося такими чинниками:

- логічний зв'язок із фінансовою децентралізацією;
- відповідність пріоритетам інклюзивного зростання;
- врахування коротко- і середньострокових змін регіонального розвитку.

Враховуючи проаналізовані дослідження та затверджені уповноваженими органами методики оцінки, ми виокремлюємо завдання та показники інклюзивного розвитку регіонів в умовах фінансової децентралізації за трьома групами цілей: економічні, соціальні та інфраструктурні.

Економічні цілі інклюзивного розвитку регіонів зорієнтовані на досягнення економічного зростання шляхом максимального залучення населення до суспільно корисної діяльності, включення до процесів розвитку сільських територій та розвитку партнерських відносин між місцевою владою, самоврядуванням, представниками бізнесу та громадою (табл. 6.3).

Показники економічного зростання регіону

Показники	Позитивна динаміка
Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту, %	↑
Обсяг експорту на одну особу, дол. США	↑
Рівень зайнятості населення віком 15–70 років, %	↑
Частка молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок, у загальній чисельності осіб віком 15–24 роки, %	↓
Кількість активних підприємств, од. на 1000 осіб	↑
Кількість зайнятих працівників у суб'єктів середнього та малого підприємництва, млн осіб	↑
Продуктивність праці в сільському господарстві, тис. доларів США на одного зайнятого = обсяг продукції/ чисельність зайнятих	↑
Індекс сільськогосподарського виробництва, %	↑
Обсяг капітальних інвестицій, грн на особу	↑
Кількість проектів, що відповідають цілям інклюзивного розвитку регіону, одиниць	↑

**Систематизовано авторами.*

Досягнення соціальних цілей інклюзивного розвитку регіонів можливе шляхом створення гідних умов праці для населення та забезпечення справедливого розподілу отриманих благ, що дозволить знизити рівень бідності, підвищити рівень продуктивної зайнятості, зменшити нерівність й диференціацію населення за доходами (табл. 6.4).

Показники соціальної стабільності регіону

Показники	Позитивна динаміка
Частка населення, що відносить себе до бідних, %	↓
Темп росту наявного доходу у розрахунку на одну особу, % до попереднього року	↑
Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму, %	↓
Частка соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів у загальному обсязі доходів населення регіону	Встановлення оптимального розміру
Індекс споживчих цін на продукти харчування (середньорічний), %	↓
Індекс заробітних плат	↑
Коефіцієнт диференціації заробітних плат за регіонами	↓
Співвідношення середньомісячної заробітної плати (доходів) десятої та першої децильних груп працівників (децильний коефіцієнт), рази	↑
Співвідношення середнього розміру пенсії та середньої заробітної плати в економіці (за наявності 35 років сплати внесків), %	↑
Коефіцієнт диференціації доходів населення регіонів	↓
Частка регіону в загальному обсязі наявного доходу в розрахунку на одну особу (% до середнього рівня в Україні)	↑
Співвідношення доходів 10% найбільш забезпечених і 40% найменш забезпечених осіб, рази	↓
Співвідношення доходів 40% найменш забезпечених і 60% більш забезпечених осіб, %	↑
Співвідношення середньої заробітної плати жінок і чоловіків, %	↑
Співвідношення пенсій жінок і чоловіків, %	↑
Рівень зайнятості жінок, %	↑
Кількість регіонів що використовують гендерноорієнтоване бюджетування	↑

*Систематизовано за даними¹⁰².

Особливою характеристикою, що визначає інклюзивність розвитку є те, що він досягається через включення населення до процесів соціально-економічного зростання, обов'язковою умовою чого є наявність розвинутої інфраструктури. Цілі розвитку інклюзивної інфраструктури регіонів полягають у формуванні розвинутої та доступної інфраструктури, що забезпечує рівні можливості для особистісного розвитку (табл. 6.5). *Інклюзивна інфраструктура* дозволяє посилити соціальне включення та гарантує, що перевагами розвитку інфраструктури зможуть скористатись усі без виключення особи, громади чи соціальні групи.

Таблиця 6.5

**Орієнтири інклюзивного розвитку інфраструктури регіонів
в умовах фінансової децентралізації¹⁰³**

Показники	Позитивна динаміка
1	2
Індекс будівельної продукції	↑
Щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям	↑
Вантажооборот, млн.ткм	↑
Пасажирооборот млн пас/км	↑
Частка транспортних засобів громадського користування, що враховують потреби людей з інвалідністю, %	↑
Частка об'єктів громадського та цивільного призначення, благоустрою, транспортної інфраструктури, дорожнього сервісу, облаштованих з урахуванням потреб інвалідів, %	↑
Рівень охоплення населення Інтернет-послугами, абонентів на 100 жителів	↑
Частка населення, яке повідомило, що за останні 12 місяців користувалось послугами Інтернету, %	↑
Рівень охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 5 років, %	↑

¹⁰³ Tsymbaliuk I., Alghadhywi M.Y.H. Assessment of the Ukrainian Regional Infrastructure Development Taking into Account its Inclusiveness [Оцінка розвитку інфраструктури регіонів України з урахуванням її інклюзивності]. *Галицький економічний вісник*, 2020. № 6. С. 59–66. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.06.059

Продовження таблиці 6.5.

Частка сільських денних загальноосвітніх навчальних закладів, що мають доступ до Інтернету, %	↑
Частка денних загальноосвітніх навчальних закладів, в яких організовано інклюзивне навчання, %	↑
Кількість студентів ВНЗ в розрахунку на 1000 осіб населення	↑
Частка домогосподарств, що потерпали від недоступності медичних послуг, %	↓
Кількість лікарів в розрахунку на 1000 осіб	↑
Частка сільських домогосподарств, які потерпали від позбавлення через відсутність регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом з розвинутою інфраструктурою, %	↓
Частка регіонів, що затвердили і впроваджують регіональні стратегії розвитку та плани заходів з їх реалізації, розроблені за участю громадськості, %	↑
Частка населення, задоволеного останнім досвідом користування державними послугами, %	↑
Рівень довіри громадян до суду, %	↑
Рівень обізнаності громадян щодо права на безоплатну правову допомогу, %	↑
Показник корупції в державному секторі	↓

**Систематизовано за даними¹⁰⁴.*

Взявши за основу затверджену національну систему цілей сталого розвитку та наявних даних офіційної статистики відібрані відповідні показники для моніторингу інклюзивного розвитку за трьома основними векторами (економічного, соціального та інфраструктурного зростання).

Водночас сукупність показників інклюзивного розвитку регіону не є однорідною. Вони вимірюються в різних величинах та є різноспрямованими, тобто збільшення одних позитивно впливає на інклюзивне зростання (ріст ВВП, обсяг експортно-імпортних операцій, зміна кількості активних підприємств й ін.), тоді як

¹⁰⁴ Цілі Сталого Розвитку: Україна: Національна доповідь https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/SDG%20leaflet%20ukr_F.pdf

зростання інших, навпаки, може призвести до погіршення ситуації (збільшення ветхого житлового фонду, зростання чисельності зареєстрованих безробітних й ін.).

У зв'язку з цим обов'язковим етапом аналізу процесів інклюзивного розвитку регіонів є приведення вихідних даних до співвимірної форми. Нормування може проводитися, наприклад, за допомогою переведення величин у відсотки до підсумку. Також кількісний вимір факторів можна перевести в коефіцієнти, ураховуючи величини їх розмаху. У такому випадку для чинників, зростання яких позитивно впливає на результатний показник, застосовують формулу¹⁰⁵:

$$K_{ij} = \frac{X_{ij} - X_{j\min}}{X_{j\max} - X_{j\min}}, \quad (6.10)$$

де $X_{j\min}$ – мінімальне значення i -го показника,

$X_{j\max}$ – максимальне значення i -го показника.

Для кількісного виміру факторів, що негативно впливають на інклюзивний розвиток регіону, тобто ознака є дестимулятором, використовуємо формулу:

$$K_{ij} = \frac{X_{j\max} - X_{ij}}{X_{j\max} - X_{j\min}} \quad (6.11)$$

У випадку поведінки ознаки як номінатора, перетворення має вигляд:

$$K_{ij} = \left(1 - \frac{|X_{ij} - X_{j\text{ном}}|}{\max \{(X_{j\max} - X_{j\text{ном}}), (X_{j\text{ном}} - X_{j\min})\}} \right) \quad (6.12)$$

де $X_{\text{ном}}$ – граничне (номінаторне) значення ознаки, для якого має місце найвища якість.

Відповідно до такого підходу всі вихідні дані переводяться в коефіцієнти, значення яких змінюється в межах від 1 до 0 ($K_i \in [0; 1]$).

¹⁰⁵ Григорук П. М., Ткаченко І. С. Методи побудови інтегрального показника. *Бізнес Інформ.* 2012. № 4. С. 34–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2012_4_12a

Найбільша величина i -го фактора прирівнюється до одиниці, найменша – до нуля.

Для кожної групи показників обчислюємо відповідний індекс: економічного розвитку (I_{ep}), соціальної стабільності (I_{cp}), інклюзивної інфраструктури (I_{ip}). Для розрахунку часткових індексів використовуватимемо формулу середньої арифметичної, розрахованої на основі нормованих показників, що характеризують окрему складову інклюзивного розвитку:

$$I_{ip} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n I_i \quad (6.13)$$

де I_i ($i=1,2,\dots, n$) – значення результатів спостережень, n – обсяг вибірки.

Підсумковим значенням індексів економічного, соціального та інфраструктурного розвитку є індекс інклюзивного розвитку регіону, який обчислюємо за такою формулою:

$$I_{pp} = \frac{\sum_i^k I_i * f_i}{\sum_i^k f_i} = \frac{I_{ep} * f_{ep} + I_{cp} * f_{cp} + I_{ip} * f_{ip}}{f_{ep} + f_{cp} + f_{ip}}, \quad (6.14)$$

де: I_{ep} – індекс економічного розвитку; I_{cp} – індекс соціальної стабільності; I_{ip} – індекс інклюзивної інфраструктури; f_{ep} – кількість вихідних показників, узятих в розрахунок індексу економічного розвитку; f_{cp} – кількість вихідних показників, котрі беремо під час визначення індексу соціальної стабільності; f_{ip} – кількість вихідних показників, застосованих під час розрахунку індексу інклюзивної інфраструктури.

На основі розрахованого інтегрального індексу інклюзивного розвитку для більш детального аналізу можемо провести групування та визначити рейтинг регіонів України. Для установаження *кількості груп* потрібно дотримуватися двох важливих умов побудови групувань:

- 1) виділені групи мають відрізнятися якісною однорідністю;
- 2) кількість одиниць у кожній групі повинна бути досить великою, що відповідає вимозі закону великих чисел.

Оптимальну кількість груп із приблизно однаковими інтервалами можемо визначити, застосовуючи формулу американського вченого Стерджеса¹⁰⁶:

$$m = 1 + 3,332 \log_2 n = 1 + 3,332 \lg n = 1 + 3,332 * \frac{\ln n}{2,30259} \quad (6.15)$$

де m – кількість інтервалів; n – обсяг сукупності.

Інтервали, тобто проміжок між крайніми значеннями ознаки в групі одиниць, бувають рівні, нерівні, відкриті та закриті. Вибір виду інтервалу залежить від характеру розподілу одиниць досліджуваної сукупності.

Рівні інтервали використовують у випадках, коли значення варіюючої ознаки x змінюються плавно, поступово, рівномірно. Ширину інтервалу h розраховуємо за формулою:

$$h = (x_{max} - x_{min}) / m, \quad (6.16)$$

де x_{max} , x_{min} – найбільше та найменше значення ознаки в сукупності.

Отже, внаслідок проведеного дослідження ми встановили чинники й критерії вибору показників фінансової децентралізації та інклюзивного розвитку регіону; сформували й систематизували показники децентралізації доходів і децентралізації видатків; визначили характерні риси та недоліки наявного методологічного й нормативно-правового забезпечення оцінки регіонального розвитку; визначили показники оцінки регіонального розвитку; сформували інтегральні показники оцінки фінансової децентралізації та інклюзивного розвитку регіону.

За підсумками дослідження методологічних підходів до оцінки рівня фінансової децентралізації та її впливу на інклюзивне зростання було доведено, що розвиток регіону варто досліджувати на регіональному та локальному рівнях, а також оцінюючи загальну ситуацію в державі та рівень міжрегіональної диференціації.

¹⁰⁶ Григорук П. М., Ткаченко І. С. Методи побудови інтегрального показника. *Бізнес Інформ*. 2012. № 4. С. 34–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2012_4_12a

ЧАСТИНА 2. РІВЕНЬ І ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

РОЗДІЛ 7. ЗМІСТ, ФОРМИ ТА МЕТОДИ СИСТЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ

7.1. Регулювання доходів населення: поняття, необхідність та підходи

Справедливий розподіл доходів населення в сучасному суспільстві визнається ключовим елементом, необхідним для забезпечення економічної стабільності та стимулювання зростання. Ця необхідність обумовлена кількома важливими аспектами. По-перше, групи населення з високими доходами, які мають здатність вкладати свої кошти закордон та споживати імпортні товари, рідко сприяють розвитку внутрішнього виробництва та зростанню зайнятості. По-друге, підвищення доходів найнижчих верств населення сприяє збільшенню споживання внутрішніх товарів і послуг, що в свою чергу стимулює розвиток національного виробництва та збільшує інвестиційну активність. По-третє, рівномірний розподіл доходів має психологічне значення і може сприяти соціальній стабільності.

Забезпечення справедливого розподілу доходів населення нерозривно пов'язане з ефективною політикою регулювання доходів населення. Ця політика включає в себе систему норм і заходів, спрямованих на регулювання процесів формування доходів, їх перерозподіл, формування кінцевих доходів та їх використання для споживання та накопичення.

Слід зазначити, що регулювання доходів впливає на мотивацію праці найманих працівників та підприємців, що має безпосереднє відношення до розвитку економіки. Зростання ВВП і національного

доходу сприяє підвищенню рівня доходів населення та покращенню їхнього рівня життя.

У літературі існують різні підходи до визначення сутності регулювання. Вітчизняні та зарубіжні вчені розглядають його як процес втручання держави в економіку загалом та як адміністративно-правову регламентацію бізнес-процесів¹⁰⁷. Довідкова література описує регулювання як процес впливу з метою впорядкування та забезпечення правильної взаємодії елементів організаційно-економічного механізму.

- **Розподіл доходів населення** – це процес, за якого суспільство розподіляє загальний дохід між різними групами населення, щоб забезпечити певний рівень соціальної справедливості та економічної ефективності.
- **Політика доходів** - це система норм і заходів, спрямованих на регулювання формування, перерозподілу, використання та накопичення доходів населення.

Дослідники також виділяють різні види регулювання, включаючи пряме та опосередковане, довгострокове та короткострокове, антиінфляційне та антикорупційне регулювання. Кожен з цих видів регулювання має свої особливості та цілі.

Підходи до регулювання доходів:

1. **Економічний підхід:** Збалансований розподіл доходів сприяє стабільності та розвитку економіки. Заохочення інвестицій, виробництва та споживання національних товарів є ключовими аспектами цього підходу.
2. **Соціальний підхід:** Рівномірний розподіл доходів має важливе психологічне значення, зменшуючи соціальну напруженість та сприяючи соціальній стабільності.

¹⁰⁷ Павліха Н. В., Цимбалюк І. О., Уніга О. В., Коцан Л. М., Савчук А. Ю. Економіка добробуту: регулювання доходів населення та розвиток ринку праці [Текст] : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 212 с.

3. Організаційно-економічний підхід: Регулювання доходів охоплює широкий спектр функцій, включаючи оцінку обстановки, планування, координацію та контроль.

Отже, регулювання доходів населення визнається важливою складовою соціально-економічної політики суспільства, і воно впливає на розвиток економіки та рівень життя населення.

Забезпечення справедливого розподілу доходів населення є надзвичайно важливим завданням, що впливає на соціальну та економічну сфери суспільства. Правильна політика доходів сприяє стабільності, розвитку, а також підвищенню якості життя населення. Вивчення регулювання доходів населення враховує різні підходи та аспекти цієї проблеми, що сприяє більш глибокому розумінню її сутності та можливих шляхів вирішення.

7.2 Система регулювання доходів населення

Дослідження теоретичних підходів до визначення системи регулювання доходів населення показало, що ця система є складною і включає в себе різноманітні інтереси та взаємозв'язки. Її елементами є ринкове, державне та договірне регулювання, які впливають на формування та розподіл доходів населення. Вона є складною соціально-економічною системою, взаємодіючою з зовнішнім середовищем.

Застосування системного підходу до аналізу регулювання доходів населення дозволяє виявити взаємозв'язок між елементами системи та їх вплив на реальні доходи населення. Для її ефективного функціонування важливо забезпечити взаємне узгодження законодавчих, аналітичних, планово-економічних та інших складових діяльності системи.

Визначаючи сутність концепту «система регулювання доходів населення» варто виділити такі її складові елементи: ринкове регулювання, державне регулювання і договірне регулювання,

комплексна взаємодія яких впливає на процеси формування і розподілу доходів населення країни (рис. 7.1).

Рис. 7.1. Система регулювання доходів населення

Система регулювання доходів населення вимагає безперервного та динамічного функціонування, спрямованого на підвищення ефективності процесів формування і розподілу доходів. Це включає в себе ринкове регулювання, державне втручання та договірне регулювання, які спільно забезпечують стабільність та справедливість в розподілі доходів між різними верствами населення.

Історично, регулювання доходів населення пройшло еволюцію від невтручання держави до активного втручання з метою зменшення нерівності в доходах та забезпечення соціальної справедливості. Ринкове регулювання доходів населення в даний час супроводжується державним втручанням для забезпечення соціальних потреб та інших цілей, таких як екологічна стійкість та розвиток науки і освіти. Договірне регулювання, в свою чергу, дозволяє швидко адаптувати систему до змін у соціально-трудовах відносинах.

Загалом, регулювання доходів населення є складною та багатогранною системою, яка потребує узгодженого підходу та спільних зусиль всіх зацікавлених сторін для забезпечення справедливості та стабільності в суспільстві.

Для досягнення ефективного функціонування системи регулювання доходів населення, важливо враховувати різні аспекти, які впливають на процес формування та розподілу доходів. Зокрема, стабільне функціонування ринкового механізму у формуванні доходів населення має бути доповнене державним регулюванням, що забезпечує відповідність рівня доходів вартості життя та здатність задовольнити основні потреби населення.

Важливо також забезпечити достатню кількість доходів для інтелектуального, фізичного та духовного розвитку кожної людини, уникнути надмірної диференціації доходів між різними верствами населення та забезпечити соціальну справедливість.

Державне втручання також має включати підтримку непрацездатних членів суспільства, надання допомоги безробітним та іншим соціально незахищеним верствам населення, мобілізацію коштів для вирішення екологічних проблем, а також забезпечення розвитку науки, освіти, охорони здоров'я, та інших важливих галузей.

Договірне регулювання оплати праці в Україні є важливою складовою системи регулювання доходів населення, яке визначається нормативно-правовими актами, такими як Кодекс законів про працю, Господарський кодекс та інші закони. Воно охоплює колективно-договірне регулювання оплати праці, а також індивідуально-договірне взаємодію між працівниками та роботодавцями.

Для забезпечення ефективного функціонування договірної системи оплати праці, важливо розглядати такі аспекти, як правовий статус колективних договорів та угод, представницькі органи працедавців, рівноправність сторін у процесі укладання колективних договорів, а також розширення обов'язкових елементів у договорах і

угодах, включаючи індексацію заробітної плати та залежність її від різних факторів.

Усі ці аспекти вказують на важливість узгодженого та комплексного підходу до регулювання доходів населення, де ринкове, державне та договірне регулювання взаємодіють, сприяючи досягненню балансу між економічними, соціальними та екологічними інтересами суспільства.

7.3. Державне регулювання доходів населення: основні принципи та інструменти

На сучасному етапі в більшості країн світу сформована система державного регулювання доходів населення, яка спрямована на часткове зниження диспропорцій в особистих доходах населення, що породжуються ринковою системою господарювання. **Основні положення** цієї системи включають розподіл та перерозподіл доходів через державний апарат, диференційоване оподаткування, підвищення доходів незаможних верств, зниження соціальної напруженості та створення умов для усунення диспропорцій в зайнятості населення¹⁰⁸.

Сутність державного регулювання доходів: Державне регулювання доходів населення – це система норм і заходів виконавчого, законодавчого, контролюючого характеру, які спрямовані на створення умов для нормального розвитку робочої сили та її відтворення, зменшення рівня соціального напруження в суспільстві.

Основні завдання державного регулювання доходів населення:

- Розподіл та перерозподіл доходів через державний апарат.
- Підвищення доходів незаможних верств населення.
- Зниження рівня соціальної напруженості.

¹⁰⁸ Павліха Н. В., Цимбалюк І. О., Уніга О. В., Коцан Л. М., Савчук А. Ю. Економіка добробуту: регулювання доходів населення та розвиток ринку праці [Текст] : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 212 с.

- Створення умов для усунення диспропорцій в зайнятості населення.

Засоби державного регулювання доходів: До засобів державного регулювання доходів населення включаються встановлення прожиткового мінімуму, диференційоване оподаткування, регулювання цін і тарифів, індексація доходів, тощо.

Принципи державного регулювання доходів: Державне регулювання доходів населення має базуватися на реальних фінансових можливостях країни та забезпеченні збалансованості інтересів усіх верств населення. Принципами визначено: соціальна справедливість, право на гідну винагороду, солідарність, поступове збільшення доходів, доцільність економічної діяльності та право на професійні об'єднання.

Державне регулювання доходів населення спрямоване на забезпечення **соціальної справедливості** та достатнього життєвого рівня громадян. **Конституція України** закріплює принципи формування доходів, включаючи соціальну справедливість, право на гідну винагороду за працю, соціальне партнерство, індексацію доходів та інші.

Інструменти системи державного регулювання доходів населення включають:

1. *Визначення та забезпечення основних соціальних стандартів і гарантій:* Це включає в себе встановлення мінімальних стандартів життя, які гарантують громадянам певний рівень соціального захисту.
2. *Встановлення мінімальної заробітної плати та рівня оплати праці в бюджетній сфері:* Ця міра спрямована на підвищення рівня оплати праці, забезпечуючи при цьому сталий ріст доходів населення.
3. *Стягнення податків та виплати із доходів населення:* Податкова система виступає одним із головних інструментів

регулювання доходів. Вона може включати податки на доходи, податки на споживчу активність, а також інші види оподаткування.

4. *Виплата соціальних трансфертів*: Держава може надавати фінансову підтримку найбільш уразливим верствам населення через соціальні трансферти, такі як допомога по безробіттю, пільги для сімей із низькими доходами тощо.
5. *Індексація доходів*: Щорічне оновлення доходів населення відповідно до інфляції та інших факторів є важливою частиною політики доходів.

Індексація доходів населення є ефективним інструментом державного регулювання, що використовується в різних країнах світу¹⁰⁹.

Суб'єктами, що впливають на регулювання доходів населення, є державні установи та організації, які здійснюють регулювання соціальних відносин та захищають соціальний захист населення.

Україна використовує такі **інструменти державного регулювання** як визначення соціальних стандартів, оплати праці, податкова політика та інші механізми для забезпечення стабільності доходів населення.

Регулювання оплати праці важливе для забезпечення достатнього рівня доходів громадян, і це здійснюється через податкову систему та законодавчі механізми.

Одним із інструментів регулювання доходів населення є **податкова система**, яка забезпечує збалансованість між фіскальними цілями та правами платників податків.

¹⁰⁹ Pavlikha N. V., Tymbaliuk I. O., Kotsan L. M. Modeling The Optimal Size Of The Minimum Wage In Ukraine // Павліха Н. В., Цимаблюк І. О., Коцан Л. М. Моделювання оптимального розміру мінімальної заробітної плати в Україні // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: журнал. – Луцьк : Вежа-Друк, 2018. – № 2 (14). – С. 26-35.

Державне регулювання доходів населення вимагає **скоординованої діяльності** державних органів на галузевому, центральному та регіональному рівні. Ця координація здійснюється через нормативно-правові та законодавчі механізми оподаткування та гарантій.

До інструментів регулювання доходів населення також належить **регулювання цін і тарифів**, яке сприяє зниженню вартості споживчих товарів і послуг та полегшує доступ до них для громадян.

Усі ці заходи мають на меті **забезпечити економічну стабільність**, зменшити соціальні нерівності та забезпечити громадянам достатній життєвий рівень.

Державне регулювання доходів населення базується на засадах соціальної справедливості та економічної доцільності. Воно впливає на соціально-трудові відносини між робітниками і роботодавцями та сприяє соціальному захисту населення.

Загальнодержавні пріоритети регулювання структурних пропорцій доходів населення визначаються інститутами, такими як Верховна Рада України, Президент України, Міжнародна організація праці (МОП), Міністерство соціальної політики, та іншими органами.

Загалом, державне регулювання доходів населення є важливим елементом соціальної та економічної політики країни, спрямованим на забезпечення гідного життя громадян та зменшення соціальних нерівностей.

Державне регулювання доходів населення є важливим інструментом для створення соціальної справедливості та зменшення соціального напруження в суспільстві. Воно базується на принципах соціальної справедливості та забезпеченні достатнього життєвого рівня для громадян. Для досягнення цих цілей використовуються різні інструменти, включаючи індексацію доходів, податкову політику, тарифні угоди та інші механізми. Держава має відповідальність забезпечити сумісність інтересів усіх верств

населення та збалансованість фінансових можливостей країни для ефективного регулювання доходів населення.

7.4. Трансформація системи регулювання доходів населення в Україні

Система регулювання доходів населення в Україні є ключовою складовою соціально-економічної політики країни. Протягом останніх десятиліть Україна переживала значні зміни у своєму економічному та соціальному розвитку. Етапи еволюції системи оподаткування доходів населення на території України представлені на рис. 7.2.¹¹⁰

Така еволюція вимагає постійного аналізу та трансформації системи регулювання доходів населення, щоб вона відповідала потребам сучасного суспільства.

Основні виклики:

1. *Рівень бідності та соціальна нерівність:* Зменшення рівня доходів та зростання бідності в деяких верствах населення стає серйозним викликом для соціальної стабільності. Ситуація ускладнюється соціальною нерівністю, яка стала однією з найважливіших проблем сучасного українського суспільства.
2. *Неоднакові можливості:* Низький рівень доходів в окремих регіонах та серед окремих груп населення обмежує їхні можливості для освіти, медичної допомоги та покращення якості життя. Це створює нерівність у доступі до соціальних послуг та може гальмувати розвиток.

Трансформація системи регулювання доходів населення в Україні представляє собою процес якісних змін у системі інструментів і методів, пов'язаних із регулюванням доходів населення. Ці зміни стосуються рівня оплати праці, складових соціальних стандартів і гарантій, механізму оподаткування доходів населення, надання соціальних трансфертів населенню та індексації доходів.

¹¹⁰ Павліха Н. В., Цимбалюк І. О., Уніга О. В., Коцан Л. М., Савчук А. Ю. Економіка добробуту: регулювання доходів населення та розвиток ринку праці [Текст] : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 212 с.

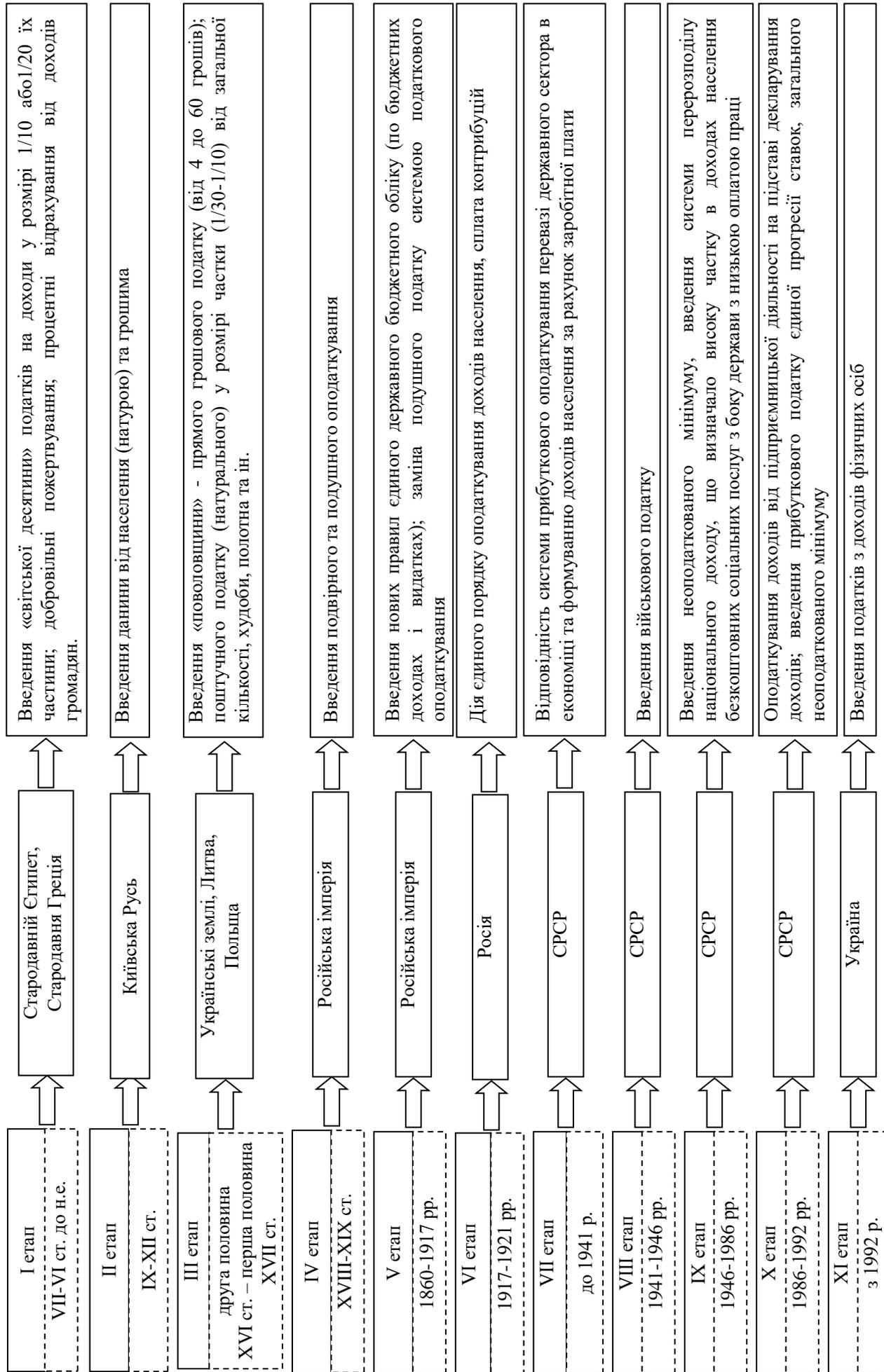

Рис. 7.2. Етапи еволюції системи оподаткування доходів населення на території України

Основними цілями трансформації системи регулювання доходів населення є створення необхідних умов для забезпечення основних функцій доходів населення, таких як відтворення доходів, мотивація праці, стимулювання економіки, регулювання та соціальна підтримка. Водночас, важливим завданням є обмеження необґрунтованого зростання доходів, яке не відображає реальні можливості національної економіки¹¹¹.

Для України регулювання доходів населення є надзвичайно актуальним, особливо в умовах економічної нестабільності, де існує суперечність між обмеженістю ресурсів для соціальних програм і зростаючими вимогами до покращення життя населення. У цьому контексті, необхідно розробити концептуальні засади для формування національної політики щодо доходів населення.

Поглиблення економічної кризи, збільшення бідності та зменшення рівня доходів і витрат населення, а також зростання соціальної нерівності та інфляції, які спостерігаються в деяких регіонах України, призводять до подальшого погіршення демографічної ситуації і зниження рівня життя населення країни¹¹².

Стратегічні перспективи:

1. *Реформа оподаткування:* Вдосконалення системи оподаткування доходів населення, зокрема за допомогою зменшення податкових ставок та стимулювання відповідального споживання, може сприяти збільшенню доходів населення та підвищенню фіскальної стабільності.
2. *Соціальна підтримка:* Поліпшення системи соціальних трансфертів та підтримки вразливих груп населення може допомогти зменшити бідність та нерівність. Важливим аспектом є

¹¹¹ Pavlikha N.V., Tymbaliuk I. O., Kovshun N. E., Kotsan L. M. Conceptual Transformation Principles Of The Income Regulation System In Ukraine [Концептуальні принципи трансформації системи регулювання доходів населення в Україні]. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. Т. 2. № 25. С. 317-324. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v2i25.136837>

¹¹² Цимбалюк І. О., Гуменюк О. М. Сучасні реалії місцевого оподаткування. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Херсон: Херсон. держ. ун-т. Вип. 5. Ч. 3. 2014. С. 183–185.

забезпечення доступу до якісних освітніх та медичних послуг для всіх громадян.

3. *Зростання ефективності економіки*: Розвиток сучасних галузей економіки, підвищення продуктивності праці та створення нових робочих місць є важливими чинниками для забезпечення стійкого зростання доходів населення.

Для забезпечення стабільного розвитку України важливо подолати бідність та підвищити добробут населення. У цьому контексті, подальше вдосконалення теоретичних і практичних підходів до державного регулювання соціально-економічного розвитку, зокрема формування доходів населення, стає актуальною проблемою¹¹³.

Рівень та динаміка доходів населення є ключовим показником стану соціально-економічної ситуації в країні, відображає систему розподільчих відносин, добробут громадян та їхню соціальну захищеність. Пряма взаємозалежність рівня доходів та ефективності економіки підкреслює необхідність одночасного забезпечення умов для економічного росту та підвищення доходів населення. Спільні зусилля національних урядових і громадських організацій важливі для досягнення цих цілей¹¹⁴.

Трансформація системи регулювання доходів населення в Україні є нагальною потребою, яка вимагає комплексних заходів та стратегічних рішень. Спільні зусилля держави, громадян та громадських організацій необхідні для створення більш справедливого та стабільного соціально-економічного середовища, яке сприятиме підвищенню рівня і якості життя всього населення України.

¹¹³ Цимбалюк І.О., Редько І. М. Формування та оцінка податкового потенціалу регіонів України. *Економічний вісник університету: збірник наукових праць учених та аспірантів*. Переяслав-Хмельницький: Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2013. Вип. 20/2. С. 216–221.

¹¹⁴ Karlin M. I., Tymbaliuk I. O., Prots N. V. Features tax reform and mechanism of hiding taxes in Ukraine [Особливості податкових реформ та механізм приховування податків в Україні]. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. Т. 1. № 24. 2018. С. 123–130. URL: <http://fkd.org.ua/article/view/128327/124686>.

РОЗДІЛ 8.

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ

8.1. Аналіз підходів до визначення показників і критеріїв оцінки доходів населення

Аналіз різних підходів, спрямованих на вирішення проблеми визначення та обґрунтування показників і критеріїв диференціації доходів населення, вказує на значущі розбіжності та дискусії у цьому питанні. На сьогодні не існує єдиного підходу до цієї проблеми, і вона залишається предметом активної дискусії. У цьому контексті важливо виокремити основні методи державного регулювання доходів населення, які спрямовані на забезпечення соціальної справедливості та підвищення життєвого рівня громадян.

Методи державного регулювання доходів населення: Основними методами регулювання доходів є встановлення мінімальних соціальних стандартів і гарантій; встановлення умов і розмірів оплати праці в бюджетній сфері; визначення порядку та умов оподаткування доходів; забезпечення державного соціального страхування; здійснення державної соціальної допомоги; здійснення бюджетного регулювання і фінансування соціальної сфери; здійснення індексації доходів.

Для оцінки рівня доходів населення використовуються категорії, такі як «межа малозабезпеченості», «прожитковий мінімум», «мінімальна заробітна плата» і інші.

За Законом України «Про межу малозабезпеченості», межа малозабезпеченості визначена через середньодушовий сукупний дохід, який забезпечує непрацездатному громадянину споживання товарів і послуг на мінімальному рівні, встановленому законодавством. Проте, згідно з оновленими підходами, визначено «прожитковий мінімум» як вартісну величину, необхідну для

нормального функціонування організму людини та задоволення основних соціальних і культурних потреб.

Мінімальна заробітна плата – це розмір заробітної плати, нижче якого не може оплачуватися праця за просту некваліфіковану працю. В Україні ця категорія важлива для забезпечення мінімального рівня оплати праці.

Прожитковий мінімум – це поняття, що визначає мінімальний розмір доходів, необхідний для того, щоб задовольнити основні фізичні та соціальні потреби людини і забезпечити її нормальне функціонування. Цей показник включає в себе вартість тих товарів і послуг, які необхідні для забезпечення мінімального рівня життя, включаючи харчування, житло, одяг, медичну допомогу, освіту та інші основні потреби¹¹⁵.

Мінімальний розмір заробітної плати, мінімальний розмір пенсії, неоподаткований мінімум доходів громадян і інші соціальні виплати є основними державними соціальними гарантіями.

У країнах Європейського союзу встановлення мінімальної заробітної плати в рахунок прожиткового мінімуму використовує механізм соціального партнерства - співпраці держави, бізнесу і профспілок. Згідно стандартів Європейської соціальної хартії, мінімальна заробітна плата повинна складати 2-2,5 прожиткових мінімумів.

Підходи до визначення рівня мінімальної заробітної плати:

- Перший підхід базується на розрахунку «споживчого кошику», вартісний вираз якого включає мінімальні потреби у життєво важливих товарах і послугах для збереження життя та подолання бідності.

¹¹⁵ Pavlikha N. V., Tsybaliuk I. O., Kotsan L. M. Modeling The Optimal Size Of The Minimum Wage In Ukraine // Павліха Н. В., Цимаблюк І. О., Коцан Л. М. Моделювання оптимального розміру мінімальної заробітної плати в Україні // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: журнал. – Луцьк : Вежа-Друк, 2018. – № 2 (14). – С. 26-35.

- Другий підхід визначає розмір мінімальної заробітної плати, який дозволяє задовольнити основні фізичні та соціальні потреби населення не лише через тарифну ставку, але і через загальний дохід. У багатьох країнах цей рівень співвідноситься з рівнем середньої заробітної плати.

Отже, аналіз підходів до визначення та обґрунтування показників і критеріїв доходів населення вказує на складність цієї проблеми і велику різницю в підходах як на національному, так і на міжнародному рівні. Поняття, такі як "прожитковий мінімум", "мінімальна заробітна плата" і "мінімальна пенсія", є важливими категоріями для визначення рівня соціальних гарантій та соціальної справедливості. Зважаючи на те, що прожитковий мінімум не завжди відповідає потребам населення, виникає потреба в поступовому переході до другого підходу, який враховує загальний рівень доходів та сприяє збільшенню купівельної спроможності населення. Такий перехід може допомогти Україні наблизитися до передових країн за рівнем життя та оплати праці.

8.2. Оцінка бідності та нерівності доходів населення: методологічні аспекти

Проблема нерівності населення тісно взаємодіє з питанням бідності, і цей зв'язок може бути зрозумілим через розгляд основних положень і категорій. Відзначимо, що оцінка доходів населення і міра їхньої достатності включає в себе поняття бідності, аналіз якої став важливим завданням для визначення соціального добробуту. У сучасних методиках розрахунку доходів населення базовою характеристикою є поняття бідності, яке, у свою чергу, базується на наукових дослідженнях та показниках бідності.

Сутність бідності, як розкрито в науковій літературі, передбачає встановлення мінімальних стандартів рівня життя, що визначаються в

законодавчому порядку і включають в себе нормативні показники для задоволення основних потреб населення. Такі стандарти дозволяють визначити, чи може людина підтримувати свій спосіб життя, який є характерним для конкретного суспільства та часу.

У Методиці комплексної оцінки бідності визначено бідність як неможливість підтримувати спосіб життя, властивий конкретному суспільству в певний період. Бідність може бути оцінена за абсолютним і відносними критеріями. Абсолютний критерій дозволяє визначити частку населення, споживання якого нижче фактичного прожиткового мінімуму. У свою чергу, відносний критерій використовує поріг медіанного рівня еквівалентних витрат у розрахунку на умовного дорослого.

Проте слід зазначити, що застосування прийнятої методики оцінки бідності може бути недостатньо коректним, оскільки не враховує об'єктивних норм соціальних стандартів і гарантій. В Україні, наприклад, норми соціальних стандартів і гарантій не завжди об'єктивно визначені і потребують перегляду, що може зробити рівень бідності априорі нижчим, ніж він є насправді.

У зв'язку з цим, оцінка доходів за критерієм достатності, який використовується в методиці, потребує доповнення аналізом концентрації та нерівності розподілу доходів між різними групами населення. Чуприна О.О. виділяє чотири науково-методичні підходи до оцінки бідності: порівняння доходів, аналіз структури витрат, самоідентифікація та виявлення депривації. Перші два підходи можуть бути використані для аналізу доходів населення, тоді як інші два є суб'єктивними і можуть служити як додаткові характеристики.

Оцінка доходів населення також включає аналіз розподілу доходів, який використовує два підходи: родинний і функціональний розподіл. Родинний розподіл вказує на те, як доходи розподіляються між окремими домогосподарствами, в той час як функціональний розподіл характеризує структуру доходів населення. Важливо

враховувати, що доходи родини мають складну структуру, що визначається різними формами власності та в формуванні, розподілі та перерозподілі доходів.

Оцінка розподілу доходів населення передбачає два підходи: родинний і функціональний розподіл. *Родинний розподіл* вказує на те, як доходи розподіляються між окремими домогосподарствами, враховуючи різні форми власності, що впливають на формування, розподіл та перерозподіл доходів на рівні сімей. *Функціональний розподіл* доходів характеризує структуру доходів населення, визначаючи частку заробітної плати, доходів від підприємницької діяльності, рентних доходів тощо¹¹⁶.

Зростання *диференціації доходів населення* зазвичай супроводжується збагаченням обмеженої кількості осіб та зубожінням решти населення. Це може бути результатом значних економічних перетворень у країні, недосконалості законодавства, наявності тіньової економіки та інших факторів.

Метою *державного регулювання доходів* населення повинно бути не лише збільшення їх абсолютної кількості, але й згладжування нерівності у їх розподілі. Керівництво країни має використовувати наявні інструменти для проведення розумної та виваженої політики регулювання доходів населення.

Отже, аналіз бідності та нерівності доходів населення вимагає врахування основних понять та підходів, таких як бідність, абсолютний і відносний критерії, родинний і функціональний розподіл доходів, інструменти державного регулювання тощо. Розуміння цих термінів і концепцій дозволить ефективно аналізувати та управляти соціальними аспектами доходів населення.

¹¹⁶ Pavlikha N. V., Tymbaliuk I. O., Kotsan L. M. Modeling The Optimal Size Of The Minimum Wage In Ukraine // Павліха Н. В., Цимаблюк І. О., Коцан Л. М. Моделювання оптимального розміру мінімальної заробітної плати в Україні // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: журнал. – Луцьк : Вежа-Друк, 2018. – № 2 (14). – С. 26-35.

8.3. Методичний підхід до аналізу доходів населення в умовах високого рівня тінізації економіки

У контексті високого рівня тінізації економіки традиційні методичні підходи до характеристики доходів населення втрачають свою ефективність через складнощі у отриманні своєчасної, повної та достовірної інформації щодо структури та джерел доходів. **Один з ключових методичних підходів**, який може вирішити цю проблему, - це **декомпозиція нерівності** та аналіз доходів на рівні не лише населення загалом, але і домогосподарств, як більш надійних статистичних одиниць, менш схильних до заниження доходів у цілях ухилення від оподаткування.

Цей метод визначається двома підходами: **родинним**, який включає оцінку доходів домогосподарств та їхню диференціацію, і **особистісним**, коли аналізуються доходи окремих громадян.

Важливо зазначити, що в умовах приховування доходів від оподаткування об'єктивність та повнота даних про доходи населення значно знижуються. Тому актуальними стають **вибіркові обстеження умов життя домогосподарств**, які впроваджені з урахуванням міжнародних стандартів і відповідають сучасній соціально-демографічній ситуації в країні.

Аналіз доходів населення здійснюється через **якісну оцінку** та **кількісний аналіз**. **Якісна оцінка** полягає в формуванні висновків на основі аналізу показників рівня та структури середньодушових доходів, а також підходить до середнього доходу та порівняння з ним. **Кількісна оцінка** використовує ряд показників для оцінки диференціації та концентрації доходів населення, щоб визначити ступінь нерівномірності розподілу доходів та їхню концентрацію в верхніх верствах населення.

Важливим кроком у аналізі доходів населення є **декомпозиція нерівності**. Система показників, для проведення декомпозиції нерівності доходів узагальнена на рисунку 8.1.

Рис. 8.1. Методичні підходи до аналізу доходів населення¹¹⁷

Цей підхід дозволяє детально розглянути складові структури доходів та визначити, наскільки вони сприяють загальній нерівності.

Декомпозиція за групами населення включає в себе аналіз нерівності серед різних соціальних та демографічних груп населення. Вона дає можливість виявити, які саме групи мають найвищий рівень доходів і в яких групах найвища нерівність.

¹¹⁷ Павліха Н. В., Цимбалюк І. О., Уніга О. В., Коцан Л. М., Савчук А. Ю. Економіка добробуту: регулювання доходів населення та розвиток ринку праці [Текст] : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 212 с. ISBN 978-966-940-435-0

Декомпозиція за джерелами доходів дозволяє розглянути, які саме джерела доходів (наприклад, оплата праці, дивіденди, соціальні виплати) сприяють формуванню загальної нерівності. Цей аналіз розкриває, як різні джерела доходів впливають на розподіл доходів серед населення.

Оцінка розподілу за регіонами також є важливою складовою аналізу доходів. Вона дозволяє визначити, чи існують значущі регіональні відмінності в рівнях доходів населення, і виявити фактори, що впливають на ці різниці.

Кількісна оцінка диференціації та концентрації доходів базується на порівнянні розподілу кількості населення і розподілу обсягу доходів. Вона використовує різні показники, такі як питома вага населення у різних інтервалах доходів, для визначення ступеня нерівномірності та концентрації доходів.

Середні доходи є іншим важливим аспектом аналізу. **Середній дохід** відображає типове значення доходу в сукупності і дозволяє визначити, які частини населення мають середні доходи, а які - вищі або нижчі. **Відхилення від середнього доходу** вказує на рівень розмаїтості в доходах серед населення.

До основних кількісних показників оцінки відноситься **розподіл населення за рівнем середньодушових доходів**, який відображає питому вагу або відсоток населення в заданих інтервалах доходів та дозволяє розрахувати рівень модальних, медіанних та середніх доходів.

Середньодушовий грошовий дохід визначається як відношення грошових доходів, отриманих середньою особою протягом місяця, до середнього розміру домогосподарства. Цей показник є важливим для визначення статусу малозабезпечених осіб, а також для аналізу динаміки рівня доходів і порівняння між регіонами.

Мода відображає найчастіше зустрічаний рівень доходу в сукупності, вказуючи на основний тренд у розподілі доходів.

Медіана показує значення доходу, яке поділяє групу осіб на дві рівні частини, і вона не залежить від крайніх значень доходів, що робить її більш стійкою до великих варіацій.

Розподіл загального обсягу грошових доходів за різними групами населення відображає, скільки процентів загального доходу припадає на кожну з груп. Цей показник можна відобразити за допомогою **кривої Лоренца**, яка вказує, яка частина населення отримує яку частину доходу.

Коефіцієнти концентрації доходів, такі як **індекс Джині** і **коефіцієнт Герфіндаля-Гіршмана**, допомагають визначити ступінь нерівномірності розподілу доходів. Чим більше ці коефіцієнти, тим вища нерівність в суспільстві.

Коефіцієнти диференціації доходів оцінюють різницю між середньодушовими грошовими доходами останньої і першої груп населення. **Децильний коефіцієнт диференціації** визначає, у скільки разів доходи 10% найзабезпеченіших перевищують доходи 10% найзаможніших.

Важливо враховувати, що аналіз доходів може проводитися на рівні домогосподарств та на рівні окремих осіб. Доходи домогосподарств вимірюються грошовими і сукупними доходами та сукупними ресурсами. Цей аналіз дозволяє докладно вивчати розподіл доходів серед різних соціальних груп населення.

Отже, аналіз доходів населення включає в себе різноманітні підходи і показники, які дозволяють розглянути розподіл доходів з різних точок зору. Це важливий інструмент для визначення нерівності та структури доходів в суспільстві і може служити основою для розробки економічних та соціальних політик з метою зменшення нерівності і підвищення добробуту громадян.

8.4. Методика оцінки диференціації доходів населення в Україні: Зміна підходів та методичних принципів

Починаючи з 2007 року в Україні відбулась зміна у підходах до оцінки диференціації доходів населення за рівнем їх матеріальної забезпеченості. Офіційна статистика перейшла від використання показників грошових та сукупних витрат, які були актуальні у період з 1999 по 2006 роки, до використання показників грошових та загальних доходів. Ця зміна відображає реальні зміни у структурі доходів населення та їх споживних можливостях.

Підстави для зміни методики: Зміна методики обумовлена зростанням рівня доходів населення над рівнем сукупних витрат починаючи з 2004 року у деяких регіонах та з 2006 року практично у всіх регіонах України. Ця динаміка говорить про необхідність оновлення підходів до аналізу доходів населення.

Мета застосування нової методики: Застосування показників грошових та загальних доходів надає можливість більш точно відображати реальний стан добробуту населення, що важливо для прийняття рішень на державному рівні та розробки соціальних програм.

Застосування цієї методики дозволяє **об'єктивно оцінити рівень, динаміку, концентрацію і диференціацію доходів населення** відповідно до реальних умов в країні. **Ефективність запропонованої методики** ґрунтується на дотриманні ряду методичних принципів:

- 1. Науковість:** Важливо, щоб усі розрахунки були науково обґрунтованими, відображаючи достовірні факти, явища та процеси і відповідали сутності об'єктивних економічних законів.
- 2. Адекватність:** Результати розрахунків повинні відповідати сучасній ситуації в країні.

3. **Гнучкість:** Методика повинна здати змінюватися і коригуватися відповідно до об'єктивних економічних, політичних та соціальних умов.
4. **Системність:** Використання системи якісних та кількісних показників дозволяє отримати достовірні результати та визначити взаємозв'язок між різними видами доходів і джерелами їх формування.
5. **Комплексність:** Аналіз охоплює якісні та кількісні показники, що дозволяє провести різнобічне дослідження доходів населення та їх формування.
6. **Коректність:** Аналіз базується на максимально об'єктивній статистичній інформації¹¹⁸.

Дотримання цих принципів дозволяє **системно оцінити доходи населення** та враховувати їх багатоаспектність. Важливо також використовувати **алгоритм аналізу із використанням достовірних статистичних даних** для отримання об'єктивних результатів.

¹¹⁸ Павліха Н. В., Цимбалюк І. О., Уніга О. В., Коцан Л. М., Савчук А. Ю. Економіка добробуту: регулювання доходів населення та розвиток ринку праці [Текст] : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 212 с. ISBN 978-966-940-435-0

РОЗДІЛ 9

ОЦІНКА РІВНЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ЇХ РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

9.1. Структура та механізм регулювання доходів населення в Україні

На сучасному етапі одним із найбільш важливих завдань державної соціальної політики України є забезпечення неухильного та динамічного зростання реальних доходів усіх верств населення, подолання бідності та створення умов для формування середнього класу. Рівень добробуту її громадян є основним індикатором соціально-економічного розвитку будь-якої країни.

Механізм регулювання доходів в Україні не є достатньо ефективним, про що свідчить зниження реальних доходів населення, яке не вдалося ліквідувати і до теперішнього часу. За класифікацією Світового банку Україна належить до країн із середнім рівнем доходів населення¹¹⁹.

Результатом соціально-економічної політики у сфері регулювання доходів є не лише їх обсяг, але і формування оптимальної структури за джерелами надходжень. Категорія доходів населення відображає економічні зв'язки між членами суспільства з приводу споживання виробленого продукту за рахунок їхньої трудової активності, використання власності, яка перебуває в їхньому розпорядженні, та соціальних трансфертів, тому джерела доходів та їх структура є одним із критеріїв соціального розшарування суспільства.

¹¹⁹ Ключко Л. В., Ісмаїлова А. Г. Регіональні особливості розподілу доходів та витрат населення України. *Часопис соціально-економічної географії: міжрегіональний збірник наукових праць*. Харків: ХНУ. 2012. Вип. 13 (2). С. 184-188.

На рівень добробуту населення чималий вплив має не лише обсяг, але й структура доходів. В Україні на сьогодні сформувалась структура доходів, що не є оптимальною. **Низька частка оплати праці у сукупних доходах та висока частка доходів із соціальних джерел (пенсій, допомоги, пільг тощо), свідчить про неефективний механізм регулювання доходів населення, низку цінність праці та утриманську позицію державної політики доходів, несприятливі умови розвитку підприємницької активності та нерозвиненість ринку капіталу (рис. 9.1)¹²⁰.** Зазначене ще раз доводить критичний стан соціально-економічної ситуації в країні та поширеність бідності.

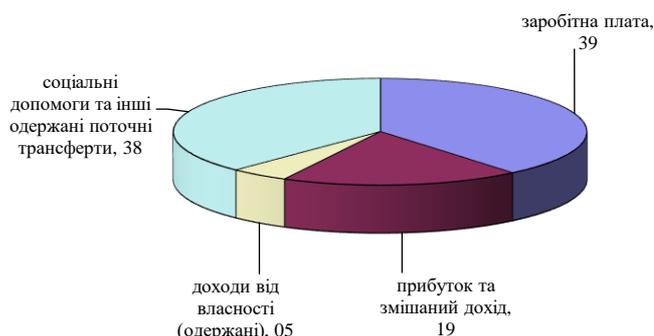

Рис. 9.1. Структура доходів населення в Україні у 2015 році, %

Основним структурним елементом доходів є заробітна плата, яка вважається головним засобом матеріальної мотивації і визначальним фактором матеріального добробуту населення. Частка заробітної плати у ВВП характеризує ступінь соціального

¹²⁰ Павліха Н. В., Цимбалюк І. О., Уніга О. В., Коцан Л. М., Савчук А. Ю.

Економіка добробуту: регулювання доходів населення та розвиток ринку праці [Текст] : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 212 с. ISBN 978-966-940-435-0

розвитку економіки держави. Проте, на відміну від світових тенденцій, в Україні заробітна плата не виконує роль основного джерела забезпечення добробуту життя громадян, а її частка у структурі доходів значно менша необхідного рівня. Так, на заробітну плату в Україні припадає лише 39%, тоді як в більшості розвинутих країн світу не менше 60% формуються за рахунок трудових доходів. Така диспропорція обумовлена як низьким рівнем заробітних плат так і тим, що значна частина працюючих в Україні отримують свої доходи в тіньовому секторі економіки. За різними оцінками 30-50% вітчизняної економіки знаходиться в тіні.

Друге місце у структурі доходів належить соціальній допомозі і трансфертам, до складу яких зараховують усі види пенсій; стипендії; всі види отримуваної населенням допомоги із фондів соціального страхування; компенсаційні виплати і пільги; благодійну допомогу.

Висока роль соціальних виплат, притаманна структурі доходів населення України, пов'язана зі значною кількістю осіб похилого віку, основним джерелом доходів яких є пенсія, а також свідчить про скорочення зайнятості, зростання частки соціально незахищених та про недоліки у системі соціального захисту, неефективне розпорядження бюджетними коштами. Така ситуація свідчить про те, що більше третини населення живе на утриманні в держави, тоді як в розвинутих державах регулюючі зусилля уряду спрямовані на підвищення стимулюючої ролі заробітних плат та забезпечення високого рівня зайнятості.

Негативною рисою структури доходів є незначна частка доходів від власності, що є наслідком нерозвиненості вітчизняного фондового ринку та проблем на ринку нерухомості.

Зовсім протилежною є ситуація, наприклад, у США. Так, за останні три десятиріччя заробітна плата в сумі особистих доходів населення становила 60-70%, доходи від підприємництва – 5-8%, доходи від власності – 13-19%, соціальні трансфертні платежі – 10-16%. У цьому

контексті Сполучені Штати Америки є добрим прикладом ефективного механізму регулювання доходів та структури доходної бази населення.

У США велика увага приділяється розвитку ринкової економіки, підтримці підприємництва і створенню робочих місць. Це призводить до високої частки заробітної плати у загальній структурі доходів, а також до зростання доходів від власності. Ринкова конкуренція сприяє підвищенню заробітних плат та створенню умов для зростання доходів населення.

Система соціального захисту в США також допомагає гарантувати рівні можливості громадянам та зменшує ризик бідності. Соціальні трансфертні платежі відіграють важливу роль у підтримці осіб з низькими доходами та інших соціально незахищених груп населення.

Ця структура доходів у США свідчить про більш високий рівень розвитку економіки та соціального захисту порівняно з Україною. Висока частка заробітної плати і доходів від власності сприяє підвищенню добробуту населення та розширенню середнього класу.

Отже, структура доходів населення України характеризується негативною диспропорцією, що вказує на неефективний механізм державного регулювання доходів, скорочення зайнятості, зростання частки соціально незахищених.

У реаліях сучасної України спостерігається досить динамічний ріст складових доходу населення. З погляду чисел і статистики, ця тенденція може створювати враження про покращення життєвого рівня громадян. Однак варто приділити увагу деталям та глибоким аспектам цього питання. Існує декілька основних категорій, які відображають недоліки в аналізі матеріального добробуту населення. У цьому контексті варто розглянути питання мінімальної заробітної плати та її відношення до прожиткового мінімуму, а також індекс споживчих цін.

Мінімальна заробітна плата: Це мінімальний законом встановлений розмір оплати праці за годину чи місяць, який має забезпечити працівникові можливість забезпечити базові потреби себе та своєї родини.

Прожитковий мінімум: Це мінімальна сума, необхідна для забезпечення життєвих потреб однієї особи або родини на місяць, включаючи харчування, житло, одяг, медичну допомогу та інші необхідні витрати.

Індекс споживчих цін: Цей показник відображає зміни у вартості корзини товарів і послуг, які споживачі покупують, і використовується для вимірювання інфляції.

У розвинених країнах, мінімальна заробітна плата зазвичай значно вища за прожитковий мінімум, забезпечуючи людям більш високий рівень життя. Також, індекси споживчих цін контролюються більш ефективно, і розрізнення в доходах між різними групами населення менше виражене.

Позитивну динаміку у номінальних доходах споживачів частково негативно впливає високий рівень та постійне зростання індексу споживчих цін. Такі дії призводять до зменшення купівельної спроможності громадян і ускладнюють їхню фінансову ситуацію.

Однією з ключових складових соціальних стандартів оплати праці в Україні є мінімальна заробітна плата. У розвинених країнах цей показник вищий, принаймні, удвічі-тричі, ніж розмір прожиткового мінімуму. На жаль, в Україні довгий час держава не забезпечувала належних соціальних стандартів оплати праці. Ситуація була настільки критичною, що розмір мінімальної зарплати залишався нижчим за розмір прожиткового мінімуму, як це відображено в таблиці 9.1.

**Абсолютні та відносні показники
мінімальних та середніх доходів населення**

Станом на поч. року	Абсолютні показники, грн					Відносні показники				
	Прожитковий мінімум	Мінімальна заробітна плата	Мінімальна пенсія	Середня заробітна плата	Середня пенсія	Перевищення (відставання)			Співвідношенн я	
						Мін ЗП над прожитковим мін., %	Мін пенсії над мін ЗП, %	Мін. пенсії над прожитковим мін, %	Середньої та мін.ЗП	Середньої та мін. пенсії
2000 р.	270,1	90	24,9	230	69,3	-66,68	-72,33	-90,78	2,56	2,78
2005 р.	423	262	332	806	323,8	-38,06	26,72	-21,51	3,08	0,98
2010 р.	825	869	502,98	2239	1039,6	5,33	-42,12	-39,03	2,58	2,07
2015 р.	1176	1218	949	4195	1573	3,57	-22,09	-19,30	3,44	1,66
2016 р.	1330	1378	1074	5183	1690,3	3,61	-22,06	-19,25	3,76	1,57
2017 р.	1544	3200	1247	5770	-	107,25	-61,03	-19,24	1,80	-

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

* Без частини зони проведення антитерористичної операції.

* Складено на основі даних Державної служби статистики України

Україна має певний потенціал для покращення соціальних стандартів оплати праці. Проте, для досягнення цього потрібно провести реформи у таких сферах, як підвищення мінімальної заробітної плати, зменшення інфляції, поліпшення доступу до освіти та медичної допомоги:

- 1. Підвищення мінімальної заробітної плати:** Важливо підняти мінімальну заробітну плату до рівня, який забезпечує можливість гідного і комфортного життя для робітників.

2. **Контроль інфляції:** Для збереження купівельної спроможності населення необхідно здійснювати ефективний контроль над інфляцією, наприклад, через грошову політику.
3. **Збільшення доступу до освіти і медичної допомоги:** Забезпечення доступу до освіти і медичної допомоги допоможе підвищити кваліфікацію робітників і покращити їхнє здоров'я, що вплине на їхні можливості заробляти більше.
4. **Система соціальних пільг:** Важливо розробити систему соціальних пільг для груп населення з низькими доходами, щоб забезпечити їхню соціальну підтримку.
5. **Сприяння розвитку малих і середніх підприємств:** Заохочення розвитку малих і середніх підприємств може створити нові робочі місця і збільшити доходи населення.

Загальна мета має бути створення умов для підвищення рівня життя всього населення та зменшення рівня бідності в Україні.

У структурі доходів населення України виділяються дві основні категорії: заробітна плата та соціальні допомоги та інші трансферти. Однак, друга з них, яка є найважливішою для найменш забезпечених громадян, залишається на низькому рівні через недостатньо високий розмір мінімальної пенсії.

Середні показники, такі як середній рівень заробітних, краще відображають рівень життя населення. За світовими стандартами, для нормального відтворення робочої сили, середня заробітна плата повинна перевищувати прожитковий мінімум та мінімальну заробітну плату в 2-3 рази. В Україні це співвідношення зберігалось до 2015-2016 років, але щодо пенсій, рівень не піднімався так суттєво.

Інфляція особливо впливає на найменш забезпечений населення, якого в Україні надзвичайно багато. Номінальні показники не завжди відображають реальний рівень добробуту, тому використовується фактичний розмір прожиткового мінімуму.

За аналізом видно, що рівень доходів населення залишається низьким, навіть якщо враховувати позитивні зрушення в показниках заробітної плати та прожиткового мінімуму. Розмір прожиткового мінімуму насправді значно вищий, ніж офіційно встановлений, але мінімальна заробітна плата не дотримується цього співвідношення.

Важливою подією було збільшення мінімальної заробітної плати в 2017 році, але проблеми низької оплати праці та недооцінення праці залишаються актуальними. Для зростання доходів населення потрібно економічне зростання та підвищення продуктивності праці.

Зростання доходів населення може стати стимулом для економіки, але важливо, щоб зростання попиту було підтримано збільшенням виробництва та продуктивності праці. Реальний прожитковий мінімум виявляється вищим, ніж офіційно встановлений, і це підкреслює необхідність додаткових заходів для покращення рівня життя найменш забезпечених громадян.

Однією із **основних** проблем, які потребують уваги, є підвищення розміру **мінімальної пенсії**. Це може бути досягнуто шляхом перегляду соціальних програм та збільшення фінансування. Також, важливо проводити системні реформи, спрямовані на підвищення **заробітної плати** та створення сприятливого клімату для приваблення інвестицій та розвитку бізнесу.

Для забезпечення стабільного **економічного росту** необхідно працювати над розвитком галузей, що забезпечують високу додану вартість, а також підвищувати **продуктивність праці**. Це може бути досягнуто за допомогою інноваційних технологій та підвищення якості освіти та підготовки робочої сили.

Один із можливих способів підвищення доходів населення - це стимулювання **підприємництва** та розвиток **малих і середніх підприємств**. Це може сприяти створенню нових робочих місць та підвищенню заробітної плати.

Крім того, важливо здійснювати **соціальну політику**, яка спрямована на підтримку найменш забезпечених громадян. Це може

включати в себе програми соціальних допомог та інші трансферти, які допоможуть покращити їхній матеріальний стан.

Зростання доходів населення є важливим чинником для економічного зростання і покращення якості життя громадян. Тому важливо продовжувати працювати над підвищенням доходів та створенням сприятливих умов для економічного розвитку країни.

9.2. Оцінка міжрегіональної диференціації доходів населення

Важливу проблему представляє собою значна міжрегіональна диференціація населення за рівнем доходів, що обумовлено комплексом чинників, таких як соціально-економічний розвиток регіону, стан внутрішнього регіонального ринку праці, розвиток ринкової інфраструктури, галузева орієнтація регіону та інші. Для оцінки диференціації населення за доходами у регіональному розрізі, можна використовувати середню заробітну плату в області порівняно зі середнім показником по країні.

Оцінити диференціацію населення за доходами в регіональному розрізі можна порівнюючи середню заробітну плату в області з середнім показником по країні:

$$I_i = \frac{\overline{ЗП}_i^p}{\overline{ЗП}^k} * 100 \quad (9.1)$$

Де $\overline{ЗП}_i^p$ – середня заробітна плата в і-му регіоні, грн;

$\overline{ЗП}^k$ – середня заробітна плата в цілому по країні, грн;

$$\overline{I}_i = \frac{\sum_{j=1}^n I_{ij}}{n} * 100 \quad (9.2)$$

n – кількість років у досліджуваному періоді.

Для подальшого аналізу диференціації населення за доходами у регіональному розрізі пропонується шкала розподілу регіонів України за розрахованим показником, яка наведена у таблиці 9.2.

**Шкала диференціації регіонів
за рівнем середніх заробітних плат**

Межі середнього показника заробітних плат	Рівень заробітних плат
100<	Вище середнього
90< <100	Середній
80< <90	Нижче середнього
70< <80	Низький

Оцінка рівня добробуту населення на підставі виключно абсолютних значень та середніх доходів ускладнена, оскільки ці показники не враховують реального розподілу доходу серед різних соціальних груп населення. У той час як метою державного регулювання доходів є не лише збільшення їх загальної суми, але і зменшення нерівності у їх розподілі. Управління країною повинно втілювати розумну та обдуману політику регулювання доходів населення, ретельно використовуючи наявні інструменти. Рівень доходів населення нерівномірно розподіляється між різними групами населення. Збільшення рівня диференціації доходів населення, як правило, супроводжується збагаченням невеликої кількості осіб та погіршенням становища інших членів населення і є наслідком суттєвих економічних перетворень в країні, недосконалості законодавства, наявності сірої економіки і подібних чинників. Тому, для подальшого розкриття особливостей формування та визначення ефективності регулювання доходів населення в Україні, необхідно провести оцінку рівня диференціації.

Оцінювати рівень добробуту населення лише за абсолютними величинами та показниками середніх доходів досить важко, оскільки вони не відображають фактичного розподілу доходу між різними верствами населення. Тоді як метою державного регулювання

доходів є не лише збільшення їх абсолютної кількості, але і згладжування нерівності у їх розподілі. Керівництво країни повинно проводити розумну та виважену політику регулювання доходів населення, вдало використовуючи наявні у нього інструменти. Доходи населення розподіляються за групами населення нерівномірно. Зростання диференціації доходів населення, як правило, супроводжується збагаченням невеликої кількості людей та зубожінням решти населення та є наслідком значних економічних перетворень в країні, недосконалості законодавчої сфери, існування тіньової економіки та інших факторів. Тому подальше дослідження вимагає оцінки диференціації населення за доходами.

Диференціація доходів населення в регіональному контексті відображає не лише розриви в економічному становищі різних територій, але і може вказувати на соціальні та економічні виклики, перед якими стоїть країна. Один з ключових аспектів - це зростання нерівності у розподілі доходів.

За зростанням диференціації доходів часто стоїть збільшення високих доходів обмеженою групою населення, тоді як інші залишаються позаду. Це може призвести до виникнення соціальної напруги та нерівності у доступі до основних послуг і можливостей.

Однак для ефективного управління цією ситуацією потрібно провести більш глибокий аналіз причин диференціації, враховуючи особливості кожного регіону та сфери економіки. Дієва політика регулювання доходів населення повинна враховувати не лише збільшення абсолютної кількості доходів, але й сприяти рівномірному розподілу їх серед населення.

У важких економічних умовах із збільшенням диференціації доходів розумне та балансоване регулювання може стати ключовим інструментом для забезпечення стабільності та рівності в країні. Для цього важливо аналізувати динаміку та особливості розподілу доходів та вчасно коригувати політику відповідно до потреб і можливостей різних регіонів та груп населення.

9.3. Оцінка диференціації доходів населення

Диференціація населення за класами, відносно отриманих ними доходів, є на сьогодні суттєвою проблемою для України. Ця проблема має двосторонній характер. З одного боку, за неофіційними даними, підтвердженими емпіричними дослідженнями та оцінками міжнародних організацій, в Україні існує значний рівень диференціації доходів. Разом з тим, офіційна статистика України не завжди відображає реальну ситуацію та нерідко надає завищені показники.

Для більш об'єктивної оцінки нерівності в доходах населення важливо досліджувати розподіл доходів на рівні домогосподарств. **Домогосподарство** визначається як група осіб, які проживають разом і забезпечують себе всім необхідним, ведучи спільне господарство та спільно витрачаючи кошти.

Основні поняття і класифікація диференціації населення за доходами:

1. *Групування населення за рівнем доходів:* Цей підхід передбачає поділ населення на групи в залежності від рівня їхніх доходів, що може включати категорії низьких, середніх і високих доходів.
2. *Диференціація населення на рівні домогосподарств:* В цьому випадку аналіз проводиться на рівні сімейних груп, де домогосподарства об'єднуються в залежності від їхньої матеріальної забезпеченості і споживницьких можливостей.
3. *Середні доходи:* Середній рівень доходів вказує на те, яку суму доходів середньому громадянину отримує за місяць і є одним з найголовніших показників.

Деякі недоліки в офіційній статистиці включають відсутність верхньої межі доходів та відсутність загальної суми отриманих доходів. Це ускладнює оцінку рівня нерівності в доходах. Важливо також враховувати, що деякі групи домогосподарств можуть бути непропорційно представленими у статистиці.

Таким чином, для більш повної оцінки добробуту населення, необхідно порівнювати статистичні дані з середніми показниками. Наприклад, у 2015 році близько 60,6% населення України отримувало доходи, менші за середній рівень грошових доходів на душу населення в країні.

Для більш точної оцінки економічної нерівності, можна використовувати розрахунки на основі **кумулятивної частки населення та домогосподарств за рівнем доходів**. Однак важливо зауважити, що використання середини інтервалу як оцінки середньої величини є наближеною, і розподіл окремих значень може бути нерівномірним. Тому для більш точних результатів слід враховувати інші показники, такі як центр розподілу та найбільш часто зустрічаються доходи.

Відповідні розрахунки за даними ряду розподілу населення були проведені за формулою¹²¹:

$$f_x = f_{i-1} + f_i * \frac{x - x_0}{x_1 - x_0}; \quad (9.3)$$

де f_x – кумулятивна частка населення, доходи яких не перевищують середніх доходів, рівних X ,

i – інтервал за доходами, де міститься X ;

f_{i-1} – кумулятивна частка домогосподарств, яка відповідає інтервалу, що передує i -му;

f_i – частка домогосподарств, що відповідає i -му інтервалу;

x_0, x_1 – відповідно нижня та верхня межі інтервалу, де міститься X .

Середня величина, обчислена за даними інтервального ряду розподілу, є наближеною, оскільки використання середини інтервалу як варіанту ґрунтується на припущенні, що окремі значення ознаки в межах усіх інтервалів розподіляються рівномірно. Насправді розподіл окремих значень ознаки в межах інтервалів є здебільшого

¹²¹ Милашко О.Г. Оцінка диференціації витрат населення – одного з індикаторів життєвого рівня. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/1050>

нерівномірним, внаслідок чого середина інтервалу відхилятиметься від дійсної середньої для інтервалу. Тому, в умовах невизначеності верхньої межі останнього інтервалу для визначення економічної нерівності обчислення середньої величини має бути доповнено показниками центру розподілу та розрахунком доходів, які найбільш часто зустрічалися серед населення.

Отже, для більш точного розуміння нерівності в доходах важливо враховувати різні показники та методи:

1. **Середня величина і її обмеження:** Середня величина, обчислена за інтервальним розподілом, не є точною через припущення, що всі значення рівномірно розподілені в межах інтервалів. Тому потрібно враховувати цю нерівномірність і користуватися показниками центру розподілу та частотами найпоширеніших доходів.
2. **Мода і медіана:** Моду та медіану можна використовувати для визначення особливостей в структурі доходів населення. Мода показує найпоширеніший дохід на одну особу за місяць, а медіана вказує на середнє значення доходів у вибірці, коли дані ранжовані за зростанням.

Обчислення моди та медіани дадуть змогу виявити деякі особливості структури середньодушових доходів населення.

Мода – показник, який вказує на найбільш поширену суму доходів на одну особу за місяць. Розрахунок даного показника здійснюється за формулою:

$$M_o = x_0 + h \frac{f_2 - f_1}{(f_2 - f_1) + (f_2 - f_3)} \quad (9.4)$$

де x_0 – початок модального інтервалу;

h – величина інтервалу;

f_2 – частка, що відповідає модальному інтервалу;

f_1 – предмодальна частка;

f_3 – післямодальна частка.

За модальний інтервал приймаємо 1560-1920 грн, оскільки саме до цієї групи належить найбільша частка населення.

Медіанний рівень доходів у розрахунку на одну умовну особу – рівень доходів, який знаходиться в середині варіаційного ряду населення, ранжованого за зростанням середньодушових еквівалентних показників доходів¹²². Медіана ділить вибірку на дві частини: половина варіант менше медіани, половина – більше. Медіана служить гарною характеристикою при нерівномірному розподілі даних.

Медіанним називається перший інтервал, накопичена частота S якого перевищує половину загальної суми.

$$Me = x_0 + \frac{h}{f_{me}} \left(\frac{\sum f_i}{2} - S_{me-1} \right) \quad (9.5)$$

Розбіжності в рівні життя окремих верств населення висвітлюються як у групуваннях домогосподарств за рівнем середньодушових показників матеріальної забезпеченості, так і за децильними (10%-ми) групами населення. Для визначення нерівності у розподілі доходів найчастіше використовують децилі – групування населення у 10 групах по 10% населення і квінтилі – 5 груп по 20% населення.

3. **Децилі та квінтилі:** Для вивчення нерівності у доходах часто використовують групування населення в 10% або 20% групи за рівнем доходів.
4. **Децильний коефіцієнт диференціації:** Цей коефіцієнт визначається як співвідношення між найвищим і найнижчим доходами серед 10% найбагатших і найбідніших. Аналогічно розраховуються квінтильні і квартильні коефіцієнти для інших груп.

¹²² Розподіл домогосподарств за рівнем середньодушових еквівалентних грошових доходів. *Витрати і ресурси домогосподарств України у 2016 році. Статистичний збірник*. Частина 1. Київ. 2017. Державна служба статистики України. С. 254.

5. Загальні доходи населення: Загальні доходи включають грошові та натуральні надходження від оплати праці, підприємницької діяльності, володіння власністю, пенсій, соціальних допомог, та інше.

Загальні доходи – це сума грошових і натуральних (у грошовій оцінці) надходжень, одержаних членами домогосподарства у вигляді оплати праці (за винятком прибуткового податку й обов'язкових відрахувань), доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості, доходів від власності у вигляді відсотків, дивідендів, продажу акцій та інших цінних паперів, надходжень від продажу нерухомості, особистого і домашнього майна, худоби, продукції особистого підсобного господарства та продуктів, отриманих у порядку самозаготівель, пенсій, стипендій, соціальних допомог, пільг і субсидій, грошових допомог від родичів та інших осіб, а також вартості спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства (за винятком поточних витрат на її виробництво) у порядку самозаготівель, вартості подарованих родичами та іншими особами продуктів харчування та інших грошових і негрошових доходів.

Загальні доходи населення окрім грошових включають також доходи отримані від підсобних домашніх господарств. За розвинутої економіки грошові доходи є основною складовою загальних ресурсів, однак за складних економічних умов та низького рівня добробуту значення підсобних домашніх господарств зростає.

Важливо зауважити, що в Україні спостерігається зміщення доходів у бік найбагатших, і відсутність чіткої середньодохідної групи.

За допомогою цих показників та методів можна більш докладно дослідити нерівність та диференціацію доходів в різних верствах населення та визначити їхні причини. Оцінка диференціації доходів є важливою для розробки політик, спрямованих на зменшення нерівності та підвищення соціальної справедливості в суспільстві.

9.4. Коефіцієнти концентрації доходів та оцінка ступеня нерівності

Нерівність доходів є загальним явищем у всіх країнах, незалежно від рівня їх економічного стану. Тому однією з основних функцій держави є забезпечення ефективного регулювання для справедливого перерозподілу доходів населення. Особливо важливим це стає в періоди кризи та після неї.

Оцінка ефективності системи регулювання доходів населення може бути проведена шляхом аналізу розподілу доходів та їх концентрації. Для визначення рівня концентрації використовуються різні показники, зокрема коефіцієнт Герфіндаля-Гіршмана, який відображає, як доходи розподіляються між різними групами населення.

Коефіцієнт Герфіндаля-Гіршмана використовується для оцінки ступеня концентрації доходів між різними групами населення та визначення рівня їх диференціації. Він розраховується як сума квадратів часток доходів різних груп населення¹²³:

$$\text{ННІ} = S^2_1 + S^2_2 + \dots + S^2_n; \text{ННІ} = \sum_{i=1}^n S_i^2 \quad (9.6)$$

де S_i – частка доходів i -ї групи населення; n – кількість груп населення (10 за децильним розподілом або 5 за квінтільним розподілом).

Крім того, для аналізу нерівності доходів часто використовується коефіцієнт Джині (коефіцієнт нерівності розподілу доходів серед населення або концентрації доходів, індекс Джині). Він базується на кривій Лоренца, яка відображає розподіл доходів за квінтільними групами.

Коефіцієнт Джині є популярним інструментом для аналізу нерівності у розподілі доходів серед населення, або концентрації

¹²³ Кривов'язюк І. В. Цимбалюк І.О. Механізм регулювання конкурентних відносин на регіональних сировинних ринках: Монографія. Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2009. 215 с.

доходів. Цей індекс використовується для визначення того, наскільки доходи різняться між різними групами громадян.

Суть коефіцієнта Джині полягає в ідеї, що існують дві екстремальні ситуації у розподілі доходів: егалітарний (рівний) і антиегалітарний (нерівний). Перший випадок вказує на повну рівність, коли доходи рівномірно розподілені між всіма. Другий випадок вказує на абсолютну нерівність, коли всі доходи належать лише одній особі.

Для розрахунку коефіцієнта Джині використовується графічне представлення, яке називається кривою Лоренца. Ця крива показує, як накопичуються (кумуляуються) доходи серед різних груп населення за квінтільним розподілом.

Отже, за допомогою коефіцієнта Джині можна оцінювати ступінь різниці між фактичним розподілом доходів серед різних груп населення та визначати, наскільки цей розподіл є рівномірним. Індекс Джині має значення від 0 (повна рівність) до 1 (повна нерівність), де більше значення вказує на більшу нерівність у розподілі доходів.

Індекс Джині розраховується за наступною формулою¹²⁴:

$$G = 1 - 2 \sum_{i=1}^n X_i cum Y_i + \sum_{i=1}^n X_i Y_i \quad (9.7)$$

де X_i – частка населення i -тої групи в загальній чисельності населення;

Y_i – частка доходів i -тої групи населення;

$cum Y_i$ – кумулятивна частка доходів;

n – число груп населення.

Значення індексу Джині може коливатися від 0 до 1, де 0 вказує на повну рівність доходів у всіх групах населення, а 1 вказує на повну нерівність, коли весь дохід належить одній особі.

Загалом, чим рівномірніший розподіл доходів, тим ближчий до "0" індекс Джині, і навпаки – чим вища нерівність, тим вище цей

¹²⁴ Кривов'язюк І. В. Цимбалюк І.О. Механізм регулювання конкурентних відносин на регіональних сировинних ринках: Монографія. Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2009. 215 с.

індекс.

Розрахунок індексу Джині базується на наданій Державним комітетом статистики інформації про розподіл доходів серед населення. Проте ці дані мають свої недоліки, оскільки останній інтервал доходів не є визначеним точно, і неможливо точно визначити максимальний рівень доходів. Крім того, статистика не надає інформацію про загальний обсяг доходів населення або домогосподарств за певний період.

З цієї причини пропонується використовувати середній рівень доходів на одне домогосподарство або на одну особу для визначення загальних доходів та сумарного обсягу доходів найбагатших громадян.

Значення індексу Джині може коливатися від 0 до 1. Чим вище цей індекс, наближаючись до одиниці, тим більше доходи концентруються в руках обмеженої кількості груп населення.

Розрив у доходах між різними групами громадян найменше помітний в скандинавських країнах, де індекс Джині становить приблизно 0,27, наприклад, у Швеції. У країнах з найвищою нерівністю, таких як Південно-Африканська Республіка та Республіка Сейшельські острови, цей показник досягає близько 0,63.

У Європейському Союзі серед 28 країн найнижчий індекс Джині в 2014 році мав Словенія (0,25), а найвищий – Латвія (0,36).

У сучасній Україні відзначається цікавий феномен: офіційна статистика свідчить про помірний рівень нерівності, але суспільство та експерти вважають, що різниця між соціальними групами є значною. За даними Держкомстату, індекс Джині для грошових доходів становить 0,243, а для загальних доходів – 0,227.

Встановлення оптимального рівня диференціації є завданням складним. Однак, за нашою думкою, коли індекс Джині перевищує 0,3, розподіл доходів вже вважається дуже нерівномірним, що може призвести до напруження в суспільстві¹²⁵.

¹²⁵ Павліха Н. В., Цимбалюк І. О., Уніга О. В., Коцан Л. М., Савчук А. Ю. Економіка добробуту: регулювання доходів населення та розвиток ринку праці [Текст] : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 212 с. ISBN 978-966-940-435-0

Обмежена об'єктивність офіційної статистики і результати розрахунків індексу Джині за доходами населення можуть пояснюватися бажанням ухилятися від оподаткування та недостатньою відкритістю груп з високими доходами у відношенні до своїх фінансових даних. Тому більш об'єктивним є аналіз розрізненості доходів населення на основі інформації про доходи домогосподарств.

Аналіз індексу Джині за загальними доходами домогосподарств показує значну різницю у доходах різних груп населення, що, на нашу думку, відображає реальну ситуацію в Україні більш точно. Загальні доходи враховують не лише грошові доходи, а також накопичений капітал і не грошові доходи, що є важливим фактором підвищення рівня життя.

Коефіцієнт концентрації Лоренца - це числовий показник, який використовується для вимірювання ступеня нерівномірності розподілу доходів в суспільстві. Його розраховують на основі розрізненості між частками населення та відповідними частками грошових доходів.

Формула розрахунку коефіцієнта Лоренца виглядає так¹²⁶:

$$L = \frac{\sum |X_i - Y_i|}{2} \quad (9.8)$$

де X_i – частка населення, що належить до i -ї соціальної групи у загальній чисельності населення;

Y_i – частка доходів, зосереджених у i -й соціальній групі населення.

Значення цього коефіцієнта може змінюватися від 0 (що вказує на рівномірний розподіл) до 1 (що свідчить про абсолютну концентрацію доходів).

Наочно ступінь нерівномірності розподілу доходів у суспільстві можна спостерігати за допомогою кривої Лоренца.

¹²⁶ Кривов'язюк І. В. Цимбалюк І.О. Механізм регулювання конкурентних відносин на регіональних сировинних ринках: Монографія. Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2009. 215 с.

Крива Лоренца є графічним відображенням розподілу доходів між населенням та відображає співвідношення часток доходів та часток отримувачів цих доходів. У випадку абсолютно рівномірного розподілу вона буде прямою лінією бісектриси, а у разі абсолютної нерівності - вертикальною прямою лінією.

Зазначені дві крайності - абсолютно рівномірний та абсолютно нерівномірний розподіл - є абстрактними моделями. У реальному житті ступінь нерівномірності розподілу доходів визначається формою кривої Лоренца. Чим віддаленіше ця крива від бісектриси, тим більше нерівномірність у розподілі доходів.

Загалом, існує кілька показників концентрації, які дозволяють оцінити ступінь диференціації населення за рівнем доходів та ступінь концентрації доходів в різних соціальних групах. Аналіз цих показників може бути корисним для визначення ефективності системи регулювання доходів населення. Результати розрахунків свідчать про зростання бідності та нерівномірності доходів серед населення України, що вимагає вжиття дієвих заходів для підвищення рівня життя і подальшого соціально-економічного розвитку країни.

Серед різних показників концентрації, таких як коефіцієнт Джині, децильний і коефіцієнт фондів, найпоширенішими є ті, що надають інформацію про рівень різниці в доходах між різними групами населення і ступінь зосередженості доходів у цих групах. Використання інших показників, таких як квінтільний, квартільний, Герфіндаля-Гіршмана, Лоренца і інші, допомагає додатково проаналізувати та підтвердити результати проведених розрахунків і сформовані на їх основі висновки щодо ефективності системи регулювання доходів населення. У комплексі запропонована методика може бути використана для проведення моніторингу рівня та якості життя населення, що є важливим для формування та розподілу доходів населення в рамках державної політики.

Отже, сучасний стан регулювання доходів населення в Україні визначається не тільки обсягом, але й структурою цих доходів. Низька частка оплати праці в сукупних доходах, а висока частка соціальних

виплат (пенсій, допомоги, пільг тощо) свідчать про неефективний механізм регулювання, несприятливі умови для підприємницької активності та нерозвиненість ринку капіталу. Заробітна плата виступає ключовим елементом доходів, але мінімальна заробітна плата в Україні залишається на низькому рівні, не відповідаючи прожитковому мінімуму, що вже давно порушує соціальні стандарти.

У порівнянні з розвинутими країнами, рівень мінімальної заробітної плати в Україні значно нижчий. Незабезпечення належних соціальних стандартів оплати праці призводить до низького рівня доходів населення, навіть при певних поліпшеннях у показниках зарплати та прожиткового мінімуму. Ситуація, де розмір прожиткового мінімуму виявляється значно вищим, ніж офіційно встановлений, а мінімальна заробітна плата не відповідає цьому співвідношенню, несприятлива для економічного добробуту населення.

Слід відзначити, що в Україні спостерігається відсутність чіткої середньодохідної групи та зміщення доходів у бік найбагатших. Показники концентрації доходів свідчать про збільшення бідності та нерівномірності доходів серед населення. Аналіз цих показників є ключовим для визначення ефективності системи регулювання доходів. Намічається потреба у дієвих заходах для подолання цих тенденцій та підвищення рівня життя, сприяючи соціально-економічному розвитку країни.

ЧАСТИНА 3. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО РИНКУ ПРАЦІ

РОЗДІЛ 10. ІНКЛЮЗИВНИЙ РИНОК ПРАЦІ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ РІВНОСТІ ТА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

10.1. Змістова характеристика розвитку ринку праці

В умовах інтенсифікації процесів глобалізації на сучасному етапі розвитку світової економічної системи, набуття нових характеристик суб'єктами внутрішньому ринку праці в Україні, що спричинено поглибленням європейської інтеграції у зв'язку з імплементацією угоди про Асоціацію з Європейським Союзом, наукові дослідження проблем та перспектив розвитку ринку праці в країні та її регіонах відзначаються актуальністю.

Потрібно зазначити, що дослідженню проблем розвитку ринку праці приділено достатньо уваги сучасними вітчизняними й зарубіжними вченими, хоча при цьому досі не існує єдиного підходу до трактувань таких понять, як: «ринку праці», «ринку робочої сили», «ринку послуг праці», «ринку зайнятості», «система зайнятості». Деякі автори пропонують розглядати ці поняття як синоніми. Але більшість вчених дотримується думки, що більш вдалим серед вище названих є застосування терміну «ринку праці». Як зазначає Е.М. Лібанова¹²⁷, на ринку праці продається й купується робоча сила

¹²⁷ Лібанова Э. М. Демографическое развитие Украины: проблемы и перспективы. *Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної перебудови економіки*: зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф. Київ: Мінпраці України, РВПС України НАН України, Ін-т соц. Дослідж., 2000. Т. 2. 597 с.

(здібність до праці); на ринку праці об'єктом ринкових відносин є праця або ж її послуга.

У своїх працях О. С. Лисюк [87, с. 487] звертає увагу, що науково-методичну основу теорії формування й розвитку ринку праці формують ідеї представників економічної думки М. Брейді, Г. Беккера, Д. Гордона, Дж. Гелбрейта, М. Вебера, Дж. М. Кейнса, Т. Мальтуса, А. Маршала, А. Піну, А. Сміта, Ж. Б. Сея, Д. Рікардо, М. Фрідмена, Ф. Хайєка, Й. Шумпетера.

О. А. Грішнова, розкриваючи класичний підхід до розкриття сутності ринку праці, робочу силу визначає як «сукупність фізичних і духовних здібностей, якими володіють організм, жива особа і які пускаються ним у хід усякий раз, коли він виробляє які-небудь споживні вартості»¹²⁸.

Отже, об'єктом купівлі-продажу на ринку праці виступає праця, а робоча сила, у свою чергу, змістовно відображає сутність економічно активного населення¹²⁹. У результаті використання робочої сили формується послуга праці, яка після її купівлі-продажу переходить зі сфери обігу у сферу виробництва. Отже, найнятий робітник виставляє на ринок свою здатність трудитися, а її реалізація здійснюється в процесі виробництва.

Визначення сутності поняття «ринок праці» різними науковцями відображено в табл. 10.1.¹³⁰

¹²⁸ Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудова відносини: підручник. Київ: Знання, 2004. 535 с.

¹²⁹ Лапшина І. А. Теоретичні моделі переміщення трудових ресурсів між країнами. *Міграційні явища та процеси: поняття, методи, факти*: довідник/ В. С. Кравців, У. Я. Садова та ін.; НАН України. Інститут регіон. дослідж.; [редкол.: В. С. Кравців, У. Я. Садова (наук. ред.)]. Львів, 2009. 228 с.

¹³⁰ Павліха Н. В., Цимбалюк І. О., Уніга О. В., Коцан Л. М., Савчук А. Ю. Економіка добробуту: регулювання доходів населення та розвиток ринку праці [Текст] : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 212 с. ISBN 978-966-940-435-0

Визначення категорії «ринок праці»

Автор	Визначення
1	2
Лівшиц А.	Ринок праці є механізмом здійснення контактів між покупцями робочої сили (наймачами) і продавцями робочої сили (найманими).
Журавльова Г.	Ринок праці – це сфера, де підприємці й працівники спільно ведуть переговори, колективні або індивідуальні, щодо заробітної плати та умов праці.
Васильченко В.	Ринок праці – це, передусім, система суспільних відносин, пов'язаних із купівлею й продажем товару «робоча сила». Крім того, ринок праці є сферою працевлаштування, формування попиту та пропозиції на робочу силу. Його можна трактувати і як механізм, що забезпечує узгодження ціни й умов праці між роботодавцями та найманими працівниками.
Роцін С.	Ринок праці є вираженням конкретних систем суспільної організації найманої праці в умовах товарно-грошових відносин та забезпечує функціонування ринкової економіки на основі дії законів попиту й пропозиції.
Колот А. В.	Ринок праці – сукупність соціально-трудова відносин, що виникають із приводу способів залучення індивідуальної праці в процес виробництва, способів координації та використання праці та її оцінки, у які вступають працівники, надаючи трудові послуги, і підприємці, купуючи й використовуючи їх.
Чернявська Ю. Б.	Ринок праці – це система соціально-економічних відносин між працівниками й роботодавцями з приводу купівлі-продажу товару «робоча сила», яка пронизує всі фази відтворення працівника й ефективного використання його трудового потенціалу; це сфера, на якій устанавлюється певне співвідношення попиту та пропозиції на послуги робочої сили, її ціни й умов праці, забезпечення балансу інтересів працівників і роботодавців, державна підтримка непрацевдатних громадян, яка регулюється за допомогою соціальних, правових і юридичних норм та інститутів.

Продовження таблиці 10.1

1	2
Калина А. В.	Ринок праці – це система економічних механізмів, норм та інститутів, що забезпечують відтворення робочої сили й використання праці.
Лібанова Е. М.	Ринок праці – це система соціально-економічних відносин між роботодавцями – власниками засобів виробництва – та населенням – власниками робочої сили – щодо задоволення попиту перших на працю, а інших – на робочі місця, які є їхнім джерелом засобів існування.
Костін Л. А.	Ринок праці – це працюючий у межах певного економічного простору механізм взаємодії між роботодавцями та найманими працівниками, що виражає економічні й правові відносини між ними.
Генкін Б. М.	Ринок праці, передусім, механізм узгодження інтересів осіб, котрі працюють за наймом, і працедавців. Окрім того, на ринку праці виявляються інтереси держави, зумовлені необхідністю управління соціальними відносинами.

Як зазначає В. В. Дружиніна¹³¹, на основі різноманітних підходів до визначення змісту поняття «ринок праці», у науковій літературі запропоновано виокремити декілька методологічних підходів до сутності ринку праці: товарний ринок, соціально-економічні відносини, система, сфера, механізм, простір тощо.

Е. М. Лібанова звертає увагу, що ринок праці функціонально пов'язаний із товарним ринком, ринками капіталу, інформації, освітніх послуг, житла тощо. На стан ринку праці суттєво впливає кон'юнктура товарного ринку. За умов низької економічної активності суб'єктів товарного ринку погіршується й стан ринку

¹³¹ Дружиніна В. Місцевий ринок праці: умови функціонування, методи та способи забезпечення збалансованості: монографія/НАН України. Ін-т економіко-правових дослідж. Донецьк: Юго-Восток, 2014. 366 с.

праці – на ньому зростає безробіття. І навпаки. На ринку праці виникають не лише економічні, а й соціальні проблеми (соціальна напруга в суспільстві, громадські рухи), які ринкові механізми не в змозі самотійно розв'язати¹³².

Звернемо увагу на те, що існують різні підходи до визначення суб'єктів ринку праці. Так, на думку деяких учених, суб'єктами ринку праці виступає робоча сила тих осіб, які активно шукають роботу, працевлаштованих, а також потенційних здобувачів роботи. На противагу цьому підходу, О. Грішнова¹³³ пропонує віднести до суб'єктів ринку праці лише тих, хто активно шукає роботу. Науковець відзначає також дискусійність питання об'єкта на ринку праці. Звернуто увагу, що представники класичної школи політекономії – Адам Сміт та Давид Рікардо – обґрунтовували, що об'єктом купівлі-продажу на ринку праці є саме праця

Представники марксистської школи політекономії пропонували вважати робочу силу найманого працівника товаром на ринку праці. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку, як зазначає О. А. Грішнова, ці наукові підходи доповнилися дефініцією трудових послуг і людського капіталу як об'єкта ринку праці. О. А. Грішнова зауважує, що суб'єкти ринку праці (працедавці й наймані працівники) суттєво відрізняються їхнім ставленням засобів виробництва. Працедавці є іншими власниками, а наймані працівники володіють здібностями до праці. Відтак на попит на робочу силу, який формують працедавці, та на пропозицію робочої сили, котру формують наймані працівники, впливають різні чинники. Так, попит на робочу силу залежить від рівня продуктивності праці, технічного оснащення виробництва, рівня економічної активності – фази циклу.

У своїх працях Е. М. Лібанова розкриває робочу силу як специфічний товар, а її ціну – заробітну плату – як основне джерело

¹³² Лібанова Е. М. Ринок праці. Київ: ЦНЛ, 2003. 224 с.

¹³³ Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудова відносини: підручник. Київ: Знання, 2004. 535 с.

грошових доходів домашніх господарств, що з урахуванням цін на споживчі товари й послуги, в основному визначає рівень життя населення. На думку вченого (із чим ми абсолютно погоджуємося), для підтримки мотивації праці потрібно дотримуватися об'єктивної закономірності: темпи зростання заробітної плати не повинні перевищувати темпи зростання продуктивності праці¹³⁴.

С. Вовканич звертає увагу, що, «завдяки ринковим механізмам, ціна на робочу силу гнучко реагує на потреби ринку, збільшуючись або зменшуючись залежно від його кон'юнктури». Спираючись на думку вченого, відзначимо, що «найважливішою закономірністю функціонування ринку праці є, згідно з неокласиками, обернено пропорційна залежність між рівнем заробітної плати й величиною зайнятості: чим нижча заробітна плата, тим, за інших рівних умов, вища зайнятість, і навпаки – чим вища заробітна платня, тим менша кількість зайнятих»¹³⁵.

І. А. Лапшина указує, що «реалізація неокласичного підходу на практиці ставить проблему вибору між зниженням рівня безробіття й збільшенням зайнятості, з одного боку, та посиленням соціальних проблем і втратою економічних стимулів до продуктивної праці – з іншого»¹³⁶. О. А. Грішнова звертає увагу, що, на відміну від неокласичного підходу, представники кейнсіанської школи трактують ринок праці як інертну, статичну систему, у якій ціна робочої сили жорстко фіксована, регламентована й практично не змінюється. Регулювання ринку праці покладено на державу, яка, збільшуючи або зменшуючи сукупний попит, у змозі ліквідувати

¹³⁴ Лібанова Е. М., Мельничук Д. П. Ринок праці в економічній системі: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. екон. спец. Житомир: ЖІТІ, 2002.

¹³⁵ Вовканич С. Теоретико-методологічні основи дослідження людського та інтелектуального капіталу в знаннємісткій економіці: концептуалізація понять. *Регіональна економіка*. 2007. № 4. С. 7–18.

¹³⁶ Лапшина І. А. Теоретичні моделі переміщення трудових ресурсів між країнами. *Міграційні явища та процеси: поняття, методи, факти: довідник*/ В. С. Кравців, У. Я. Садова та ін.; НАН України. Інститут регіон. дослідж.; [редкол.: В. С. Кравців, У. Я. Садова (наук. ред.)]. Львів, 2009. 228 с.

неврівноваженість. При цьому Дж. М. Кейнс не заперечував, що зниження рівня заробітної плати спроможне привести до збільшення зайнятості.

Е. М. Лібанова відзначає, що «прихильники монетаристського підходу (М. Фрідмен, Э. Фелпс) так само, як і представники кейнсіанського напрямку, виходять із факту жорсткої структури цін на робочу силу й односпрямованої тенденції зростання ставок заробітної платні. Монетаристами введено поняття якогось «природного» рівня безробіття. У зв'язку з цим М. Фрідмен стверджує: «У будь-який момент часу є якийсь природний рівень безробіття, що має властивість сумісності з рівновагою в структурі ставок реальної заробітної плати. При цьому рівні безробіття ставки реальної заробітної плати мають тенденцію рости певним «нормальним» темпом, тобто темпом, який може безперервно підтримуватися до тих пір, поки процеси капіталостворення, технічних нововведень і так далі залишаються на своїх довготривалих траєкторіях»¹³⁷.

У роботі¹³⁸ розкрито такі характерні риси сучасного ринку праці, як: гарантія зайнятості на тривалу перспективу; забезпечення працівників стабільними доходами; стабільність зайнятості за рахунок ухвалення правил, які строго регламентують звільнення працівників; дотримання встановлених класифікацій робіт тарифікації працівників; безпека роботи.

В. С. Васильченко¹³⁹ правильно називає два методологічні підходи до аналізу сутності ринку праці (діалектичний, функціональний методи). На думку вченого, «діалектичний метод розкриває ринок праці як сукупність відносин між людьми стосовно відтворення робочої сили, що відповідає теорії К. Маркса про

¹³⁷ Лібанова Е. М., Мельничук Д. П. Ринок праці в економічній системі: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. екон. спец. Житомир: ЖІТІ, 2002.

¹³⁸ Сучасні тенденції управління розвитком організаційно-економічних систем (новий погляд): кол. моногр./заг. ред. д. е. н., проф. Р. Р. Тіміргалєєвої. Сімферополь: ВД «Аріал», 2014. 662 с.

¹³⁹ Васильченко В. С., Василенко П. М. Ринок праці: теоретичні основи і державна практика: посіб. для працівників держ. служби зайнятості. Т. 1. Київ: 2000. 560 с.

взаємозв'язок між виробничими відносинами й рівнем розвитку продуктивних сил суспільства. Зі свого боку, функціональний підхід, який характерний для західної економічної теорії, під час аналізу сутності ринку праці виходить із функціонально-економічних взаємозв'язків і «технології» руху робочої сили в умовах ринку. За такого підходу ринок праці розглядають як засіб відтворення трудового потенціалу, як форму функціонування особистого фактора виробництва і як форму розвитку людського капіталу».

Звернемо увагу, що діалектичний та функціональний підходи взаємно доповнюють один одного, різнобічно розкриваючи при цьому сутнісну характеристику ринку праці. На дієвість ринку праці впливають усі елементи та суб'єкти ринкових відносин – як попит, пропозиція, ціна на працю, роботодавці, населення, держава, профспілки та ін.

Узагальнюючи наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, *ринок праці пропонуємо визначити як систему соціально-трудова відносин між роботодавцями, населенням, державою, профспілками й іншими суб'єктами щодо узгодження інтересів між ними на основі дії законів попиту та пропозиції на робочу силу.*

В. В. Дружиніна, Г. П. Луценко¹⁴⁰ визначили низку суспільно значущих функцій, які виконує ринок робочої сили, а саме:

- участь у відтворенні робочої сили, відповідно до вимог сучасного науково-технічного прогресу;
- здійснення розподілу і перерозподілу ресурсів праці, забезпечення їх ефективного використання;
- оптимізація та раціоналізація структури зайнятості;
- гнучкість трудових вмінь і навичок працівників, розширення можливостей зміни видів діяльності відповідно до трансформаційних процесів у національному і світовому господарствах;

¹⁴⁰ Дружиніна В. В., Луценко Г. П. Гнучкість місцевого ринку праці: теорія і практика: монографія. Кременчук: Вид. ПП Щербатих О. В., 2009. 176 с.

– стимулювання і мотивація працівників до підвищення їх конкурентоспроможності, фахової майстерності, рівня кваліфікації з урахуванням кон'юнктури на ринку праці;

– зростання мобільності працівників, процесів трудової міграції та забезпечення зайнятості працездатного населення;

– вплив державних і місцевих механізмів на процеси регулювання доходів населення, передусім оплати їх праці;

– активізація процесів адаптації населення до ринкових умов господарювання, формування економічної поведінки ринкового типу.

Багатофункціональність ринку праці вимагає його класифікації за певними ознаками (рис. 10.1).

Рис. 10.1. Класифікація ринків праці¹⁴¹

¹⁴¹ Павліха Н. В., Цимбалюк І. О., Уніга О. В., Коцан Л. М., Савчук А. Ю. Економіка добробуту: регулювання доходів населення та розвиток ринку праці [Текст] : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 212 с. ISBN 978-966-940-435-0

Згідно із наведеною вище класифікацією ринок праці має різноманітні характеристики, які відповідають тій чи іншій класифікаційній ознаці. Розуміння цього дозволяє дослідити ринок праці як динамічну систему, яка швидко реагує на зовнішні фактори змінами своїх параметрів (попит, пропозиція праці, виникнення нових суб'єктів й утворень, зникнення старих) та залежить від рівня розвинутої всіх елементів ринкових відносин, класифікації за просторово-часовими ознаками. Зазначимо, *що специфічні ознаки розвитку ринку праці зумовлені просторовою організацією в країні.*

Б. М. Ворвинець¹⁴², розглядаючи ринок праці у вузькому й широкому сенсі, називає три рівні його дослідження:

– мікрорівень, що вивчає специфіку його виявлення в межах окремого підприємства та зосереджений на вивчення питань організації, планування, стимулювання й використання різної за видами, змістом і характером праці персоналу;

– мезорівень, який зосереджує увагу на аналізі прояву територіальних особливостей функціонування та регулювання розвитку внутрішніх ринків праці підприємств у межах просторової господарської системи за їх взаємодії з регіональними органами управління з метою досягнення ефективної зайнятості населення регіону через збалансування попиту й пропозиції робочої сили;

– макрорівень, котрий оцінює стан, тенденції та прогнозує показники зайнятості й безробіття країни з метою розроблення стратегічної соціально-трудової політики держави і її регулювання.

Необхідність дослідження місцевого ринку праці обґрунтувала В. Дружиніна¹⁴³, зазначивши, що теорія ринку праці формується з

¹⁴² Ворвинець Б. М. Особливості формування і функціонування регіонального ринку праці в умовах посилення інтеграції: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.05/Чернівецький нац. технолог. ун-т. Чернівці, 2015. URL: http://stu.cn.ua/media/files/pdf/dis/diser_vorvinec.pdf

¹⁴³ Дружиніна В. В., Луценко Г. П. Гнучкість місцевого ринку праці: теорія і практика: монографія. Кременчук: Вид. ПП Щербатих О. В., 2009. 176 с.

урахуванням специфічних особливостей функціонування місцевого ринку праці, що здійснюється завдяки територіальному розподілу праці, який пов'язаний зі спеціалізацією території, поділом населення на класи, працівників – за професіями й кваліфікаціями, видами економічної діяльності, рівнем забезпеченості робочою силою певної галузі тощо.

На нашу думку, розвиток ринку праці в Україні залежить від територіального розподілу праці, парадигми регіонального розвитку; має прив'язку до відповідного регіонального простору. Адже, спираючись на думку Л. С. Шевченко¹⁴⁴, наголосимо, що будь-який регіон країни має свою структуру зайнятості, вирізняється рівнем оплати праці й інших доходів населення, методами регулювання ринку праці з боку місцевих органів влади. На регіональному ринку особливо відчутними стають процеси трудової міграції. Л. С. Шевченко зазначає: «без знання специфіки територіальної організації ринку праці неможливо прогнозувати розвиток усієї економіки країни, розробляти національні програми зайнятості і боротьби з безробіттям».

У соціально-економічній літературі поняття «регіон» уживається в багатьох значеннях, та визначає регіон як «цілісне просторове сполучення складових елементів, що характеризується певним комплексом природничо-географічних, демографічних, історико-культурних, виробничих, економічних, адміністративних та інших ознак¹⁴⁵.

У межах цієї роботи *регіон* розглядаємо в межах території адміністративної області, згідно з чинним законодавством України

¹⁴⁴ Шевченко Л. С. Ринок праці в аспекті сучасної парадигми регіонального економічного розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2004. № 1–2. С. 176–183.

¹⁴⁵ Павліха Н. В. Управління сталим розвитком просторових систем: теорія, методологія, досвід: монографія. Луцьк: Волин. обл. друк., 2006. 380 с.

(Конституції України, яка є гарантом його повноважень та організаційної структури). Відзначимо, що саме в регіонах створюються передумови й засади ефективної взаємодії між попитом і пропозицією робочої сили, забезпечення нею всіх суб'єктів діяльності, відбувається купівля-продаж робочої сили, оцінюються її корисність та суспільна важливість. У зв'язку з цим розкриття змістовної характеристики розвитку ринку праці в регіональному вимірі заслуговує на увагу.

Варто погодитися з думкою В. Дружиніної¹⁴⁶, що дослідження розвитку ринку праці в національному та регіональному вимірах визначається «тим, що в центрі цього процесу перебуває людина з її особливостями, а праця стає об'єктом купівлі-продажу». На думку вченої, «від ефективного функціонування ринку праці залежать добробут суспільства, соціально-економічний розвиток території. Разом с тим, ринок праці виступає самостійною системою, яка має свої принципи функціонування і може бути розглянута як організаційна система, яка характеризується стійкістю, інтегрованістю та певною мінливістю».

Регіональний ринок праці, за Л. С. Шевченко, являє собою «сукупність соціально-трудоких відносин, форм і методів узгодження і регулювання інтересів безпосередніх виробників і роботодавців (власників фірм), що функціонують у певному регіоні країни. До об'єктів такого ринку належать організація, оплата та охорона праці, наймання і звільнення працівників, їхній професійний розвиток і зростання, врегулювання трудових конфліктів, утворення стабільних трудових колективів»¹⁴⁷.

¹⁴⁶ Дружиніна В. Механізм державного регулювання ринку праці: теоретичний аспект. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. № 4. Т. 4. С. 67–71.

¹⁴⁷ Шевченко Л. С. Ринок праці в аспекті сучасної парадигми регіонального економічного розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2004. № 1–2. С 176–183.

На думку В. Ковальського, А. Коверзнева¹⁴⁸, *регіональний ринок праці* – це множина взаємопов’язаних елементів: попиту, пропозиції, ціни робочої сили, які формують його структуру (територіальну, галузеву, соціально-демографічну, освітньо-професійну тощо); динамічна відкрита система, що зазнає активного впливу з боку підсистем зовнішнього середовища (соціально-демографічної, екологічної, економічної, інфраструктурної, системи розселення, етнокультурних традицій тощо), які формують його особливості.

Погоджуємося з думкою Б. М. Ворвинець щодо розкриття змісту регіонального ринку праці як «сукупності відносин з приводу формування, розподілу, використання і відтворення робочої сили, що характерні для певної регіональної господарської системи та відображають особливості її виробничого, соціально-демографічного, екістичного та інших аспектів»¹⁴⁹.

При цьому зазначимо, що на регіональний ринок праці прямо або опосередковано впливають різноманітні соціально-демографічні та економічні явища й процеси, що відбуваються в регіоні, у тому числі й *прикордонне співробітництво*.

Завдяки підвищенню ролі прикордонних регіонів на міжнародній арені, особливо в умовах європейської інтеграції, розширюються можливості співробітництва відповідних територій сусідніх країн у вирішенні низки соціальних і економічних питань, серед яких важливістю відзначаються зменшення масштабів нелегальної трудової діяльності в прикордонному регіоні, забезпечення відповідності вимог роботодавців рівню оплати й умов праці,

¹⁴⁸ Ковальський В., Коверзнев А. Регіональний ринок праці та особливості його формування і регулювання. *Україна: аспекти праці*. 2003. № 4. С. 3–7.

¹⁴⁹ Ворвинець Б. М. Особливості формування і функціонування регіонального ринку праці в умовах посилення інтеграції: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.05/Чернівецький нац. технолог. ун-т. Чернігів, 2015. URL: http://stu.cn.ua/media/files/pdf/dis/diser_vorvinec.pdf

створення умов для розширення сфери зайнятості та територіальної трудової мобільності населення, легалізація трудової міграції тощо.

Під впливом прикордонного співробітництва ринок праці змінюється, набуває особливих ознак. Вплив прикордонного положення на розвиток ринку праці у відповідному регіоні простежено ще в XVI ст. у зв'язку з появою державних кордонів. Посилення міжнародної інтеграції у XX ст. і скасування багатьох державних обмежень на переміщення факторів виробництва, зростання товарного обороту в межах інтеграційних угруповань зумовили розширення самостійної участі регіонів у процесах міжнародної міграції робочої сили.

Сутність прикордонного співробітництва на ринках праці полягає в можливості ефективного використання історично й географічно сформованих соціальних, культурних та виробничих зв'язків між прикордонними регіонами сусідніх країн, розв'язання соціально-економічних проблем безробіття, які стосуються інтересів людей, котрі мешкають у прикордонному регіоні.

Особливість ринку праці прикордонного регіону – те, що часто визначальними для працівника є місцезнаходження роботодавця, соціальні гарантії, можливість кар'єрного росту, саморозвитку, умови праці, мікроклімат у колективі тощо. Саме наявність кордону й різниця в якості життя по різні його боки зумовлюють суттєві відхилення в інтенсивності та тісноті взаємозв'язків і кон'юнктурні коливання на ринках праці.

Отже, прикордонне співробітництво виступає передумовою для виявлення специфічних ознак та факторів, що формують кон'юнктуру регіонального ринку праці, ураховують виробничий профіль і рівень соціально-економічного розвитку прикордонного регіону, процеси територіального розселення, активність міграційних процесів тощо.

Прикордонний регіон – це адміністративно-територіальна одиниця, що перебуває на наступному після державного рівні та

розміщена безпосередньо вздовж державного кордону; «це потенційний регіон із притаманною йому географією, екологією, етнічними групами, економічними можливостями тощо, але поділений суверенітетом урядів, що правлять по обидві сторони кордону»; це регіон, для якого «визначальним є наявність державного кордону та який характеризується широкими можливостями міжрегіонального та транскордонного співробітництва із сусідніми регіонами й державами»¹⁵⁰; це територія, де «проживають спільноти людей, котрі тісно пов'язані різнобічними відносинами одні з одними, але розділені кордонами»¹⁵¹.

По обидва боки кордону на прикордонних територіях проживає населення, яке вирішує ідентичні соціально-економічними, соціально-культурні, екологічні, інші проблеми, що обумовлює специфічний характер відносин прикордонних спільнот, їх регіональну індивідуальність. Розвиток договірних відносин цих спільнот за умови певного розуміння й уваги з боку національних урядів і європейських структур сприятиме розв'язанню спільних проблем прикордонних регіонів.

На нашу думку, *ринок праці прикордонного регіону – це суспільно-економічна система соціально-трудова відносин, що виникають у процесі нагромадження, використання та відтворення людських ресурсів, відображають баланс інтересів між суб'єктами цього ринку (виробниками й роботодавцями, працівниками, державою, профспілками та посередниками), які функціонують в умовах прикордонного співробітництва.*

¹⁵⁰ Розвиток транскордонного співробітництва з новими державами-членами ЄС: метод. рек./авт. кол.: В. М. Кравцова (кер.), О. М. Овчар, О. А. Остапенко та ін. Київ: НАДУ, 2009. 40 с.

¹⁵¹ Регіональний розвиток та державна регіональна політика в Україні: стан і перспективи змін у контексті глобальних викликів та європейських стандартів політики. *Аналітичний звіт.* URL: http://surdp.eu/uploads/files/Analytical_Report_Main_part-UA.pdf

Зауважимо, що *ринок праці прикордонного регіону* є системою, що ґрунтується на взаємозв'язках і взаємодоповненнях, які виникають між суб'єктами соціально-трудоких стосунків суміжних територій, що зумовлюють синергетичний ефект, забезпечуючи конкурентоспроможність прикордонного регіону. Особлива ознака ринку праці прикордонного регіону полягає в тому, що за масштабом просторового охоплення цей ринок праці може розглядатися як місцевий, внутрішній регіональний та у взаємозв'язку й взаємозалежністю із сусідніми ринками праці, у тому числі іншої держави.

Н. А. Мікула, Ю. О. Цибульська, О. Б. Цісінська пропонують таку класифікацію ринку праці прикордонного регіону. «*За рівнем державного регулювання* ринок праці прикордонного регіону може бути регульований чи нерегульований (стихийний, вільний ринок); *за мірою дотримання законності*: легальний, нелегальний чи змішаний; *за часовими параметрами*: поточний (реальний), перспективний, потенційний, прогнозний; *за ступенем мобільності трудових мігрантів* можна виділити інтенсивні постійні трудові маятникові міграції, інтенсивні сезонні трудові маятникові міграції, неінтенсивні трудові маятникові міграції; *за типом виконуваних робіт*: ринок фізичної чи розумової праці; *за статусом працівників*: первинний чи вторинний; *за простором здійснення праці*: реальна чи віртуальна; *за формою організації робочого часу*: повна зайнятість чи часткова зайнятість; *за рівнем інтегрованості*: взаємоінтегрований, асиметричний та не інтегрований; та ін.»¹⁵².

¹⁵² Мікула Н. А., Цибульська Ю. О., Цісінська О. Б. Механізми забезпечення конкурентоспроможності в транскордонному просторі. *Регіональна економіка*. № 3 (73). Львів, 2014. С. 239–249.

Для розкриття теоретичних засад розвитку ринку прикордонного праці, звернемо увагу на думку А. Лапшиної, яка, розкриваючи теоретичні моделі переміщення трудових ресурсів між державами, справедливо зазначає, що «спочатку відбувається формування територіальних прикордонних регіонів і відповідно прикордонних ринків праці, що, у свою чергу, здійснюється у чотири стадії: просторово-матеріальна структуризація ринку праці; розвиток регіональної свідомості; інституційний розвиток ринку праці; стабілізація регіону»¹⁵³. На думку вченої, інтеграційні процеси в прикордонні проявляються за допомогою кооперації праці, тобто співробітництва для досягнення певних цілей.

Н. Мікула¹⁵⁴, акцентуючи увагу на особливостях формування й розвитку ринку праці в умовах транскордонного співробітництва, називає процеси, що на них впливають: розвиток прикордонного простору, вирівнювання якості життя населення прикордонних територій, досягнення вільного руху товарів, людей і капіталів через кордон, прискорена інтегрованість прикордонного простору.

На розвиток ринку праці прикордонного регіону впливають також макроекономічні фактори та інтенсивність маятникових міграцій. Ю. О. Цибульська¹⁵⁵, звертаючи увагу на твердження

¹⁵³ Лапшина І. А. Теоретичні моделі переміщення трудових ресурсів між країнами. *Міграційні явища та процеси: поняття, методи, факти*: довідник/ В. С. Кравців, У. Я. Садова та ін.; НАН України. Інститут регіон. дослідж.; [редкол.: В. С. Кравців, У. Я. Садова (наук. ред.)]. Львів, 2009. 228 с.

¹⁵⁴ Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: монографія. Львів: ІРД НАН України, 2004. 395 с.

¹⁵⁵ Цибульська Ю. О. Європейський досвід забезпечення конкурентоспроможності транскордонних ринків праці. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Суспільно-економічні аспекти транскордонної співпраці України і Польщі: [зб. наук. праць]/НАН України. Ін-

Дж. Борхаса, який у праці «Економіка праці» розраховує доцільність міграції працівника, зазначає, що як працівники, так і компанії шукають ринки, де вони можуть отримати найвищу ціну. Як наслідок – покращення соціально-економічних умов у країні призначення, що збільшує вірогідність міграції, тоді як покращення ситуації на ринку праці в державі походження мігранта й збільшення міграційних утрат знижує ймовірність міграції. Окрім того, підвищення диференціації доходів на 10 % збільшують ймовірність міграції на 7 %, у той час як зростання рівня зайнятості на 10 % у країні походження мігранта, зменшує ймовірність міграції на 2 %, а збільшення відстані до країни призначення – на 50 %. Також у випадку, коли висококваліфікована робоча сила в державі коштує не більше ніж низькокваліфікована (наприклад Великобританія й Швеція), еміграція висококваліфікованої робочої сили зростає. Зі збільшенням диференціації в оплаті праці працівників із різним рівнем кваліфікації (Мексика) простежуємо вплив низькокваліфікованої робочої сили.

Територія, яка прилягає до прикордонного регіону, на думку Ю. Цибульської, є центром притягання транскордонного маятникового мігранта. Розширення зони приваблення мігранта можливе лише за умови найвищого рівня розвитку прикордонної інфраструктури, яка дасть змогу досягати місця праці з мінімальними трансакційними витратами. В іншому випадку транскордонний маятниковий мігрант збільшуватиме тривалість перебування за кордоном аж до остаточного переїзду на постійне місце проживання.

Отже, формування територіальних прикордонних регіонів і, відповідно, прикордонних ринків праці є важливим процесом формування транскордонного ринку праці, що здійснюється за

чотири стадії: 1) просторово-матеріальна структуризація ринку праці; 2) розвиток регіональної свідомості; 3) інституційна еволюція ринку праці; 4) стабілізація регіону.

Отже, в умовах прикордонного співробітництва формується й функціонує специфічна система соціально-трудових відносин, пов'язана з узгодженням попиту та пропозиції трудових ресурсів, умов формування робочої сили, оплати праці та соціального захисту в прикордонному регіоні.

10.2. Концептуальні засади регулювання та розвитку ринку праці

Розвиток ринку праці прикордонного регіону полягає в зміні суспільних відносин, що відбуваються завдяки дії процесів і явищ, пов'язаних із прикордонним співробітництвом, а також важелів та інструментів їх регулювання.

Регулювання ринку праці має бути органічно пов'язане з усім комплексом системних перетворень, які стимулюють економічне зростання¹⁵⁶.

Стосовно ринку праці, погоджуючись із думкою М. Долішнього, визначимо такі форми регулювання суспільно-економічних відносин, як директивне планування, стимуляційне регулювання, ринкове саморегулювання. Окрім того, зауважимо, що, залежно від переважання в механізмі впливу на ринок праці тих чи інших важелів (економічних, адміністративних, правових форм і методів),

¹⁵⁶ Цимбалюк І. О., Уніга О. В. Сучасні тенденції розвитку ринків праці України та країн Євросоюзу. *Інновації в управлінні соціально-економічним розвитком: матеріали I Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., присвяченої 95-річчю Харк. нац. ун-ту міськ. госп.ім. О. М. Бекетова* (м. Харків, 5 берез. 2018 р.). Харків, 2018 р. С. 477–480.

регулювання ринку праці може бути пряме, жорстке, часткове, м'яке¹⁵⁷.

Відзначимо, що механізм регулювання ринку праці розкрито вченими, при цьому висвітлено сутність й особливості застосування різноманітних важелів регулювання ринку праці, таких, зокрема, як – інституційних, організаційних, економічних, інформаційних, інших. Звернемо увагу, що при цьому повною мірою не досліджено регулювання ринку праці як єдиного цілісного механізму.

На нашу думку, *регулювання ринку* є системним процесом, який охоплює застосування в умовах різноманіття форм власності й форм господарювання, розвитку ринкових відносин механізмів державного регулювання, колективно-договірного регулювання та ринкового регулювання (саморегулювання).

С. С. Гринкевич розкриває сутність *державного регулювання ринку праці* як «системи правових й організаційно-економічних заходів держави, спрямованих на створення відповідних умов для забезпечення максимально можливої рівноваги між попитом і пропозицією робочої сили; оптимальної величини заробітної плати при цьому рівні розвитку економіки; забезпечення соціального захисту працівників та прав людини; сприятливих умов для відтворення конкурентоспроможного людського капіталу, тобто на забезпечення ефективного використання наявної робочої сили для отримання максимальних економічного й соціального ефектів»¹⁵⁸.

Суть державного регулювання ринку праці на регіональному рівні полягає в цілеспрямованому впливі на чинники, що формують

¹⁵⁷ Долішній М. І., Садова У. Я., Семів Л. К. Регіональні ринки праці: аналіз та прогноз; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. Львів, 2000. 264 с.

¹⁵⁸ Гринкевич С. С., Смолярчук І. О. Важелі державного регулювання ринку праці в Україні. *Науковий вісник НЛТУУ*: [зб. наук.-техн. пр.]. Львів: НЛТУУ. 2006. Вип. 16.3. С. 141–144.

попит і пропозицію робочої сили на регіональних ринках праці¹⁵⁹.

Державне регулювання ринку праці здійснюється за допомогою заходів нормативно-правового, економічного, адміністративного, організаційного характерів.

Відповідно до Закону України «Про оплату праці» напрямами державного регулювання заробітної плати є установлення мінімальної заробітної плати, мінімальні державні гарантії-норми та гарантії в оплаті праці, умови праці й розміри оплати праці працівників бюджетного сектору економіки, регулювання фонду оплати праці працівників підприємств-монополістів, оподаткування їхніх доходів, забезпечення соціальних гарантій працівникам й ін.

Зі свого боку, *колективно-договірне регулювання ринку праці* здійснюється за допомогою соціального діалогу, на засадах домовленостей між роботодавцями та працівниками на рівні підприємства за допомогою колективних договорів, а також на галузевому й територіальному рівнях на основі угод. На сьогодні відбуваються позитивні тенденції щодо розвитку договірного регулювання в Україні, спостерігається підвищення якості та змістового наповнення договорів, покращення правового забезпечення договірних процесів і колективних переговорів.

В основу колективно-договірного регулювання ринку праці покладено моделі ринку праці та соціально-трудова відносин, що склалися у світі й ґрунтуються на одному з основних інститутів ринку праці – *інституті трудового контракту*.

А. В. Казановський зазначає, що модель соціально-трудова відносин, в основу якої покладено індивідуальний трудовий контракт

¹⁵⁹ Цимбалюк І. О., Уніга О. В. Підвищення ефективності розвитку ринку праці прикордонного регіону. *Стратегії та інновації: актуальні управлінські практики*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 28 квіт. 2018 р.). Кривий Ріг: Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського, 2018. 587 с.

як вияв вільного вибору працівниками умов своєї роботи, називають дерегулятивною. Вона поширена, насамперед, у США, Великобританії, Канаді. Колективний договір як результат проведених колективних переговорів і юридична норма склав підґрунтя правоутворювальної моделі, що притаманна країнам Західної Європи. В конституціях розвинутих країн Європи, таких як Франції, Греції, Італії, Іспанії, Португалії, закріплено право на колективні договори. Також, як зазначає вчений, «є похідним від права на асоціацію (Австрія, Данія, Люксембург, Німеччина). У деяких країнах вона регулюється окремими законами (США, Японія, Нідерланди, Бельгія, Швеція, Канада, Нова Зеландія). В окремих державах право на колективний договір спирається на звичай, прецедент, судову практику, а також закріплено в загальнонаціональних угодах, які укладаються між профспілками й роботодавцями (Данія, Норвегія)»¹⁶⁰.

Що ж стосується механізму *ринкового регулювання* або *саморегулювання* на ринку праці, то зазначимо, що в основу його дії покладено класичний підхід, який полягає в тому, що ринкова система сама по собі забезпечує повне використання трудових ресурсів та повну зайнятість, а ринок праці є особливим ринком, що діє на основі цінової рівноваги, де головним регулятором виступає ціна робочої сили, тобто заробітна плата. Звернемо увагу на дієвість механізмів саморегуляції на ринку праці регіону. Кількісні та якісні структурні диспропорції попиту й пропозиції нівелюються територіальною мобільністю економічно активного населення внаслідок переїздів, трудових міграцій, зростанням зайнятості в малому бізнесі.

¹⁶⁰ Казановський А. В. Практика діяльності служб зайнятості зарубіжних країн: досвід та принципи організації: навч.-метод. розробка. Київ: ІПК ДСЗУ, 2010. 50 с.

Зауважимо, що поряд із загальноприйнятими підходами до реалізації процесів регулювання на ринку праці прикордонного регіону дія механізмів і важелів впливу на нього має певні особливості. Це можна пояснити тим, що на стан та тенденції розвитку ринку праці прикордонного регіону впливають чинники різноманітного характеру, зокрема національні, ментальні, специфіка розвитку регіонального господарства й прикордонного співробітництва, інвестиційна активність тощо. Характеризуючи розвиток прикордонного регіону, потрібно враховувати його зв'язок із ринками праці інших регіонів країни та суміжних із ним територій сусідніх держав.

Погоджуємося з думкою О. Іляш, що державному регулюванню в прикордонних регіонах України не властиві превентивні й проактивні заходи регулювання, спрямовані на запровадження економічних та організаційно-правових механізмів продуктивної зайнятості населення, створення нових робочих місць, легалізацію «човникової» торгівлі, підвищення конкурентоспроможності робочої сили, запровадження ефективного діалогу щодо підвищення ефективності функціонування ринку праці на прикордонних територіях. О. Іляш¹⁶¹ називає недоліки механізму регулювання ринку праці, що проявляються в нерациональності соціального та демографічного розвитку прикордонних територій, недостатній реалізації освітнього потенціалу населення, низькій трудовій, професійній і територіальній мобільності громадян, відсутності передумов забезпечення розширеного відтворення якісної та конкурентоспроможної робочої сили, наявності значного неформального сегменту зайнятості, низькій

¹⁶¹ Іляш О. Механізми та інструменти регулювання ринку праці у прикордонних районах західних регіонів України. *Журнал європейської економіки*. 2014. Т. 13. № 1. С. 51–67.

ефективності політики регулювання трудової міграції в прикордонних районах.

Потрібно зауважити, що в прикордонних регіонах України, як і інших, простежено наявність розвиненої тіньової економіки. При цьому характерною негативною ознакою ринку праці в регіоні вважаємо розвиток нерегульованих (нетіньових) соціально-трудова відносин. В цих умовах особливої актуальності набуває потреба вдосконалення системи регулювання ринку праці. При цьому цільовим орієнтиром, на нашу думку, має бути створення умов для формування інституціолізованого регульованого ринку праці, в основу якого покладено правову основу економічної поведінки його суб'єктів, розвиненість соціального партнерства, колективних й індивідуальних договірних відносин. Приклади цього – ринки праці розвинутих країни світу.

Відтак існує потреба в розробці та впровадженні концептуальних засад регулювання й забезпечення розвитку ринку праці прикордонного регіону.

Уважаємо, що *регулювання ринку праці прикордонного регіону – це комплексний механізм державного, ринкового та колективно-договірного впливу на ринок праці на основі системної взаємодії заходів інституційного, організаційно-економічного, інформаційного забезпечення соціально-трудова відносин із застосуванням просторового й інституційного підходів до їх реалізації* (рис. 10.2).

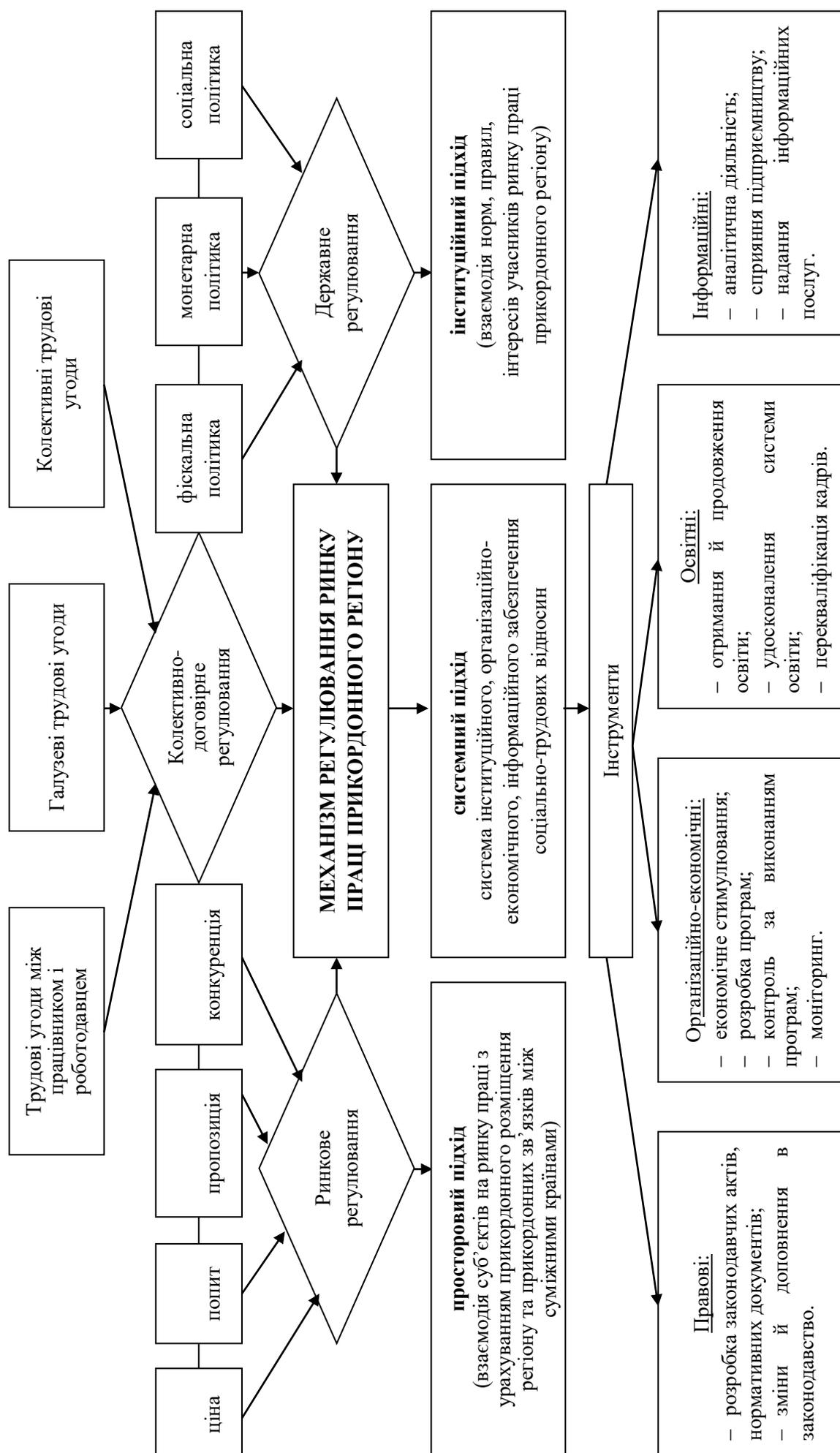

Рис. 10.2. Механізм регулювання ринку праці прикордонного регіону

Просторовий підхід до забезпечення продуктивної зайнятості й підвищення якості робочої сили передбачає взаємодію суб'єктів ринку праці з урахуванням прикордонного розміщення регіону та зв'язків між суміжними країнами. Суть *інституційного підходу* полягає в застосуванні норм, правил, інтересів учасників ринку праці прикордонного регіону.

Запровадження системи регулювання й забезпечення розвитку ринку праці в прикордонному регіоні спрямоване на сприяння забезпеченню продуктивної зайнятості населення, зменшення обсягів тіньової зайнятості, підвищення якості та конкурентоспроможності робочої сили в умовах прикордонного співробітництва.

Для досягнення зазначеної мети, спираючись на праці В. Ковальського, А. Коверзнева¹⁶², відзначимо, що завданнями при цьому є забезпечення балансу між попитом і пропозицією робочої сили; підтримання оптимальних пропорцій між зайнятими й безробітними в межах регіону; оптимізація рівня та структури зайнятості з огляду на економічну ефективність функціонування регіонального господарського комплексу; постійне вдосконалення системи працевлаштування; забезпечення соціальних гарантій; організація й функціонування професійної орієнтації, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів; правове забезпечення й контроль за дотриманням законності за всіма позиціями на ринку праці; розвиток конкуренції як невід'ємного атрибуту функціонування ринкової економіки; установлення та підтримка реальної вартості робочої сили, мінімальні розміри якої мають відповідати нормальному функціонуванню й відтворенню робочої сили; планування, прогнозування динаміки кількісного та якісного її складу в господарському комплексі регіону задля ефективного використання трудового потенціалу; чіткий аналіз стану та тенденцій розвитку регіонального ринку праці; координація й

¹⁶² Ковальський В., Коверзнев А. Регіональний ринок праці та особливості його формування і регулювання. *Україна: аспекти праці*. 2003. № 4. С. 3–7.

узгодженість усіх структурних підрозділів, задіяних у формуванні регіонального ринку праці.

Цільовими орієнтирами реалізації концептуальних засад регулювання та розвитку ринку праці прикордонного регіону є:

- забезпечення підвищення ефективності державного впливу на процеси узгодження попиту та пропозиції трудових ресурсів;
- координація регіональних політик зайнятості, міграції, підприємництва, демографічної політики;
- посилення співпраці місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування з представниками сусідніх іноземних держав щодо регулювання ринку праці;
- зміцнення системи соціального партнерства.

Пріоритетними напрямками регулювання ринку праці прикордонного регіону виступають:

- удосконалення системи оплати праці;
- розширення можливостей отримання населенням офіційних основних і додаткових доходів;
- соціальна підтримка окремих груп;
- зменшення тінізації зайнятості населення;
- підвищення якості та конкурентоспроможності робочої сили;
- сприяння ефективним і доцільним переміщенням працездатного населення;
- запобігання зростанню безробіття за допомогою створення робочих місць за рахунок різних джерел фінансування;
- упровадження механізмів звільнення й перерозподілу зайнятих, реструктуризації економіки та піднесення виробництва.

Як зазначено вище, механізм регулювання ринку праці прикордонного регіону передбачає інституційне, організаційно-економічне й інформаційне забезпечення заходів, пов'язаних із досягненням професійно-кваліфікаційного балансу; високого рівня конкурентоспроможності населення, якісних параметрів попиту та пропозиції, на ринку праці, формування структурно збалансованої сфери зайнятості (рис. 10.3).

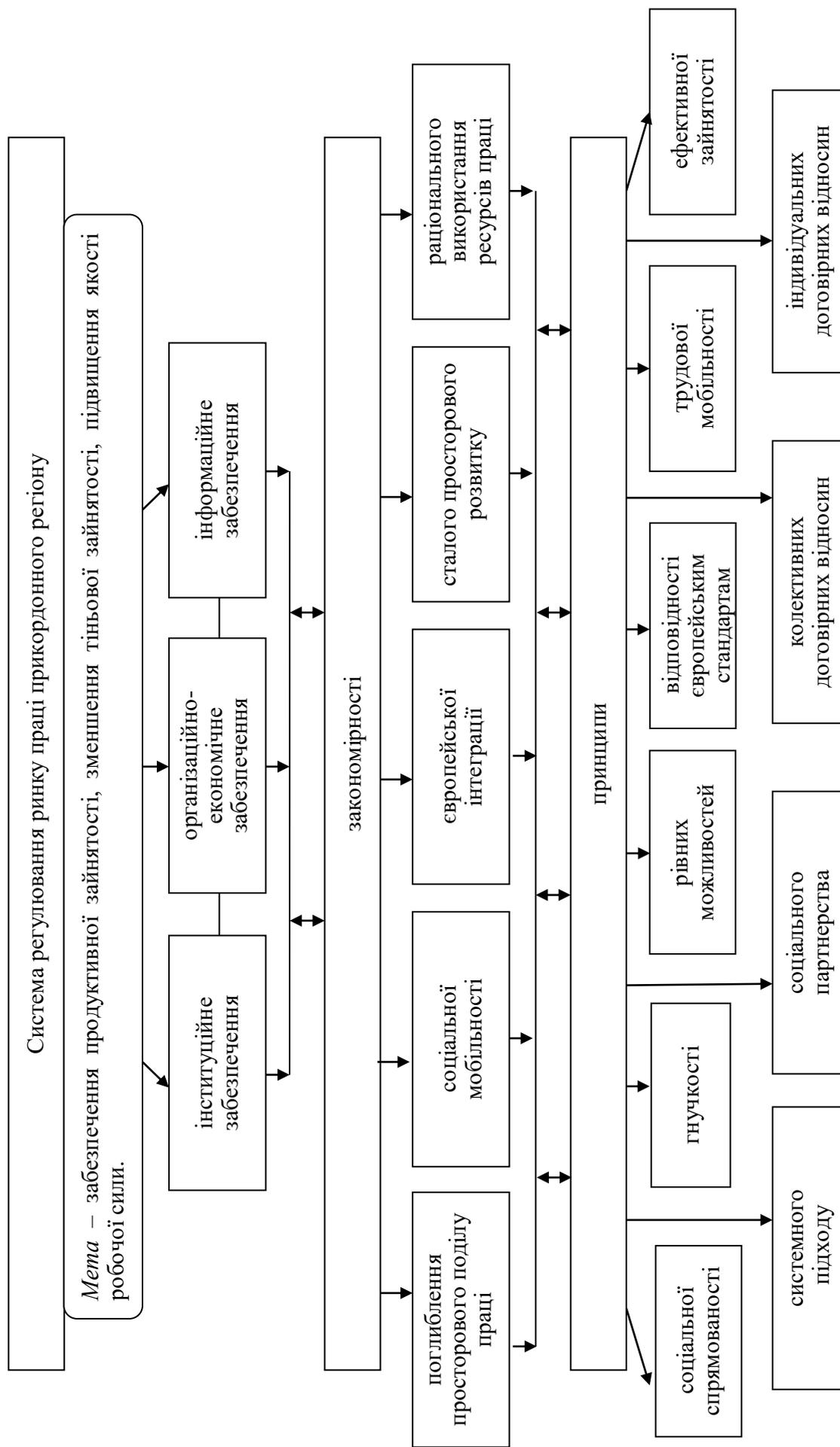

Рис. 10.3. Концептуальні засади регулювання ринку праці прикордонного регіону

Складено авторами.

Інституційне забезпечення соціально-трудових відносин на ринку праці в прикордонному регіоні, як зазначає О. Цісінська, «потребує наявності сучасних відповідних установ і інститутів, які призначені для створення організаційно-економічних умов для проведення активних заходів із забезпечення зайнятості і працевлаштування населення». Науковець звертає увагу на зростання ролі «організацій і інститутів, які діють на локальних ринках і забезпечують умови для найбільш ефективного узгодження інтересів контрагентів ринку праці»¹⁶³.

Інститути ринку праці – це будь-які державні або громадські об'єднання, що встановлюють правила та норми взаємодії між усіма суб'єктами соціально-трудових відносин. Їхня діяльність полягає в розвитку й удосконаленні інфраструктури ринку праці, організації економічних і правових заходів щодо забезпечення трудової зайнятості населення, надання правової підтримки, професійної підготовки й соціального захисту населення.

Основні інститути ринку праці називає Т. П. Панюк – це «державні органи управління ринком праці країни національного, регіонального та місцевого рівнів; недержавні заклади сприяння зайнятості; кадрові та профспілкові служби господарюючих суб'єктів країни; організації роботодавців; громадські організації»¹⁶⁴. Цілком погоджуємося з думкою автора.

До одного з провідних регуляторних органів розвитку ринку праці прикордонного регіону можна віднести Міністерство соціальної

¹⁶³ Цісінська О. Б. Роль регіонального менеджменту у формуванні інфраструктури транскордонного ринку праці. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2013. Вип. 3. С. 396-404. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2013_3_44

¹⁶⁴ Панюк Т. П. Характеристика ринку праці в сучасних умовах. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 6(108). С. 204–208.

політики України, основні завдання якого – забезпечення формування та реалізації сфері праці й соціальної політики, зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, сприяння міжрегіональному перерозподілу робочої сили. Зокрема, виокремлюють інститути ринку праці, які забезпечують адекватність попиту й пропозицій людського капіталу: освіта, біржі праці, центри зайнятості, система підготовки та перепідготовки кадрів, фонди зайнятості, кадрові системи фірм і підприємств, міграційні центри¹⁶⁵.

Аналіз наявних у світі інструментів інституційного забезпечення соціально-трудова відносин на ринку праці засвідчив, що комбінація переважно формальних інститутів ринку праці породжує різні типи моделей соціально-трудова відносин та їх регулювання.

Серед них, як зазначає А. В. Іванченко, сьогодні виокремлюють три основні: європейську, англосаксонську та китайську. Зокрема, *європейська (континентальна) модель* функціонує в середовищі жорстких формальних інститутів, що забезпечують високий рівень правової захищеності робітника й відносно високий рівень його доходів та низьку диференціацію в розмірах заробітної плати. Однак жорсткість формальних інститутів робить цю систему не досить гнучкою, що на сьогодні призвело до її кризового стану. *Англосаксонська модель* більш гнучка, оскільки ґрунтується на інституті свободи вибору, що дає змогу роботодавцеві приймати правильні рішення в питаннях найму та звільнення, а робітникам – бути більш мобільними, при цьому колективно-договірне регулювання відбувається переважно на мікрорівні. Перевагою цієї

¹⁶⁵ Гук Н. А. Інфраструктурні аспекти функціонування ринку праці та особливості трансформацій у системі цінностей його учасників в умовах побудови інформаційного суспільства. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. № 20.6. С. 191–197.

URL: http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2010/20_6/191_Guk_20_6.pdf

моделі є високі темпи економічного зростання за невисокого рівня безробіття, а недоліком – досить суттєва диференціація доходів із низьким рівнем оплати праці робітників низької кваліфікації. А. В. Іванченко розкриває *Китайську модель* ринку праці та соціально-трудоких відносин як специфічну, характеризує її як поєднання таких методів – жорсткого регулювання трудових відносин, відносно високої соціальної захищеності робітників у державному секторі, відсутності правового регулювання в приватному й концесійному секторах¹⁶⁶.

Отже, інституційне забезпечення регулювання на ринку праці прикордонного регіону полягає у вдосконаленні нормативно-правової бази у сфері регулювання ринку праці; розробці й запровадженні нормативів щодо підвищення якості трудового життя; посиленні відповідальності роботодавців за тіньову діяльність зайнятого населення; налагодженні соціального партнерства між учасниками ринку праці та системи освіти, розвитку інфраструктурного складника тощо.

Удосконалення інституційного забезпечення розвитку ринку праці прикордонного регіону спрямоване на зменшення тіньової зайнятості населення, підвищення його економічної активності. До напрямків удосконалення, зокрема, можна віднести надання на період від трьох до шести місяців спеціальних державних субсидій на заробітну плату працевлаштованим молодим людям, безробітним або особам передпенсійного віку, відповідно до обсягу витрат роботодавця, з метою забезпечення навчання професії, фахового зростання, організації власної справи громадян.

¹⁶⁶ Іванченко А. В. Моделі ринку праці та соціально-трудоких відносин: зарубіжний досвід. *Держава та регіони*. Серія: Державне управління. 2011. № 4. С. 96–101

Організаційно-економічне забезпечення соціально-трудових відносин на ринку праці в прикордонному регіоні передбачає застосування методів прямої й непрямой дії на формування та розвиток цих відносин. Так, до прямих методів віднесемо пільгове оподаткування й кредитування підприємств, що створюють додаткові робочі місця; оптимізацію заробітної плати; надання дотацій підприємствам, які заснують центри підготовки та перепідготовки кадрів; визначення квот на працевлаштування; створення системи професійної орієнтації молоді, підготовки й перепідготовки кадрів; розробка програм сприяння зайнятості тощо. Організаційно-економічними методами непрямой дії виступають організація ефективно діючої біржі праці; виплата допомоги з безробіття; інвестиції в розвиток людського капіталу; створення умов для активізації зовнішньоекономічної діяльності, у тому числі прикордонного співробітництва суміжних країн у напрямі покращення ситуації на ринку праці; сприяння розвитку малого бізнесу та ін.

Зазначимо, що серед важливих заходів організаційно-економічного забезпечення регулювання ринку праці прикордонного регіону – запровадження організаційних механізмів покращення підприємницького середовища для підвищення ділової активності населення, створення нових робочих місць для молоді. До них віднесемо, зокрема, спрямування спільних зусиль органів влади й громадських об'єднань підприємців на інфраструктурне забезпечення підприємницької діяльності в прикордонних регіонах; покращення надання консалтингових та аудиторських послуг; створення інноваційних форм прикордонного співробітництва, таких як технопарки, бізнес-інкубатори, кластери, діяльність яких сприятиме зростанню зайнятості населення; організація стажування та

підвищення кваліфікації персоналу, початку бізнес-діяльності та методам управління бізнес-проектами тощо.

Окрім того, важливе створення середовища розширеного відтворення якісної та конкурентоспроможної пропозиції на ринку праці. Це потребує запровадження таких заходів, як розробка та реалізація програми підготовки кваліфікованих робітничих кадрів; збільшення обсягів державного замовлення на підготовку науково-педагогічних і кваліфікованих робітничих кадрів; розробка методики визначення перспективних потреб ринку праці прикордонних регіонів у фахівцях із різним рівнем кваліфікації та обсягів їх підготовки в професійних і вищих навчальних закладах регіону; налагодження роботи тренінгових та консультативних центрів на базі вищих та середньопрофесійних навчальних закладів для навчання й підвищення кваліфікації власників і персоналу підприємств сільського, зеленого, агротуризму та ремісничо-мистецького туризму; розвиток спільної мережі університетів прикордоння, яка охоплюватиме вищі навчальні заклади Польщі, Угорщини, України й забезпечить створення спільної освітньої пропозиції (уключно з отриманням спільного диплома); активізація міжнародного наукового співробітництва, спільне виконання міжнародних грантів і науково-дослідних проектів розвитку прикордонних територій та їхнього ринку праці.

У свою чергу, *інформаційне забезпечення соціально-трудових відносин на ринку праці в прикордонному регіоні* передбачає створення інформаційної системи, що обслуговує ринок праці прикордонного регіону; систематичне здійснення моніторингу ситуації на ринку праці; надання інформаційних послуг тощо.

У спеціальній літературі можна знайти чимало ідей щодо інструментів регулювання регіональних ринків праці. Заслуговує на

увагу використання зарубіжного досвіду, який висвітлений М. П. Висоцькою: «Наприклад, у Німеччині наприкінці 90-х років ХХ ст. відібрано 104 зони стимулювання – регіональні ринки праці, у яких заохочення інвестицій здійснювалося за допомогою податкових пільг. Податковим пільгам відведено значне місце також у Франції, Італії, Фінляндії, Греції. Пільги під забезпечення зростання зайнятості, що практикуються в європейських країнах, піддано критиці з боку ЄС, який виступає проти довготривалого їх використання як таких, що не відповідають принципам конкуренції в політиці. Загалом же для компенсації несприятливих умов життя в окремих регіонах найчастіше використовують засоби зниження ставок прибуткового податку або ж вводять надбавки до заробітної плати в суспільному секторі економіки. Ці макроінструменти застосовують у різних державах по-різному, оскільки вони тісно пов'язані з характером політики правлячих урядів: активніше – за посилення принципів соціальної справедливості (Канада), послаблено – за відстоювання ідеології ринкового лібералізму (Великобританія)»¹⁶⁷.

Інструментами механізму регулювання ринку праці прикордонного регіону є адміністративні, економічні та організаційні. До адміністративних віднесемо Конституцію й Закони України та суміжної до спільного кордону території, укази, постанови, розпорядження, нормативно-правові акти. Економічні інструменти – це кредитно-грошові, податкові, валютно-фінансові, амортизаційні та інші важелі впливу на функціонування ринку праці у регіоні. Організаційними інструментами можуть бути програми

¹⁶⁷ Висоцька М. П. Дослідження сучасних механізмів регіонального розвитку ЄС. *Стратегія розвитку України*. 2015. № 2. С. 50–55.

сприяння зайнятості, програми й стандарти навчання, статистичні норми та показники, визначення квот на працевлаштування.

Отже, розробка й реалізація концептуальних засад регулювання та розвитку ринку праці прикордонного регіону, на відміну від наявних підходів, передбачає формування системи регулювання ринку праці з орієнтиром на формування інституціолізованого регульованого ринку праці, що ґрунтується на правовій основі економічної поведінки його суб'єктів, розвиненості соціального партнерства, колективних й індивідуальних договірних відносин в умовах прикордонного співробітництва.

10.3. Методичні підходи до аналізу розвитку ринку праці

Моніторинг та об'єктивна оцінка процесів і явищ, що відбуваються на ринку праці, – необхідна умова його ефективного регулювання. При цьому розробка комплексної методики набуває особливого значення в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів для прикордонних регіонів, оцінка ринків праці яких повинна враховувати специфіку їх функціонування та вплив не лише внутрішніх факторів, але й наявність можливостей і загроз, пов'язаних із територіальною близькістю до ринків більш економічно розвинутих країн.

Базовими методологічними принципами, на які потрібно спиратися під час аналізу та виявлення закономірностей розвитку ринку праці прикордонного регіону, є такі:

– принцип науковості, що формує необхідність використання сучасних методів і прийомів дослідження (як загальнонаукових, так і спеціальних) задля виявлення факторів, умов, принципів, особливостей і тенденцій функціонування ринку праці прикордонного регіону;

– принцип комплексності, котрий передбачає, що методика аналізу розвитку ринку праці прикордонного регіону має будуватися на основі дослідження багатьох аспектів проблеми. Комплексність аналізу розвитку ринку праці прикордонного регіону проявляється в багатоваріантності оцінних показників, різноманітності аналітичних процедур та проведенні всестороннього розгляду різних аспектів функціонування ринку;

– принцип системності, котрий визначає необхідність дослідження основних елементів ринку праці прикордонного регіону (попит, пропозиція, заробітна плата, інфраструктура ринку, механізм державного регулювання, кон'юнктура, інституціональне середовище) у їх єдності та на основі виявлення стійких взаємозв'язків для досягнення інтегративної мети;

– принцип ієрархічності, що вказує на важливість використання в процесі дослідження окремих рівнів ринку праці (національного чи регіонального) адекватних їм методів й інструментів;

– принцип сегментації, який характеризує необхідність поділу робочої сили та робочих місць у прикордонному регіоні за економічними, демографічними, соціальними, територіальними чи іншими критеріями з метою отримання найбільш об'єктивної інформації щодо структури й місткості ринку, виявлення контингенту, що утворює пропозицію праці та попит на неї, динаміки заробітної плати, що дасть змогу запропонувати оптимальний набір інструментів, методів, механізмів і сценаріїв для досягнення повної та ефективної зайнятості національного ринку праці;

– принцип цільової спрямованості, який указує, що будь-яке дослідження ринку праці прикордонного регіону повинно мати

визначену мету, відповідно до котрої обираються методологічний інструментарій, рівень дослідження й визначається коло проблем.

Методичні засади аналізу ринку праці прикордонного регіону формують основні визначення, поняття та показники щодо економічної активності населення, розроблені за стандартами та рекомендаціями МОП з урахуванням національних особливостей законодавчої та нормативної бази¹⁶⁸.

Особливість методики аналізу ринку праці прикордонного регіону полягає в необхідності проведення оцінки регіональних ринків праці України та діагностики процесів на ринках праці країн, котрі межують із територією прикордонного регіону. Це зумовлюється тим, що ринок праці прикордонного регіону формується під впливом як внутрішніх факторів (таких як дія вітчизняного законодавства, міграційні процеси всередині країни, політична ситуація та диференціація міжрегіонального розвитку тощо), так і зовнішніх чинників. Відмінність у рівні заробітних плат і якості життя загалом, а також у контексті територіальної близькості до зарубіжних країн посилює можливість згладити диспропорцію ринкової кон'юнктури за рахунок зовнішньої трудової міграції.

Отже, методика аналізу ринку праці прикордонного регіону передбачає збір і належну інтерпретацію даних із врахуванням внутрішньої ситуації на ринку праці, вивчення й оцінки досвіду регулювання ринків праці зарубіжних країн, а також розвитку міграційних процесів. Загалом, ураховуючи особливості функціонування ринку праці прикордонного регіону, можна виокремити чотири основні етапи проведення оцінки його розвитку.

¹⁶⁸ *Статистика ринку праці: міжнародні стандарти та національний досвід*: навч. посіб./за ред. Н. С. Власенко, Н. В. Григорович, Н. В. Рубльової. К: ТОВ «Август Трейд», 2006. 320 с. С. 315–320. ISBN 966-8459-16-4.

На першому, передусім, потрібно виявити та оцінити показники, які характеризують *діяльність регіональних ринків праці України*, визначити стан *внутрішньої ринкової кон'юнктури*, а також вплив внутрішніх чинників розвитку ринку праці прикордонного регіону, які формує стан економіки загалом, окремої галузі або конкретного ринку. Це виражається в конкретних показниках.

На другому етапі аналізу відбувається діагностика *показників діяльності ринку праці прикордонного регіону* в контексті впливу попередньо визначених зовнішніх і внутрішніх чинників, оцінюється ефективність його регулювання, прогнозуються можливі перспективи подальшого розвитку та передумови трудової міграції населення регіону.

Важливою складовою частиною комплексної оцінки ринку праці прикордонного регіону, що враховує особливості його територіального розміщення, є дослідження ефективності *«проектів співпраці»* в рамках прикордонного співробітництва, що включає аналіз інформації про заходи органів влади й державного самоврядування, співпраці з іншими регіонами, європейськими міжнародними та міжрегіональними організаціями. Для оцінки розвитку ринку праці прикордонного регіону подається інформація щодо кількості реалізованих проектів за рік, за сферами прикордонного співробітництва; соціально-економічних наслідків реалізації заходів; використання фінансової допомоги ЄС й інших організацій¹⁶⁹.

¹⁶⁹ Pavlikha N., Tsybaliuk I., Uniga O. Labour market development features in the European Union. *The economy of Bulgaria and the European Union in the global word. Management, marketing and entrepreneurship, corporate control and business development in Bulgaria and in the EU* : Collective Monographs of Scientific Articles. Sofia, 2018. С. 127-138.

Третій етап уключає розрахунок, оцінку та аналіз динаміки показників розвитку ринків праці *зарубіжних країн*, із якими межує прикордонний регіон. Завдання цього етапу – визначення міри та напряму впливу зовнішніх факторів, прогноз подальших змін на ринку праці прикордонного регіону, що зумовлені зміною ринкової кон'юнктури й умов праці в зарубіжних країнах.

Четвертий етап – проведення *інтегральної оцінки* на основі розрахунку часткових та узагальнюючого індексів розвитку регіональних ринків праці, визначення рівня розвитку ринків праці прикордонних регіонів й оцінки ефективності використання переваг прикордонного розміщення, порівняно з ринками праці інших регіонів України. Застосування методу *кореляційно-регресійного аналізу* на цьому етапі дасть змогу визначити взаємозв'язок між основними ринковими елементами та визначити величину їх впливу на результатну ознаку розвитку регіонального ринку праці.

Завдання четвертого етапу – формування узагальнювальних висновків, що є основою наукового обґрунтування практичних рекомендацій заходів ефективного регулювання процесів зайнятості, безробіття й оплати праці, спрямування розвитку регіонального ринку праці прикордонного регіону в потрібному напрямі (рис. 10.4).

Методологічною вимогою до статистики на ринку праці прикордонного регіону є необхідність уніфікації інформації всіх учасників прикордонного співробітництва, чого можна досягти впровадженням рекомендацій Євростату.

Потрібно зазначити, що для аналізу стану ринку праці прикордонного регіону застосовуються такі показники, як рівень економічної активності населення, зайнятість, безробіття, плинність робочої сили. Важливе значення при цьому має оцінка рівня економічної активності населення прикордонного регіону, адже він відображає обсяги пропозиції робочої сили на ринку праці, структуру зайнятості населення в регіоні.

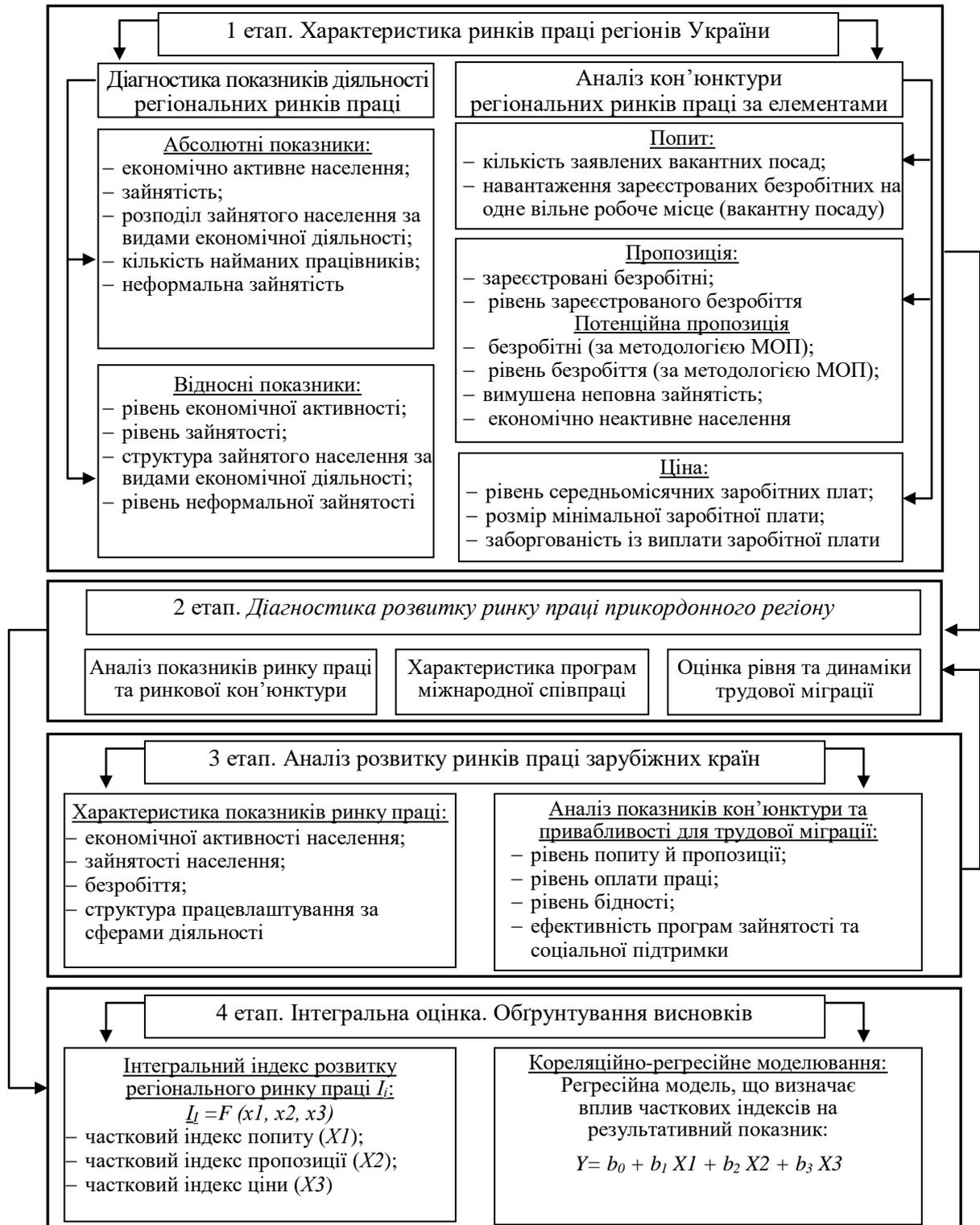

Рис. 10.4. Методика аналізу розвитку регіонального ринку праці прикордонного регіону

*Розроблено авторами.

Комплексне діагностування розвитку регіональних ринків праці потребує розрахунку інтегрального індексу розвиненості ринку праці, за результатами розрахунків якого будується рейтинг регіонів України¹⁷⁰.

У 2015 р. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 856 «Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики» від 21 жовтня 2015 р.¹⁷¹ започаткувало рейтингове оцінювання соціально-економічного розвитку регіонів.

Визначення рейтингу здійснювалося на підставі інформації від міністерств, центральних органів виконавчої влади, обласних і Київської міської державної адміністрації за 26 показниками у шести напрямках.

1. У межах рейтингу окремо здійснюється оцінювання ефективності регіональних ринків праці за такими показниками, як продуктивність праці, рівень безробіття населення, рівень зайнятості, співвідношення прийнятих працівників до вибулих, індекс реальної заробітної плати та сума заборгованості з її виплати¹⁷².

Однак рейтингова модель, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України для оцінювання показників соціально-

¹⁷⁰ Рейтинг регіонів України за рівнем соціально-економічного розвитку (+Інфографіка). *Бізнес* *Закарпаття*.

URL: <https://www.businessz.com.ua/news/27/970>

¹⁷¹ Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 р. № 856. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/856-2015-%D0%BF>

¹⁷² Рейтинг регіонів України за рівнем соціально-економічного розвитку (+Інфографіка). *Бізнес* *Закарпаття*.

URL: <https://www.businessz.com.ua/news/27/970>

економічного розвитку регіону, не позбавлена недоліків. Зокрема, презентовані за 2016 р. результати моніторингу фактично не відображають реальної картини соціально-економічного становища в регіонах саме за вказаний період. Так, із 64 показників для 18 використано значення за попередній (2015) рік. Другий недолік цього моніторингу – відсутність адекватної й економічно обґрунтованої методики переходу від кожного показника до інтегральної моделі¹⁷³.

Тому для оцінки розвитку регіональних ринків праці пропонуємо дещо модифіковану математичну модель, побудовану на показниках, які характеризують основні елементи ринку праці: попит на робочу силу, пропозицію праці та ціну, якою є заробітна плата.

Для побудови моделі існує необхідність у створенні системи показників стану регіонального ринку праці, яка повинна бути націлена на статистичний супровід і забезпечення процесів міського розвитку, бути відносно нескладною технічно й водночас виконувати потрібні завдання.

Методологія побудови інтегрального індикатора включає такі етапи:

1) визначення вихідного переліку кількісних показників розвитку регіонального ринку праці, які так чи інакше впливають на формування значень інтегрального індикатора;

2) відбір із вихідного переліку кількісних показників відносно невеликої чисельності часткових критеріїв, що переважно впливають на стан регіонального ринку праці, та їх групування відповідно до елементів ринку праці, які вони формують;

¹⁷³ Фактично, має місце фальсифікація результатів». У Сумській ОДА прокоментували 23 місце регіону за підсумками 2016 року. Сумський інформаційний портал. URL: <http://xpress.sumy.ua/articles/economy/196067/>

3) приведення значень відібраної системи часткових показників до уніфікованої форми у вимірюванні змінних;

4) розрахунок часткових критеріїв й інтегрального індексу розвитку регіонального ринку праці, здійснення бальної оцінки та проведення якісного його аналізу стану;

5) побудова багатofакторної регресійної моделі регіонального ринку праці на основі залежності інтегрального індексу від часткових показників, що відображають стан основних елементів ринку праці: попиту, пропозиції та ціни на робочу силу;

б) аналіз тісноти взаємозв'язку між складниками регресійної моделі й на цій основі визначення основних чинників формування регіонального ринку праці та обґрунтування пропозицій щодо підвищення ефективності його функціонування.

Ефективність функціонування регіонального ринку праці досягається збалансуванням трьох основних ринкових сил:

1. Попит на працю відображають показники працевлаштування безробітних, кількість заявлених вакансій, співвідношення між кількістю безробітних і потребою працедавців у працівниках.

2. Пропозиція праці акумулює дані щодо рівня безробіття та динаміку їх зміни.

3. Ціна на робочу силу набуває форми оплати праці й інтегрує систему показників мінімальної заробітної плати, середніх її величин загалом і в розрізі професій, реальний і номінальний її розмір у статистиці та динаміці за низку років.

Послідовна декомпозиція кожного етапу побудови інтегрального індексу розвитку регіонального ринку праці дає можливість сформулювати набір відповідних характеристик базового рівня, які можуть бути представлені стандартними статистичними показниками. На рис. 10.5 представлено декомпозицію інтегрального

індексу розвитку регіонального ринку праці, що об'єднує систему критеріїв і статистичних показників його побудови¹⁷⁴.

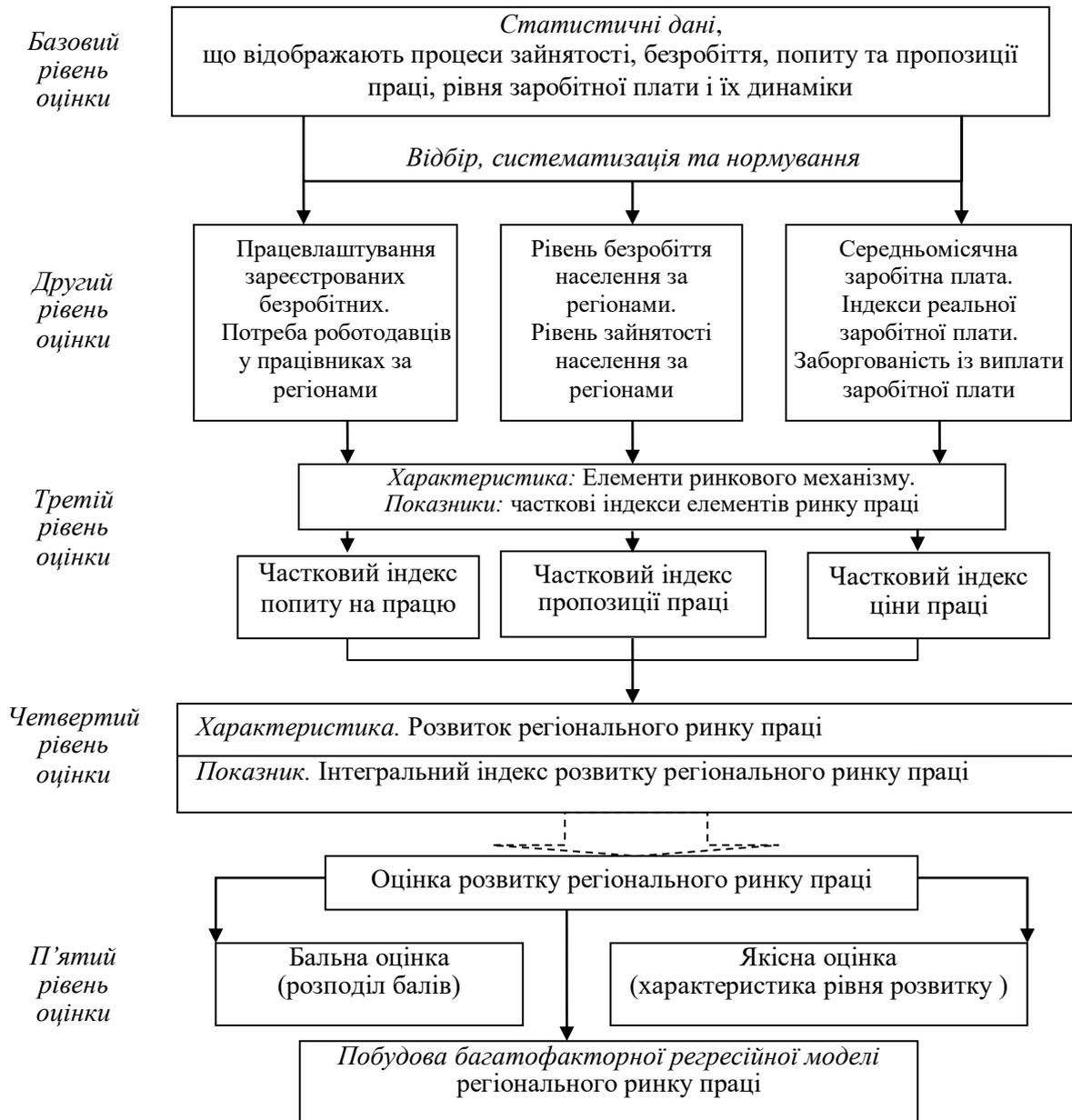

Рис. 10.5. Декомпозиція інтегральної оцінки розвитку регіонального ринку праці

¹⁷⁴ Цимбалюк І. О., Уніга О.В. Методичні підходи до оцінювання розвитку ринку праці прикордонного регіону. *Причорноморські економічні студії: наук.журн.* Одеса, 2017 Вип. 18. С. 235–240.

Відповідно до наведеної схеми на початковому етапі здійснюється перший (базовий) рівень оцінки регіонального ринку праці, виходячи з даних Державної служби статистики України. З усього загалу статистичних даних варто відібрати ті, які найбільш точно відображають стан ринку праці. Показники доцільно згрупувати за елементами ринкового механізму, на які вони мають безпосередній вплив. Для аналізу потрібно використовувати відносні показники, що дають змогу порівняти ситуацію на ринках праці різних регіонів.

Другий рівень оцінки передбачає нормування відібраних показників і приведення їх до зіставної форми. Ураховуючи те, що всі дані, які входять до моделі, визначаються за допомогою різних фізичних величин, змінюються в різних діапазонах та мають різну спрямованість, потрібно привести їх до стандартизованого виду.

Нормування відібраних показників відбувається за різними формулами, залежно від спрямованості показника. Якщо показник X_j є стимулятором, тобто його зв'язок із відповідним елементом регіонального ринку праці прямий (чим більше значення X_j , тим кращий стан підсистеми), то його стандартизоване значення I_j розраховують за формулою:

$$I_j = \frac{X_j - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}}, \quad (10.1)$$

де X_{\min} – мінімальне значення j -го показника, X_{\max} – максимальне значення j -го показника.

Якщо показник X_j є дестимулятором, тобто його вплив на відповідний елемент регіонального ринку праці обернений (чим більш значення X_j , тим стан підсистеми гірший), то його стандартизоване значення I_j розраховуємо за формулою:

$$I_j = 1 - \frac{X_j - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}}, \quad (10.2)$$

де X_{min} – мінімальне значення j -го показника, X_{max} – максимальне значення j -го показника.

Така стандартизація забезпечує інформаційну односпрямованість індикаторів, при цьому вони будуть змінюватись у діапазоні від 0 до 1. Найгірші значення індикаторів, із погляду оцінки стану регіонального ринку праці, відповідатимуть числовим значенням, близьким до 0, а найкращі – наближуватимуться до 1.

Нормовані значення відібраних показників можна використовувати в процесі побудови часткових та інтегрального індексу розвитку регіонального ринку праці. Для цього використовують різні статистичні формули, зокрема найчастіше інтегральний показник обчислюють як середнє арифметичне стандартизованих значень низки показників. Однак, на нашу думку, важливий не лише розмір отриманих значень стандартизованих статистичних даних, але й рівномірність їх розподілу. Наприклад, якщо в регіоні високий рівень заробітних плат, однак існує значний рівень заборгованості з її виплат, то середня арифметична згладжуватиме цю диспропорцію. Цей недолік ураховує формула середньої квадратичної, яка являє собою корінь квадратний із частки від ділення суми квадратів індивідуальних значень на число індивідуальних значень.

Отже, індекс розвитку регіонального ринку праці визначається як середня квадратична від семи нормалізованих (стандартизованих) за формулами (1), (2) параметрів X_j :

$$I_{РРП} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n X_i^2}{n}}, \quad (10.3)$$

де n – кількість відібраних і стандартизованих параметрів ринку праці.

Часткові індекси розраховуємо аналогічно, однак при цьому будуть використані лише ті параметри, які характеризують відповідний елемент ринку праці. Розрахунок й аналіз часткових індексів доповнює загальну оцінку та дає можливість глибше зрозуміти процеси, що відбуваються на регіональних ринках праці й визначити їх причину.

На основі розрахованого інтегрального індексу стану регіональних ринків праці для більш детального аналізу України можна визначити рейтинг. Для установлення *кількості груп* потрібно дотримуватися двох важливих умов побудови групувань:

- 1) виділені групи мають відрізнятися якісною однорідністю;
- 2) кількість одиниць у кожній групі повинна бути досить великою, що відповідає вимозі закону великих чисел.

Оптимальну кількість груп із приблизно рівними інтервалами можна визначити, застосовуючи формулу американського вченого Стерджеса:

$$m = 1 + 3,332 \lg n, \quad (10.4)$$

де m – кількість інтервалів; n – обсяг сукупності.

Інтервали, тобто проміжок між крайніми значеннями ознаки в групі одиниць, бувають рівні, нерівні, відкриті та закриті. Вибір виду інтервалу залежить від характеру розподілу одиниць досліджуваної сукупності.

Рівні інтервали використовують у випадках, коли значення варіюючої ознаки x змінюються плавно, поступово, рівномірно. Ширина інтервалу h розраховується за формулою:

$$h = (x_{max} - x_{min}) / m, \quad (10.5)$$

де x_{max} , x_{min} – найбільше та найменше значення ознаки в сукупності.

Завершальний етап аналізу передбачає побудову кореляційно-регресійної моделі впливу попиту на працю, пропозиції праці та ціни робочої сили на загальний розвиток регіонального ринку праці. Регресійна модель розвитку регіонального ринку праці набуває вигляду:

$$Y = b_0 + b_1 X_1 + b_2 X_2 + b_3 X_3. \quad (10.6)$$

Результати оцінювання можуть бути використані для обґрунтування відповідних пропозицій із питань регіонального розвитку для центральних органів виконавчої влади, обласних і Київської міської державних адміністрацій.

Отже, дослідження ринку праці прикордонного регіону надасть можливість відповідним державним інститутам точніше виявляти здобутки й проблеми в їх розвитку, визначати пріоритети та цільові показники для кожного з регіонів, конкретизувати заходи, спрямовані на вирівнювання соціально-економічного розвитку й подальше зростання регіонів.

РОЗДІЛ 11.

ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ ПІД ВПЛИВОМ ВІЙНИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ

11.1. Динаміка ринку праці в Україні під час війни: аналіз міграційних тенденцій та показників безробіття

Успішне функціонування економіки будь-якої держави неможливе без якісної та конкурентоспроможної робочої сили. Ринок праці є одним із ключових елементів ринкової системи. Він представляє собою складну та динамічну систему взаємодії між працівниками й роботодавцями, де здійснюється постійний обмін трудовими ресурсами.

Війна в Україні суттєво вплинула на функціонування ринку праці, призвела до значного зростання безробіття, збільшення рівня міграції, скорочення чисельності трудового потенціалу особливо в регіонах, що найбільше постраждали від конфлікту. Наслідки цього відчули тисячі людей, які втратили свої робочі місця через руйнування підприємств і загострення економічної ситуації.

Саме тому актуальним є розгляд впливу війни на український ринок праці, визначення основних тенденцій та викликів, з якими стикаються працівники та роботодавці.

Наукова література останніх років відображає значний інтерес до дослідження ринку праці в Україні, особливо у контексті воєнного періоду. Дослідники акцентують увагу на різних аспектах цієї проблематики та наслідках, до яких вона призводить.

Зокрема, Азьмук Н.¹⁷⁵ аналізує вектори трансформації національного ринку праці, визначаючи зміни його характеристик у воєнний період та виділяючи основні дисбаланси.

Дослідження Дзеніса О. Шарко Н.¹⁷⁶ спрямовані на процес міграції робочої сили на міжнародному рівні. Вони аналізують стимули для трудової міграції, розглядають позитивні та негативні ефекти цього процесу для економіки України, а також досліджують вплив пандемії COVID-19 на міграційні процеси.

У своїх працях Серьогіна Н.¹⁷⁷ фокусується на впливі військових дій на продуктивну зайнятість в Україні, підкреслюючи, що ці конфлікти призводять до погіршення якості робочої сили, обмежують добробут й мотивацію населення, зменшують бюджетні надходження.

Авторський колектив під керівництвом В. Потапенка¹⁷⁸ досліджує імовірність повернення мігрантів і трудової імміграції під час відновлення після воєнних дій, зосереджуючись на їхньому впливі на соціально-економічну ситуацію в Україні.

Необхідно відзначити, що, незважаючи на важливий внесок вказаних науковців, дослідження ринку праці в умовах воєнного періоду потребує подальшого удосконалення та детального аналізу для розробки ефективних стратегій вирішення цих проблем.

¹⁷⁵ Азьмук Н. А. Трансформація ринку праці в умовах війни: виклики та стратегії відтворення робочої сили. *Вісник економічної науки України*. 2022. № 1(42). С. 171-179.

¹⁷⁶ Дзеніс О., Шарко Н. Міжнародна міграція робочої сили в сучасних умовах та її вплив на міграційну політику держави. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-37-20.

¹⁷⁷ Серьогіна Н. О. Вплив військових дій на продуктивну зайнятість. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. № 6. Том 33(72) С. 36-40.

¹⁷⁸ Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні: аналітичний доповідь / В. Потапенко, А. Головка, О. Валевський та ін. ; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 33 с. DOI: 10.53679/NISS-analytrep.2023.01

На сьогодні важко переоцінити вплив воєнного конфлікту на різні сфери життя України. Один із основних аспектів цього впливу – значне скорочення чисельності населення, що становить основу робочої сили країни. Істотні зміни в демографічних показниках мають вплив на ринок праці, створюючи серйозні виклики та обмеження для його функціонування.

Порівнюючи дані з різних джерел, стає очевидним, що всі вони свідчать про критичне зменшення чисельності населення в Україні та суттєве зниження трудового потенціалу. Це реальність, з якою доводиться зіткнутися країні у воєнний період, і вона відзначається на всіх рівнях суспільства.

На початок 2023 року за даними Фонду народонаселення ООН, населення України становило 36,7 мільйонів людей. Проте, за оцінками Українського інституту майбутнього, кількість постійного населення України станом на квітень місяця 2023 року зменшилася до 29 мільйонів осіб. З них лише третина працюючих, а навіть серед цієї групи зайнятих значна частина спільно надає підтримку іншим категоріям населення: пенсіонерам, дітям, учням, безробітним, працівникам бюджетної сфери та іншим. При такій динаміці стає очевидним, що ринку праці України властиві значні обмеження, що вимагає інноваційних підходів до забезпечення стійкості й розвитку ринку праці¹⁷⁹.

Статистичні дані щодо чисельності населення України свідчать про доволі швидкі темпи скорочення трудового потенціалу країни. Як показують наведені дані станом на 2023 р., трудовий потенціал України формує близько 29–34 млн осіб (табл. 11.1).

¹⁷⁹ Цимбалюк І.О., Павліха Н.В., Цимбалюк С.М. Динаміка ринку праці в Україні під час війни: аналіз міграційних тенденцій та показників безробіття. Інноваційна економіка. 2023. №2(94). С. 101-109

**Статистика населення України за різними джерелами
(2022–2023 рр.)**

Джерело	Рік	Кількість населення в Україні
Державна служба статистики України ¹⁸⁰	2022	41,0 млн осіб
Український інститут майбутнього ¹⁸¹	2023	29 млн осіб
Фонд народонаселення ООН ¹⁸²	2023	36,7 млн осіб
Агентство ООН у справах біженців ¹⁸³	2023	6,2 млн біженців

Систематизовано авторами.

Кількість активних працездатних громадян значно скоротилась. За даними Конфедерації роботодавців України¹⁸⁴, в довоєнний період загальна кількість працездатних громадян у країні складала 17,4 мільйони. Серед них 8,3 мільйони становили жінки, а 9,1 мільйони – чоловіки, які знаходилися в працездатному віці. Проте, із початком війни ситуація змінилась. Особливо важливим фактором стала мобілізація 1 мільйона громадян на захист України.

Актуальна картина свідчить, що вже на початок 2023 року поза межами України знаходилися близько 4,6 мільйонів українців, з яких найбільшу частку склали жінки працездатного віку, а їх кількість склала 3,2 мільйони. Понад три мільйони осіб проживали на тимчасово окупованих територіях, і з цієї групи близько 1,3 мільйони осіб працездатного віку.

¹⁸⁰ Державна служба статистики України : офіційний веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁸¹ Український інститут майбутнього. URL: <https://t.me/uifuture/1495>

¹⁸² Фонд народонаселення ООН. Інформаційна панель населення світу. Україна. 2023. URL: <https://www.unfpa.org/data/world-population/ua>

¹⁸³ УВКБ ООН. Портал оперативних даних. Ситуація з біженцями в Україні. URL: <http://surl.li/kochz>

¹⁸⁴ Мірошніченко О. Як Україні компенсувати втрату 30% трудового потенціалу. *Конфедерація роботодавців України*. 2023. URL: <https://employers.org.ua/news/id2487>

З початком активної фази вторгнення, Україна зіштовхнулася із значними втратами робочої сили, загальна кількість якої склала 5,5 мільйонів людей. Ця цифра сягає понад 30 % від загального обсягу робочої сили країни.

Прогнози свідчать про можливість того, що протягом наступних кількох років кількість осіб на пенсії може виявитися більшою, ніж кількість працюючих. Зниження коефіцієнта фертильності та зростання пенсіонерів створюють виклик для майбутнього ринку праці. Коефіцієнт фертильності – це статистичний показник, що вказує на середню кількість дітей, яку народжує одна жінка протягом свого життя. Ця демографічна диспропорція загрожує стабільності економіки та соціальному розвитку країни як під час війни, так і у повоєнний період.

У ситуації воєнного стану проблема безробіття на українському ринку праці має особливо загострений характер. Посилення ризиків та обмежень для бізнесу призводить до зростання рівня безробіття та має негативні наслідки для соціального становища громадян та економіки загалом.

Безробіття, за економічним змістом, є станом, коли частина працездатного населення не має змоги знайти оплачувану роботу, незважаючи на свою готовність та здатність до праці. Це ситуація на ринку праці, за якої реальний попит на робочу силу є меншим від кількості осіб, які шукають роботу, створюючи розрив між попитом і пропозицією праці.

Як складна економічна та соціальна проблема, безробіття впливає на рівень споживчого попиту, національний дохід, грошову політику, а також створює труднощі для окремих осіб і суспільства загалом. Один із ключових аспектів безробіття – це втрата виробничого потенціалу, який може призвести до зменшення загальної продуктивності економіки та погіршення її конкурентоспроможності.

Водночас, звести безробіття до нуля неможливо, адже в межах «природного» рівня воно завжди буде присутнє. Безробіття в певному розумінні є необхідним фактором розвитку виробництва та визначає швидкість і рівень економічного зростання країни. Однак, постійне зростання безробіття має негативний вплив як на економіку, так і на соціальний стан країни. Воно призводить до зменшення споживчої здатності населення, зменшення доходів бюджету через зниження податкових платежів, а також створює соціальну напругу та збільшує витрати на підтримку безробітних.

Рівень безробіття слугує індикатором стану ринку праці та динаміки змін в економіці. Він відображає співвідношення між пропозицією робочої сили та попитом на неї.

Оцінити об'єктивний рівень безробіття на сучасному етапі в Україні є досить складним завданням, адже відсутні точні дані про всіх громадян, які проживають у країні. Для аналізу зайнятості та безробіття населення використовуються дані, зібрані органами державної статистики, які базуються на результатах опитувань про працю. Проте, після подій 24 лютого Державна служба статистики України перестала надавати таку інформацію, зробивши її недоступною для публічного огляду.

Таким чином, останніми доступними даними є показники за 2021 рік. Згідно з методологією Міжнародної організації праці, кількість безробітних в 2021 році становила 1,7 мільйонів осіб, з них 842 тисячі жінок та 870 тисяч чоловіків (табл. 11.2)¹⁸⁵. За цими показниками рівень безробіття серед працездатного населення становив 10,3 %. Зокрема, рівень безробіття серед жінок становив 10,2 %, а серед чоловіків – 9,6 %¹⁸⁶.

¹⁸⁵ Цимбалюк І.О., Павліха Н.В., Цимбалюк С.М. Динаміка ринку праці в Україні під час війни: аналіз міграційних тенденцій та показників безробіття. Інноваційна економіка. 2023. №2(94). С. 101-109.

¹⁸⁶ Державна служба статистики України : офіційний веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця 11.2

**Динаміка зайнятості та безробіття в Україні за роками
(2000-2021), тис. осіб**

Роки	Всього населення	Економічно активне населення	Зайняте населення	Безробітне населення	Рівень безробіття	Зареєстрованих безробітних
2000	48923,2	21150,7	18520,7	2630	12,40 %	1178,7
2001	48457,1	20893,6	18453,3	2440,3	11,70 %	1063,2
2002	48003,5	20669,5	18540,9	2128,6	10,30 %	1028,1
2003	47622,4	20618,1	18624,1	1994	9,70 %	1024,2
2004	47280,8	20582,5	18694,3	1888,2	9,20 %	975,5
2005	46929,5	20481,7	18886,5	1595,2	7,80 %	891,9
2006	46646	20545,9	19032,2	1513,7	7,40 %	784,5
2007	46372,7	20606,2	19189,5	1416,7	6,90 %	673,1
2008	46143,7	20675,7	19251,7	1424	6,90 %	596
2009	45962,9	20321,6	18365	1956,6	9,60 %	693,1
2010	45778,5	20220,7	18436,5	1784,2	8,80 %	452,1
2011	45633,6	20247,9	18516,2	1731,7	8,60 %	505,3
2012	45553	20393,5	18736,9	1656,6	8,10 %	467,7
2013	45426,2	20478,2	18901,8	1576,4	7,70 %	487,6
2014	42928,9	19035,2	17188,1	1847,1	9,70 %	458,6
2015	42760,5	17396,0	15742	1654	9,50 %	461,1
2016	42584,5	17303,6	15626,1	1677,5	9,70 %	407,2
2017	42386,4	17193,2	15495,9	1697,3	9,90 %	352,5
2018	42153,2	17296,2	15718,6	1577,6	9,10 %	341,7
2019	41902,4	17381,8	15894,9	1486,9	8,60 %	338,2
2020	41588,4	16917,8	15244,5	1673,3	9,90 %	459,2
2021	41167,3	16666,8	14957,3	1709,5	10,30 %	295,0

Джерело: побудовано за даними¹⁸⁷.

Аналізуючи стан справ на внутрішньому ринку праці після початку воєнних подій, помітно, що майже третина населення втратила свої робочі місця. Серед внутрішньо переміщених осіб ця цифра навіть перевищила позначку 60 %. Такий негативний вплив воєнного конфлікту на ринок праці глибоко вплинув на економічну динаміку та добробут громадян.

¹⁸⁷ Кількість зареєстрованих безробітних. *Мінфін*. 2023. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/register/2022/>

На початку 2022 року, згідно з оцінками Національного банку України, рівень безробіття досяг критичного показника – 25,8 %. Швидке збільшення ризику безробіття (на 9 відсоткових пунктів у травні 2022 порівняно з груднем 2021 року) спостерігалось в усіх регіонах України, що було безпосередньо пов'язано з повномасштабною агресією росії.

Водночас, у другому півріччі 2022 року відбулася позитивна динаміка на ринку праці, що призвело до зниження рівня безробіття до 21,1 %. Визволення окупованих територій суттєво зменшило ризик безробіття. Важливими факторами впливу також стали наявність вищої освіти та проживання у великих містах¹⁸⁸.

Упродовж 2022 року понад мільйон осіб скористалися послугами Державної служби зайнятості, із них 867,6 тисяч осіб були зареєстрованими безробітними. Ця цифра виявилася на 27 % або 323,4 тисячі осіб менше порівняно з попереднім роком. Також 788,7 тисяч осіб отримували допомогу, що становить зменшення на 27 % або 291,1 тисячу осіб¹⁸⁹. Порівняно з непереміщеним населенням, менше половини внутрішньо переміщених осіб (40 %) повідомили, що знаходяться на роботі, з них 4 % – самозайняті. На порівняння, непереміщене населення має вищий рівень зайнятості – 50 %.

За повідомленнями Національного банку України¹⁹⁰, в період з 2023 до 2025 року передбачається відновлення ринку праці на тлі зростання економіки. Прогнозовано, що рівень безробіття буде знижуватися: у 2023 році – до 18,3 %, у 2024 році – до 16,5 %, а в 2025 році – до 14,7 % (рис. 11.1).

¹⁸⁸ Рівень безробіття в Україні торік становив 21,1% – Нацбанк. *Укрінформ*. 11.05.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3707740-riven-bezrobitta-v-ukraini-torik-stanoviv-211-nacbank.html>

¹⁸⁹ НБУ. Просто про економіку (на основі матеріалів Інфляційного звіту за квітень 2023 року). URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/prosto-pro-ekonomiku-na-osnovi-materialiv-inflyatsiyного-zvitu-za-kviten-2023-roku>

¹⁹⁰ НБУ. Коментар Національного банку щодо зміни реального ВВП у 2022 році. 14 квітня 2023. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-zmini-realnogo-vvp-u-2022-rotsi>

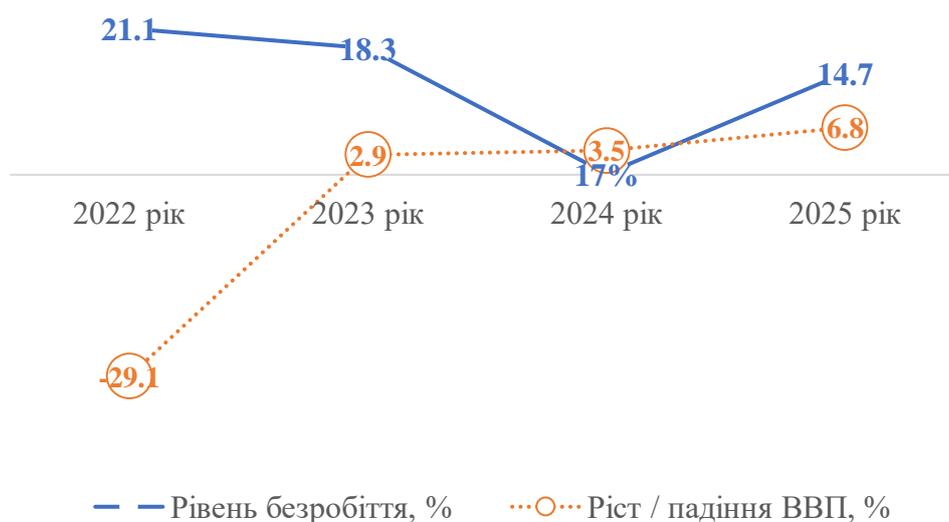

Рис. 11.1. *Прогнозована динаміка рівня безробіття та відновлення економіки України*

Джерело: побудовано за даними Національного банку України

Незважаючи на активне пожвавлення економіки у другій половині 2022 року, ситуація на ринку праці залишається напруженою. Опитування підтверджують, що багато підприємств поки не готові до збільшення робочих місць. Навіть незважаючи на зусилля бізнесу зберегти кваліфікованих співробітників, підвищення заробітних плат поки що залишається питанням, відкладеним на майбутнє.

Умови воєнного конфлікту ускладнюють реабілітацію ринку праці, особливо в прифронтових областях. Там знайти роботу стає значно важче, порівняно з центральними та західними регіонами країни. Брак робочих місць у відповідних галузях змушує багатьох здійснювати примусові зміни сфери занять, не відповідні їхнім кваліфікаціям та спеціальностям.

Станом на 1 січня 2023 року статус безробітного мали 186,5 тисяч осіб, що свідчить про зниження на 37 % порівняно з попереднім роком. Важливо відзначити, що це зменшення переважно пов'язане з

інтенсивною міграцією та скороченням чисельності працездатного населення в Україні¹⁹¹.

Отже, війна з росією суттєво вплинула на ринок праці України, призвівши до зростання безробіття, змін у структурі населення та економічної активності. Зменшення робочої сили, втрата робочих місць та нерегульована міграція стають факторами, що ускладнюють ситуацію на ринку праці та мають довгострокові наслідки.

Дослідження показали різке коливання рівня безробіття під час воєнного періоду. Початкове збільшення рівня безробіття в перші місяці військових дій спричинене загальною невпевненістю та економічними зрушеннями. Однак пізніше спостерігається певна динаміка до поліпшення, що може бути пов'язана з розблокуванням певних галузей економіки та зменшенням напруженості на деяких територіях.

Складна ситуація на ринку праці загострена впливом війни в країні створює необхідність розвитку ефективних стратегій для забезпечення стійкості ринку праці та соціально-економічного розвитку країни. Погоджуючись із думкою науковців Інституту демографії та соціальних досліджень, зауважимо, що сценарії майбутнього населення України можуть варіюватись в залежності від розвитку подій та прийнятих політичних рішень, проте відновлення стабільності на ринку праці є одним з найважливіших завдань для держави¹⁹².

На тлі воєнного стану безробіття на українському ринку праці перетворюється на глибоку соціально-економічну проблему. Низька

¹⁹¹ Державна служба зайнятості. URL: https://www.dcz.gov.ua/sites/default/files/infocfiles/05_sytuaciya_na_rp_ta_diyalnist_ds_2023.pdf

¹⁹² Цимбалюк І. О. Розвиток регіональних ринків праці України в умовах євроінтеграційних перспектив. *Сучасні тренди міжнародних економічних відносин & Управління проектами Європейського Союзу* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луцьк, 20–22 вересня 2018 р.). Луцьк : Вежа-Друк, 2018. С. 216-219.

продуктивність зайнятості та несприятливі умови праці для тих, хто працює на найманій основі провокує збільшення числа безробітних осіб та порушення структурної рівноваги в зайнятості, призводить до спаду виробництва, неконтрольованого відтоку робочої сили за кордон та погіршення якості життя населення. Такі зміни на ринку праці потребують комплексних стратегій для відновлення робочих місць і забезпечення економічної стійкості. Підтримка бізнесу, створення нових робочих місць, реабілітація економіки в прифронтових областях – це лише деякі з можливих заходів, що можуть сприяти покращенню ситуації на ринку праці.

Передусім, варто розробити та впровадити регіональні стратегії розвитку, які враховуватимуть особливості та потенціал різних регіонів України, забезпечуючи оптимальний розподіл інвестицій та уваги до різних секторів¹⁹³. Підтримка малих та середніх підприємств стане однією з ключових передумов для створення нових робочих місць і розвитку підприємницького середовища¹⁹⁴. Одночасно, розвиток освіти та навчання, спрямованих на підвищення кваліфікації та перекваліфікацію, допоможе підвищити конкурентоспроможність на ринку праці¹⁹⁵.

Для відновлення ринку праці України в умовах воєнного та повоєнного періодів, ключовими принципами повинні бути просторовий розвиток та інклюзивне зростання. Врахування таких факторів, як нестача кадрів, необхідність перепрофілювання, збільшення представництва осіб з вразливих категорій, зокрема

¹⁹³ Павліха Н. В. Принципи просторового менеджменту сталого розвитку. *Економіка України*. 2006. № 1. С. 40-45.

¹⁹⁴ Цимбалюк І. О. Концептуальні засади інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації. *Інноваційна економіка*. 2019. № 5-6. С. 125-133.

¹⁹⁵ Павліха Н., Цимбалюк І., Уніга О. Розвиток та регулювання ринку праці прикордонного регіону : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 223 с.

ветеранів та людей з інвалідністю вже не можуть бути ігноровані ні роботодавцями при найманні працівників, ні державою при формуванні політики зайнятості під час воєнного та післявоєнного періодів.

Розвиток інклюзивного ринку праці в Україні потребує ретельного планування та прийняття заходів, які враховують специфічні виклики, пов'язані зі впливом воєнного конфлікту на суспільство та економіку. Доцільним при цьому є використання позитивного зарубіжного досвіду та його адаптація до конкретних потреб і умов країни¹⁹⁶. Особливу увагу варто приділити включенню в активні програми зайнятості ветеранів і членів їх сімей, внутрішньо переміщених осіб й осіб із інвалідністю.

Зокрема вартим уваги є приклад Польщі, де функціонують поліцеальні школи, що надають можливість отримати професійну освіту протягом одного або двох років. Польський досвід показує, що доросле населення готове активно перепрофілюватися і отримувати нові навички, що важливо для інклюзивного ринку праці¹⁹⁷.

Прикладом успішної інвестиції в освіту ветеранів є досвід США з програмою G.I. Bill, яка надавала цільову оплату навчання для ветеранів. Ця програма сприяла зниженню безробіття серед ветеранів і допомогла підвищити їх професійний рівень. У 2023 році було асигновано \$303 мільярди на підтримку Департаменту ветеранів США, який відповідає за реінтеграцію військових до цивільного життя. Це другий за розміром фінансової підтримки департамент у

¹⁹⁶ Pavlikha N., Tsymbaliuk I., Uniga O. Labour market development features in the European Union. *The economy of Bulgaria and the European Union in the global word. Management, marketing and entrepreneurship, corporate control and business development in Bulgaria and in the EU* : Collective Monographs of Scientific Articles. Sofia, 2018. С. 127-138

¹⁹⁷ Кузьо Н. Якось (не) буде: як впливає війна та її наслідки на український ринок праці. *Grow how*. 2023. URL: <https://www.growhow.in.ua/yakos-ne-bude-iaak-vplyvaie-viyna-ta-ii-naslidky-na-ukrainskyu-rynok-pratsi/>

системі управління оборони США, після Міністерства оборони, яке має найбільший бюджет¹⁹⁸.

Важливою проблемою на ринку праці України лишається пасивна позиція внутрішньо переміщених осіб у пошуку роботи. Для її вирішення важливо розвивати державну політику зайнятості на рівні регіонів і громад. У цьому контексті, пошукачам роботи слід бути готовими до навчання і перепрофілювання, а також приділити увагу володінню іноземними мовами та цифровими технологіями, оскільки ці навички стають все більш важливими для потенційних працівників.

Задля подолання негативних наслідків воєнного конфлікту та підтримки стійкості ринку праці в Україні в контексті формування інклюзивного ринку праці першочерговими є наступні заходи:

1. Професійна адаптація та навчання: Розробити та впровадити програми професійної адаптації для осіб, які втратили робочі місця внаслідок воєнного конфлікту. Забезпечити їм можливість отримати нові навички та перекваліфікуватися для вступу на ринок праці.

2. Підтримка підприємництва: Сприяти розвитку малих та середніх підприємств, зокрема через надання фінансової підтримки, консультації та доступ до ринків. Заохочувати ветеранів та інші вразливі групи до підприємницької діяльності.

3. Інклюзивна політика зайнятості: Розробити та впровадити політику зайнятості, спрямовану на включення вразливих груп, таких як ветерани та люди з інвалідністю, в ринок праці. Забезпечити їм доступ до робочих місць та можливостей професійного розвитку.

4. Соціальна підтримка: Забезпечити соціальну підтримку для тих, хто втратив роботу або постраждав внаслідок війни. Це включає

¹⁹⁸ Калмикова Н. Як у США дбають про своїх ветеранів і чого може навчитися Україна. *Економічна правда*. 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/04/21/699365/>

в себе житлову підтримку, медичне обслуговування та психологічну допомогу.

5. *Регіональний розвиток*: Залучати інвестиції та спрямовувати розвиток в регіони, що найбільше постраждали від війни. Це може сприяти створенню нових можливостей для зайнятості та розвитку бізнесу на місцевому рівні.

6. *Партнерства та співпраця*: Залучати урядові органи, громадські організації та приватний сектор до спільних ініціатив з метою формування інклюзивного ринку праці.

Важливим завданням також є інвестування в інфраструктурні проекти, що сприятиме збільшенню робочих місць у будівельній та пов'язаних галузях. Розвиток інноваційних секторів, забезпечення соціального захисту для вразливих груп населення, підтримка підприємництва та впровадження податкових стимулів – усе це разом сприятиме комплексному підходу до відновлення ринку праці.

Дослідження впливу воєнного періоду на ринок праці України свідчить про значне зміщення динаміки та структури зайнятості в умовах конфлікту. Основними висновками є:

1. *Зменшення чисельності населення*: результати дослідження підтверджують, що чисельність населення України зменшилася внаслідок воєнного конфлікту. Це призвело до скорочення робочої сили та впливу на загальний трудовий потенціал країни.

2. *Зростання рівня безробіття*: воєнний період суттєво вплинув на рівень безробіття. Спостерігалось зростання цього показника під впливом воєнних подій та економічних наслідків конфлікту. Проте відбувалося певне зниження рівня безробіття завдяки спеціальним реабілітаційним заходам.

3. *Міграційні процеси*: зростання міграційних процесів під час воєнного конфлікту впливає на розподіл робочої сили та може призвести до додаткових викликів на ринку праці.

4. *Реабілітація ринку праці*: реабілітація ринку праці в умовах воєнного періоду є важким завданням. Велика кількість людей

змушена шукати нові робочі місця, що може призвести до викликів у підготовці та перекваліфікації кадрів.

5. Перспективи покращення: зниження рівня безробіття та стабілізація ринку праці в умовах воєнного конфлікту потребує комплексного підходу. Підтримка бізнесу, підвищення продуктивності праці та забезпечення соціально-економічної стабільності можуть сприяти подоланню проблеми безробіття та покращенню ринку праці.

Дослідження впливу воєнного періоду на ринок праці України виявило складну динаміку зайнятості та безробіття. Отже, ефективне реагування на виклики воєнного конфлікту вимагає відповідальних рішень та спільних зусиль для покращення ситуації на ринку праці та забезпечення стійкої соціально-економічної динаміки в країні.

11.2. Інклюзивні стратегії розвитку ринку праці в контексті європейської інтеграції

Процеси європейської інтеграції створюють передумови для створення нових робочих місць у регіонах України. При цьому важливим питанням є розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності забезпечення розвитку ринку праці з урахуванням особливостей розвитку того чи іншого регіону, у тому числі процесів, які пов'язані з прикордонним співробітництвом.

На початку нового тисячоліття різноманітні аспекти проблеми зайнятості перебували в центрі уваги українського уряду, органів державного та регіонального управління. Законодавчі акти, урядові документи останніх років у сфері зайнятості акцентують увагу на питаннях повної, продуктивної зайнятості; створенні передумов для продуктивної зайнятості населення та забезпечення надійного соціального захисту працюючого і непрацюючого населення¹⁹⁹.

¹⁹⁹ Павліха Н., Цимбалюк І., Уніга О. Розвиток та регулювання ринку праці прикордонного регіону [Текст] : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 223 с. ISBN 978-966-940-195-3

Забезпечення всіх умов для гідної праці людини стає основою формування інвестиційно-інноваційної моделі економічного зростання України, необхідною умовою для її наближення до європейських соціальних стандартів²⁰⁰.

Щодо модернізації у сфері зайнятості, то основними завданнями виступають:

- розширення сфери застосування праці за рахунок створення нових робочих місць;

- пом'якшення проблем зайнятості населення на депресивних територіях, зокрема в малих монофункціональних містах, шахтарських регіонах та сільській місцевості;

- створення робочих місць для працевлаштування працівників, які вивільняються з вугледобувних, вуглепереробних та торфодобувних підприємств, що ліквідуються;

- розширення сфери застосування праці у сільській місцевості шляхом створення та розвитку особистих селянських та фермерських господарств, малих підприємств із заготівлі, переробки та збуту сільськогосподарської продукції, з надання сільськогосподарських послуг, побутово-комунальних послуг сільському населенню;

- надання першого робочого місця випускникам навчальних закладів різних ступенів акредитації, підготовленим за державним замовленням;

- організація проведення оплачуваних громадських робіт з метою створення тимчасових робочих місць за рахунок коштів місцевих бюджетів;

²⁰⁰ Pavlikha N., Tsybaliuk I., Uniga O. Labour market development features in the European Union. *The economy of Bulgaria and the European Union in the global word. Management, marketing and entrepreneurship, corporate control and business development in Bulgaria and in the EU* : Collective Monographs of Scientific Articles. Sofia, 2018. С. 127-138.

- сприяння професійній мобільності робочої сили, зокрема, реформуванню системи професійної освіти та підвищенню кваліфікації працівників;

- розвиток співпраці між навчальними закладами і підприємствами (роботодавцями) з метою формування, відтворення та збереження кадрового потенціалу, підвищення його кваліфікації;

- розширення форм соціальної підтримки незайнятих осіб, зареєстрованих у державній службі зайнятості, з метою повернення їх до продуктивної праці;

- удосконалення законодавчої бази щодо посередництва у працевлаштуванні громадян за кордоном на основі забезпечення укладення двосторонніх державних та міжурядових угод стосовно працевлаштування та соціального захисту трудящих-мігрантів України.

Підсумовуючи зазначене вище, слід вказати, що структурна трансформація та зайнятість населення виступають підоймами підвищення ефективності використання ресурсної бази територій, поглиблення спеціалізації, активізації та розширення взаємодії суб'єктів економічної діяльності, формування регіональних ринків, подолання територіальних диспропорцій.

Нині в Україні весь комплекс заходів, що спрямовані на концептуальне вирішення планування і використання території країни, визначає Генеральна схема планування території України. Однак, організація структурних перетворень та робіт із управління процесами зайнятості населення в регіонах України традиційно стикається з неефективністю взаємозв'язку систем містобудівельного проектування та соціально-економічного прогнозування.

На регіональному рівні з питань встановлення та дотримання регламентів використання тієї чи іншої просторової системи не сформовано ефективної й діючої системи взаємовідносин регіональної влади з представниками підприємницьких структур. На жаль, господарюючі суб'єкти в регіонах не завжди організовують

власну діяльність відповідно до встановлених загальнодержавних цілей. Це спричинено відсутністю спільних цілей, досягнення яких дозволило б їм взаємодіяти та координувати свою діяльність.

Дійовим засобом вирішення цієї проблеми може бути розробка організаційної моделі управління сталим просторовим розвитком відповідного регіону, яка слугуватиме основою для узгодження цілей й спільного вирішення загальнодержавних завдань щодо використання просторових систем.

Передусім звернемо увагу на інституційне забезпечення заходів щодо стимулювання розвитку нових робочих місць. Загалом розвиток ринку праці передбачає:

1) розширення сфери докладання праці та стимулювання зацікавленості роботодавців у створенні робочих місць із належними умовами й гідною оплатою праці за допомогою реалізації в області цільових галузевих програм та інфраструктурних проектів, якими передбачено створення нових робочих місць; організації за рахунок підприємств транспортного обслуговування працівників із віддалених територій; створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків; інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо компенсації єдиного внеску та стимулювання роботодавців до створення належних умов праці й гідної заробітної плати; сприяння розвитку екологічного, сільського туризму, народних художніх промислів, рекреаційно-туристичного підприємництва; розширення переліку видів громадських робіт як суспільно корисних у частині надання допомоги сім'ям мобілізованих громадян, ініціювання таких робіт з облаштування кордону;

2) підвищення рівня зайнятості сільського населення за допомогою оптимізації чисельності працівників сільського господарства; створення кооперативів; розвитку транспортної, сервісної й соціальної інфраструктури в сільській місцевості для стимулювання зацікавленості інвесторів;

3) реалізація політики підтримки розвитку малого та середнього бізнесу й самостійної зайнятості населення шляхом: забезпечення доступності суб'єктів малого підприємництва до кредитних ресурсів для започаткування та ведення бізнесу; відкриття центрів надання адміністративних послуг; забезпечення супроводу суб'єктів малого підприємництва з питань організації й провадження підприємницької діяльності; надання безробітним одноразової допомоги з безробіття для відкриття власної справи; інформування населення через засоби масової інформації про успішних підприємців;

4) підвищення професійної підготовки та конкурентоспроможності економічно активного населення впродовж трудової діяльності завдяки здійсненню професійного навчання безробітних; підтримці професійно-освітньої роботи громадян з особливими потребами; стимулювання до підвищення рівня конкурентоспроможності на ринку праці осіб віком від 45 років; забезпечення ефективного функціонування системи підтвердження професійної кваліфікації за результатами неформального професійного навчання; удосконалення методів профорієнтаційної роботи з молоддю, підвищення мотивації зацікавленості молоді оволодінням робітничими професіями;

5) посилення мотивації економічно активного населення до легальної продуктивної зайнятості за допомогою проведення на постійній основі інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо переваг легальних трудових відносин для забезпечення соціального захисту працівників; активізації співпраці сторін соціального діалогу щодо детінізації відносин на ринку праці, забезпечення дотримання прав і гарантій працівників; зростання мінімальної та номінальної середньомісячної заробітної плати; контролю за додержанням вимог законодавства про працю;

6) підвищення мобільності робочої сили на ринку праці й регулювання трудової міграції за допомогою співпраці із суб'єктами господарювання, які надають послуги з посередництва в

працевлаштуванні; організації за рахунок підприємств транспортного обслуговування працівників із віддалених територій; упровадження механізму компенсації витрат роботодавцю на транспортне обслуговування працівників; забезпечення реалізації гарантій зайнятості для громадян, не спроможних на рівних конкурувати на ринку праці, застосовуючи стимулювання зацікавленості роботодавців у працевлаштуванні на перше робоче місце молоді та осіб з інвалідністю; проведення інформаційної роботи щодо перспектив зайнятості через веб-портал служби зайнятості, «Центри кар'єри», «Навігатор ринку праці»; залучення молоді до написання грантових проектів у співпраці з громадськими організаціями; стимулювання зацікавленості молоді в працевлаштуванні в сільській місцевості; удосконалення роботи молодіжних центрів праці задля підвищення якості надання послуг молоді; підтримка програм молодіжних громадських організацій та їхніх спілок, спрямованих на розв'язання проблем зайнятості молоді й реалізацію її підприємницьких ініціатив.

Виконання зазначених пріоритетів у поєднанні з розвитком перспективних галузей економіки, малого та середнього бізнесу, реалізації комплексу заходів щодо поліпшення ситуації у сфері зайнятості населення сприятиме зменшенню прихованого безробіття, працевлаштуванню вивільненої надлишкової робочої сили на новостворених робочих місцях, підвищенню економічної активності й зайнятості населення, соціальному захисту найбільш уразливих категорій населення.

Виконання вищезазначених заходів дасть змогу забезпечити розширення сфери застосування праці створенням нових робочих місць, а отже, збільшити чисельність осіб, зайнятих економічною діяльністю; зменшити обсяги безробіття, у тому числі серед молоді та сільського населення; підвищити мобільність робочої сили на ринку праці, її якість і конкурентоспроможність, зокрема осіб віком від 45 років; підвищити якість робочих місць за умовами та оплатою праці;

зменшити обсяги нелегальної зайнятості; підвищити престижність праці за робітничими професіями; ліквідувати абсолютну бідність серед працездатних осіб; забезпечити зростання надходжень до бюджетів усіх рівнів і фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Із метою активізації розвитку ринку праці пропонуємо запровадити комплекс заходів у межах таких *цільових орієнтирів*, як:

- збільшення робочих місць;
- підвищення якості робочої сили;
- вирішення проблем трудової міграції;
- сприяння зайнятості громадян, які потребують соціального захисту.

У напрямі подальшого розвитку ринку праці та вдосконалення регулювання ринку праці пропонуємо запровадження таких заходів, як створення робочих місць за допомогою стимулювання зацікавленості роботодавців і зменшення обсягів тіньової зайнятості; забезпечення продуктивної зайнятості й оптимізація її структури; підвищення ефективності регулювання трудової міграції; створення інформаційно-комунікативного середовища на ринку праці; посилення інституційного забезпечення ринку праці; розвиток міжрегіонального партнерства та створення координаційного центру зайнятості.

Зокрема, *розширення сфери застосування праці та стимулювання зацікавленості роботодавців у створенні нових робочих місць* передбачає запровадження таких заходів²⁰¹:

- забезпечити укладання й виконання Регіональних угод між облдержадміністрацією та обласною радою, обласною федерацією роботодавців, обласною радою профспілок, а також Обласної тристоронньої угоди про зайнятість та робочі місця щодо стабілізації ситуації на ринку праці регіону й підвищення рівня зайнятості населення за допомогою створення нових робочих місць із

²⁰¹ Павліха Н., Цимбалюк І., Уніга О. Розвиток та регулювання ринку праці прикордонного регіону [Текст] : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 223 с. ISBN 978-966-940-195-3

належними умовами праці та гідною оплатою праці;

- проводити інформаційну кампанію щодо посилення мотивації до легальної продуктивної зайнятості й із метою сприяння ефективному використанню робочої сили та забезпечення соціального захисту працівників;

- сприяти збереженню ефективних наявних і створенню нових робочих місць завдяки наданню допомоги у вирішенні проблемних питань на підприємствах області;

- забезпечити поширення серед потенційних інвесторів інформації щодо природно-ресурсного та економічного потенціалу області, інвестиційних проектів окремих підприємств й організацій; розробити інформаційно-аналітичний матеріал про кадровий потенціал регіону для інвесторів;

- забезпечити оперативне інформування сільськогосподарських товаровиробників щодо раціональних методів ведення сільгоспвиробництва, передових науково-технічних розробок і технологій, умов та порядку надання фінансової підтримки розвитку агровиробництва за рахунок бюджетних коштів;

- сприяти розширенню сфери застосування праці в сільській місцевості за допомогою виконання цільових програм, спрямованих на розвиток українського села й забезпечення надання державної підтримки в межах коштів, передбачених на ці цілі;

- сприяти розвитку малого й середнього підприємництва за посередництва організації та проведення інформаційних семінарів з орієнтації на підприємницьку діяльність щодо можливих перспективних галузей для відкриття власної справи. Проводити для зацікавлених осіб профконсультації з питань вибору галузі малого підприємництва й діагностики індивідуальних здібностей;

- забезпечити надання консультацій громадянам із питань започаткування та ведення підприємницької діяльності;

- залучати до навчання на курсах цільового призначення «Основи підприємницької діяльності» безробітних із-поміж соціально-незахищених категорій населення, у тому числі інвалідів, осіб, що звільнились із місць позбавлення волі, із подальшим їх залученням до

підприємницької діяльності;

- забезпечити конструктивний соціальний діалог із власниками малого й середнього бізнесу щодо легалізації прихованої зайнятості та заробітної плати та підвищення офіційної заробітної плати в цій сфері до рівня, не нижчого за середній по відповідній території, та середній по Україні у певній галузі;

- здійснювати моніторинг: створення робочих місць у суб'єктів господарювання області, укладання та виконання колективних договорів на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності, які використовують найману працю. Забезпечити методичну допомогу суб'єктам господарювання щодо укладання колективних договорів із метою забезпечення регулювання соціально-трудових відносин методом розвитку соціального діалогу;

- забезпечити державний нагляд і контроль за дотриманням вимог законодавства про працю та про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття задля забезпечення реалізації прав і гарантій працівників відповідно до чинного законодавства.

Із метою *підвищення професійного рівня та конкурентоспроможності економічно активного населення в прикордонному регіоні* потрібно запроваджувати такі заходи:

- створити Асоціацію фахівців із питань професійного навчання на виробництві щодо покращення якості трудового потенціалу регіону;

- забезпечити методичне супроводження професійного навчання кадрів на виробництві;

- сприяти забезпеченню аграрного сектору економіки кваліфікованими кадрами шляхом підготовки фахівців за цільовим призначенням та їх залучення до роботи в сільській місцевості;

- створювати відповідні умови для організації стажування студентів, учнів (слухачів) вищих і професійно-технічних навчальних закладів на підприємствах, в установах, організаціях;

- увести дуальну систему підготовки робітничих кадрів у системі професійно-технічних навчальних закладів;

– здійснювати професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації зареєстрованих безробітних (зокрема, за інтегрованими професіями) на замовлення роботодавців. Упроваджувати довготривалу співпрацю з провідними підприємствами області для організації випереджаючого професійного навчання безробітних;

– залучати вищі й професійно-технічні навчальні заклади до здійснення перепідготовки незайнятого населення;

– забезпечити організацію підтвердження неформального професійного навчання осіб за робітничими професіями;

– організувати роботу щодо видачі ваучерів для перепідготовки, спеціалізації, підвищення кваліфікації громадянам категорії «45+» задля підвищення їхньої конкурентоспроможності на ринку праці.

Забезпечення мобільності робочої сили на ринку праці та вдосконалення регулювання трудової міграції в прикордонному регіоні передбачає реалізацію таких заходів²⁰²:

– надання інформаційно-консультативної й правової допомоги громадянам України, які виїжджають за кордон для працевлаштування, оздоровлення, відпочинку та з іншою метою;

– проводити систематичну інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо переваг легальних трудових відносин для забезпечення соціального захисту працівників, які мають дозвіл на постійне проживання на території іноземної держави, що одночасно дає право на безстрокове працевлаштування; мають тимчасовий дозвіл на перебування й працевлаштування; на законних підставах тимчасово перебувають на території іноземної держави та незаконно працюють; перебувають на території іноземної держави незаконно й незаконно працюють;

– застосовувати передбачені законодавством механізми здійснення контролю за використанням праці іноземців в Україні з метою запобігання їх нелегальній зайнятості;

²⁰² Павліха Н. В., Цимбалюк І. О., Уніга О. В., Коцан Л. М., Савчук А. Ю. Економіка добробуту: регулювання доходів населення та розвиток ринку праці [Текст] : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 212 с. ISBN 978-966-940-435-0

– здійснювати аналіз стану ринку праці в прикордонному регіоні в частині попиту та пропозицій робочої сили за окремими галузями й професійними напрямками задля його збалансування.

Сприяння зайнятості громадян, які потребують соціального захисту та не спроможні на рівних умовах конкурувати на ринку праці, передбачається за допомогою таких заходів, як:

– створити відповідні умови для працевлаштування громадян, які мають додаткові гарантії в сприянні працевлаштуванню, у тому числі на нові робочі місця за допомогою компенсації фактичних витрат роботодавця в розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування; молоді – на перше робоче місце за отриманою професією (спеціальністю), у тому числі в рахунок установленої законодавством квоти;

– забезпечувати зайнятість осіб з інвалідністю сприянням працевлаштуванню інвалідів, у тому числі компенсувати роботодавцям фактичні витрати в розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за рахунок коштів Фонду соціального захисту інвалідів за створення нових робочих місць для їх працевлаштування; підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації за професіями (спеціальностями), що користуються попитом на ринку праці; збереження наявних і створення нових робочих місць для інвалідів із належними умовами праці; розширення можливостей для індивідуальної трудової діяльності, підприємництва та організації власної справи;

– сприяти підвищенню ефективності професійної та трудової реабілітації осіб з інвалідністю організацією їхнього професійного навчання в загальній системі професійної освіти на короткострокових курсах, зокрема в навчальних центрах служби зайнятості, на робочому місці на підприємствах, в установах й організаціях;

– забезпечити зростання професійної мобільності жінок за допомогою організації їхньої професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації відповідно до потреб ринкової економіки регіону й з урахуванням освіти, професійного досвіду, сімейного стану тощо.

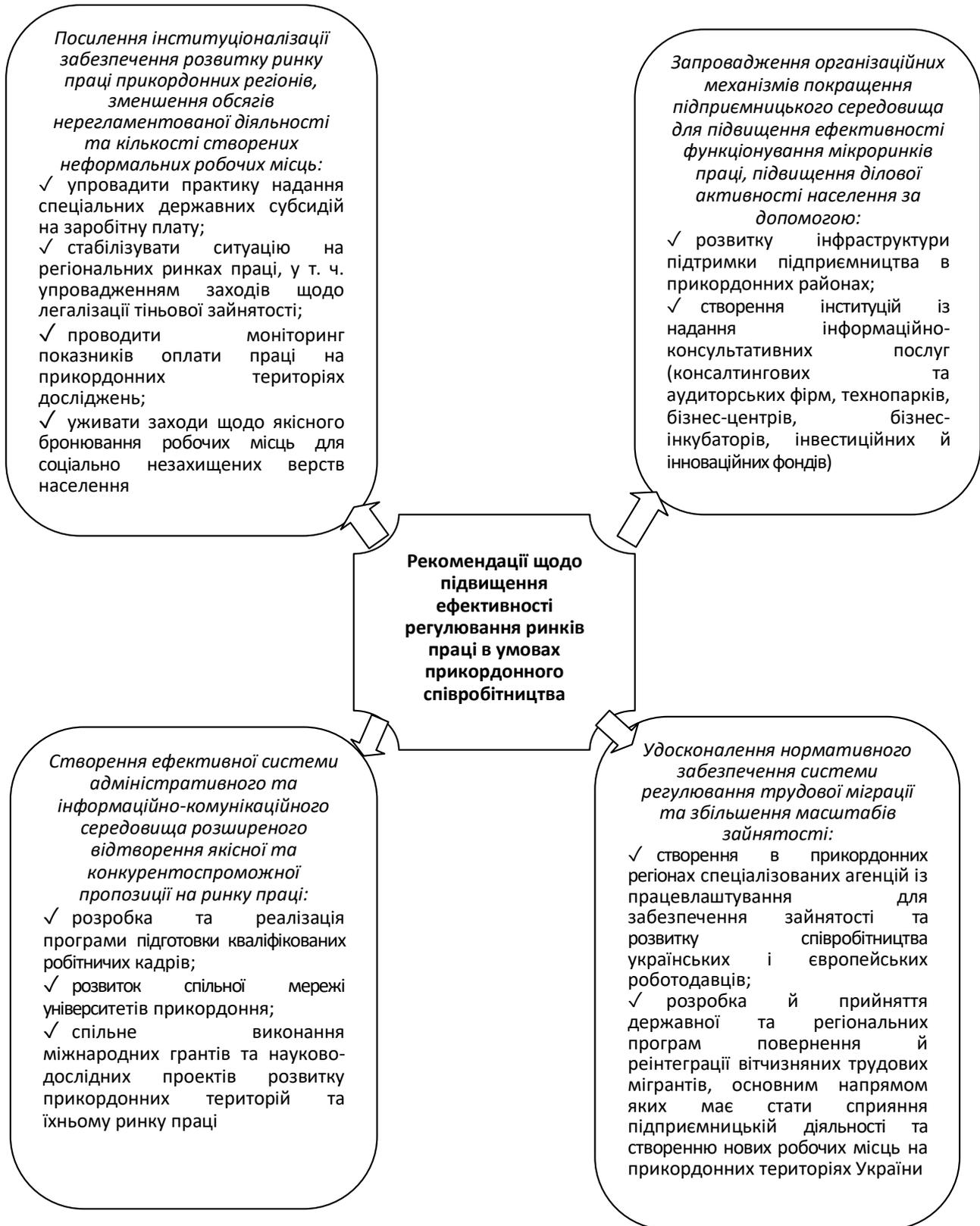

Рис. 11.2. Рекомендації щодо підвищення ефективності регулювання ринків праці в умовах прикордонного співробітництва²⁰³

²⁰³ Павліха Н., Цимбалюк І., Уніга О. Розвиток та регулювання ринку праці прикордонного регіону [Текст] : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 223 с. ISBN 978-966-940-195-3

Окрім вищезазначеного, на основі вивчення європейського досвіду пропонуємо *активізувати взаємодію та партнерство місцевих органів влади, неурядових організацій, бізнесу й соціуму в напрямі регулювання ситуації на ринку праці прикордонного регіону*, що дасть змогу розв'язувати низку першочергових соціальних та економічних проблем об'єднанням ресурсів державного й приватного секторів. Адже підприємців не розглядають як супротивників найманих працівників, а бізнес перебуває в партнерських відносинах із суспільством.

Обмін досвідом і підтримка спільних ініціатив таких соціально-економічних партнерів, як місцеві органи влади, неурядові організації, бізнес та соціум, уможлиблюють досягнення підвищення мобільності й гнучкості робочої сили в прикордонному регіоні, вирівнювання шансів та протидії дискримінаційним проявам, поширення інформаційного забезпечення населення²⁰⁴.

В Україні *соціальне партнерство* починається зі створення Українського координаційного комітету сприяння зайнятості населення наприкінці 1991 р., який мав статус постійно діючого тристороннього органу, створеного на громадських засадах, для підготовки прийняття спільних рішень відносно реалізації політики зайнятості. А вже 27 квітня 1993 р. Указом Президента України створено Національну раду соціального партнерства – тристоронній консультативно-дорадчий орган при 183 Президентів України, головною метою якого стало узгодження питань і конфліктів, що виникають у соціально-трудої сфері. Після здобуття Україною незалежності формувалася законодавча база соціального партнерства: Закони України «Про колективні договори і угоди» (1993 р.), «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (1999 р.), «Про організації роботодавців» (2001 р.), «Про оплату праці» (1995 р.), «Про відпустки» (1996 р.), «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» (1998 р.), «Про прожитковий мінімум»

²⁰⁴ Павліха Н. В., Цимбалюк І. О., Уніга О. В., Коцан Л. М., Савчук А. Ю. Економіка добробуту: регулювання доходів населення та розвиток ринку праці [Текст] : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 212 с. ISBN 978-966-940-435-0

(1999 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання» (1999 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (2000 р.) «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (2000 р.), «Про компенсацію громадянам втрати частини доходів у зв'язку з порушенням строків їх виплати» (2000 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» (2001 р.) а також Указ Президента України «Про утворення Національної служби посередництва та примирення» (1998 р.) й ін. Крім того, потрібно також зазначити дев'ять конвенцій МОП, які стосуються соціально-трудових відносин і були ратифіковані Україною, а також інші міжнародні договори (угоди) України щодо сфери соціальних питань²⁰⁵.

Взаємодія й партнерство місцевих органів влади, неурядових організацій, бізнесу та соціуму в напрямі регулювання ситуації на ринку праці прикордонного регіону передбачає застосування різноманітних інструментів реалізації ідей соціального партнерства. Формами такої співпраці можуть бути трудові конвенції (угоди), контракти, органи узгодження, взаємні консультації, участь найманих працівників в управлінні підприємством, урегулювання колективних трудових спорів, система планів (поточні, перспективні, стратегічні), стратегія розвитку, консультації, переговори, обмін інформацією, пошук компромісних рішень і контроль за їх виконанням, програми зайнятості, механізми реалізації фіскальної, монетарної, інвестиційної та соціальної політики на регіональному рівні.

Звернемо увагу на думку Ю. О. Цибульської²⁰⁶, що передумовами формування конкурентоспроможного ринку праці прикордонного

²⁰⁵ Мельник С. В. Механізм регулювання соціально-трудової сфери України: монографія. Київ: Вид-во «Соцінформ», 2009. 768 с.

²⁰⁶ Цибульська Ю. О. Європейський досвід забезпечення конкурентоспроможності транскордонних ринків праці. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Суспільно-економічні аспекти

регіону та попередження виїзду працездатного населення за його межі є налагодження тісних активних контактів із відповідними структурами, які реалізують політику розвитку ринку праці й підвищення мобільності працездатного населення по інший бік кордону, а також гармонізація національних законодавств у сфері зайнятості та міграційної політики.

Проблемним аспектом розвитку ринку праці прикордонного регіону є поширення явища нелегальної міграції, що особливо стосується Волинської області, на території якої розміщено п'ятнадцять пунктів контролю через державний кордон із Республікою Білорусь і Польщею. Польща особливо приваблива для нелегалів, які таким чином намагаються дістатись інших країн ЄС²⁰⁷.

Звернемо увагу, що в межах розв'язання цієї проблеми у 2008 р. в селі Журавичі Ківерцівського району створено Волинський пункт тимчасового перебування іноземців й осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні.

Волинь уже має певний досвід міжнародного співробітництва на прикордонному ринку праці. Обласна служба зайнятості взаємодіє на прикордонному ринку праці з аналогічними службами Білорусі та Республіки Польща. Задля впровадження перспективного прогнозування вивчається досвід сусіднього Люблінського воєводства (Республіка Польща), зокрема специфіка роботи їхнього бюро праці після вступу в ЄС.

Особливо активною є співпраця Волинського обласного центру зайнятості з Люблінським воєводським бюро праці та Ковельського

транскордонної співпраці України і Польщі: [зб. наук. праць]/НАН України. Ін-т регіон. Дослідж.; редкол.: В.С. Кравців (відп. ред.). Львів, 2014. Вип. 2(106). С. 133–144.

²⁰⁷ Договірні-правова база між Україною та Польщею. *Сайт Посольства України в Республіці Польща*. URL: <http://poland.mfa.gov.ua/ua/ukraine-pl/legal-acts>.

міськрайонного центру зайнятості з Холмським повітовим бюро праці за такими напрямками й формами²⁰⁸:

– сприяння налагодженню співпраці між базовими центрами зайнятості Волині та повітовими бюро праці Люблінського воєводства, обмін досвідом роботи на прикордонному ринку праці спеціалістів служб зайнятості й роботодавців України та Польщі;

– реалізація проектів Європейського Союзу: «Експерт», у межах якого здійснюються координація й поглиблення співпраці служб зайнятості Волинської області та Холмщини, й «Активізація» – програма освіти безробітних;

– налагодження активного взаємопошуку інвесторів заради заснування спільних підприємств, із метою створення додаткових робочих місць для працевлаштування незайнятого населення по обидва боки кордону;

– обмін інформацією щодо вакантних робочих місць і пропозицій роботодавців;

– заснування українсько-польського Інтернет-клубу для додаткового поширення інформації щодо працевлаштування, налагодження випуску брошур та відеофільмів;

– залучення молодіжних громадських організацій до конкурсів на кращу ініціативу.

Звернемо увагу, що європейський досвід показує: розвиток різних форм міжрегіонального партнерства, таких як, наприклад, координаційно-інформаційний центр на ринку праці прикордонного регіону. Н. А. Мікула, Ю. О. Цибульська визначили переваги та недоліки створення координаційно-інформаційного центру на ринку праці прикордонного регіону (табл. 11.3).

Таблиця 11.3

Переваги та недоліки створення координаційно-інформаційного центру на ринку праці прикордонного регіону

Переваги	Недоліки та бар'єри
----------	---------------------

²⁰⁸ Волинська область у транскордонному співробітництві: історико-географічні аспекти. URL: [http://www. http://uk.google.com.ua](http://www.uk.google.com.ua)

Інституційні:	
<ul style="list-style-type: none"> ✓ децентралізація влади і регіонального управління; ✓ можливість активізації співпраці громадських організацій, бізнесу, влади, освіти і науки з обох боків кордону, використання їхніх знань й інтересів щодо розвитку ринку праці в умовах прикордонного співробітництва. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ несприятливе політичне середовище; ✓ складність регулювання діяльності всіх суб'єктів соціально-трудова відносин на рику праці прикордонного регіону; ✓ відмінності в поділі відповідальності по різні сторони кордону.
Соціально-економічні:	
<ul style="list-style-type: none"> ✓ мобілізація потенціалу для використання в процесі прикордонного співробітництва на рику праці; ✓ об'єднання сторін, незалежно від їхніх індивідуальних обов'язків навколо спільної місії покращення ринку праці прикордонного регіону; ✓ можливість обміну ідеями та ресурсами (трудовими, фінансовими тощо) для досягнення спільних цілей. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ суттєва відмінність у рівні та темпах соціально-економічного розвитку; ✓ брак зв'язків між партнерами в прикордонному регіоні; ✓ недостатній рівень захищеності ринку праці прикордонного регіону; ✓ наявність фіскальних і митних бар'єрів; ✓ дефіцит необхідних для прикордонного регіону фахівців – учасників ринку праці; ✓ гальмування процесів вирівнювання якості життя населення
Культурні:	
<ul style="list-style-type: none"> ✓ отримання доступу до навичок та досвіду партнера прикордонної співпраці; ✓ розширення можливостей участі партнерів на ринку праці за рахунок спільної діяльності. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ соціально-культурна дистанція, різний менталітет; ✓ недостатня свідомості прикордонного партнерства; ✓ існування різних національних чи регіональних стереотипів; ✓ страх утратити самобутність; ✓ наявність мовних бар'єрів.

Джерело: складено за²⁰⁹.

Особливу перспективу в напрямі активізації розвитку ринку праці Волинської області як прикордонного регіону має *українсько-польська співпраця для вироблення механізмів забезпечення зв'язку між освітніми закладами та ринками праці*. Розвиток науково-

²⁰⁹ Інфраструктурне забезпечення розвитку транскордонних ринків праці в Україні/Н. А. Мікула, Ю. О. Цибульська та ін.; відп. ред. д. е. н., проф. Н. А. Мікула. Львів: Ін-т регіон. дослідж. Нац. академії наук України, 2013. 202 с.

освітньої співпраці, реалізація спільних інтересів по обидва боки кордону формуватимуть спільний ринок праці (сегмент висококваліфікованої праці) прикордонних територій, можуть підвищити можливості працевлаштування своїх випускників і стати центрами підготовки кваліфікованих кадрів і розміщення транскордонних інноваційних підприємств²¹⁰.

Зокрема, *покращення системи підготовки кадрів* для потреб економіки Волинської області як прикордонного регіону передбачає збалансування ринку праці робітничих професій; зниження рівня безробіття; покращення системи підготовки кадрів робітничих професій; допомогу молоді під час вибору професій, пошуку роботи; придбання обладнання для навчальних закладів.

Важливий аспект у розвитку ринку праці прикордонного регіону – це запровадження скоординованої системи управління трудовою міграцією, в основі якої, як на нашу думку, має бути *державно-приватне партнерство та інституціональне середовище національних і світового ринків праці*.

Наприклад, із метою врегулювання міграційних процесів в Україні за ініціативи Люблінського та Мазовецького воєводств Республіки Польща, підтримки Волинської обласної державної адміністрації й за участю Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки в межах транскордонного співробітництва на умовах державно-приватного партнерства у 2013 р. започатковано реалізацію проекту «Створення транскордонної інфраструктури управління трудовою міграцією» (далі – Проект). Проект передбачає координацію діяльності державних органів, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері зайнятості населення та регулювання міграційних процесів, і приватних структур щодо проведення соціально орієнтованої діяльності,

²¹⁰ Десять міфів про міжнародну трудову міграцію. URL: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/desyat_mifiv_pro_mizhnarodnu_trudovu_migratsiyu.html

спрямованої на забезпечення прав та інтересів українських трудових мігрантів під час їх працевлаштування за кордоном²¹¹.

Важливим в управлінні міграційними процесами із забезпечення інституціонального середовища міграційної діяльності є налагодження постійного моніторингу стану ринку праці України й Польщі, для чого Проектом передбачено створення порталів баз даних ринків праці з використанням інформаційних баз даних центральних і регіональних державних органів із питань праці, а також інформації роботодавців та тих, хто шукає роботу. Обмін цією інформацією передбачено здійснювати відповідно до угод, укладених між такими інституціями, роботодавцями й здобувачами роботи. Інформація порталу матиме винятково публічний характер і слугуватиме базою для організованого працевлаштування відповідно до укладених угод між роботодавцями, пошукачами роботи, спільною українсько-польською установою із питань міграції в Україні та структурним підрозділом з питань міграції (департаментом) у Польщі.

Із метою підняття рівня оплати праці українських трудових мігрантів Проектом передбачено перенавчання основних робітничих професій громадян, які бажають працювати як у Польщі, так і в Україні, за програмами й стандартами ЄС. Для реалізації цього завдання в Україні заплановано створення Міжнародного навчального центру перепідготовки та адаптації персоналу на умовах спільної власності засновників з України й Польщі та місцевого органу самоврядування. Крім того, ефективною, як на нашу думку, є співпраця на умовах державно-приватного партнерства з Державним центром зайнятості і його структурними підрозділами в регіонах із питань організації навчання безробітних та інших

²¹¹ Павлов В. І., Лугова О. А. Міграційні процеси в Україні в умовах активізації транскордонного співробітництва. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. Вип. 3. С. 355–360.

категорій громадян, котрі виявлять бажання легально працевлаштуватися за кордоном²¹².

Потребує уваги комплекс заходів щодо уникнення негативних наслідків недовіри та нерозуміння один одного прикордонного населення з обох боків кордону. У зв'язку з цим необхідним є формування соціального діалогу, в основі якого покладено *посилення процесів суспільної інтеграції прикордонного населення*. При чому прикордонна співпраця в розбудові ринку праці стосується усіх сфер життєдіяльності – розв'язання культурних, оздоровчих та інших соціальних проблем, створення дієвої та ефективної інфраструктури ринку праці, стимулювання розвитку ігромадських ініціатив щодо покращення ситуації на ринку праці. Усе вищезазначене сприятиме налагодженню і зміцненню прикордонного співробітництва між місцевими громадами по обидва боки кордону.

З огляду на несприятливу ситуацію на ринку праці прикордонних регіонів України, вважаємо за необхідне підтримувати спільні системні рішення транскордонного характеру, які спроможні будуть забезпечити створення нових робочих місць у тому чи іншому прикордонному регіоні й сприятимуть поступовому розв'язанню проблем працевлаштування. Для прикладу – досвід польських повітових управлінь зайнятості щодо заходів, спрямованих на скорочення наслідків безробіття у воєводствах. Ці заходи, зокрема, проявляються в пропозиціях праці й в активних формах скорочення безробіття, найбільш значущими серед яких є направлення на дотовані Фондом праці інтервенційні та громадські роботи, а також консультації населення щодо працевлаштування²¹³.

Потребує запровадження у прикордонному регіоні комплекс заходів, який б сприяв стимулюванню потенційних працівників до

²¹² Волинська область у транскордонному співробітництві: історико-географічні аспекти. URL: <http://www.uk.google.com.ua>

²¹³ Інформаційно-аналітичний портал Державної прикордонної служби України. URL: http://dpsu.gov.ua/ua/activities/skipping/skipping_18.htm

активного пошуку роботи в рамках прикордонної співпраці, наприклад, «консультації з приводу працевлаштування для безробітних, а також громадян, які мають труднощі з вибором фаху. Такі консультації сьогодні проводять професійні дорадники, які є при управліннях зайнятості на території польських прикордонних регіонів. Подібний досвід варто перейняти вітчизняним центрам зайнятості та активно застосовувати його задля сприяння скороченню рівня безробіття в прикордонних регіонах нашої держави»²¹⁴.

Пропонуємо вжити заходи, спрямовані на активізацію взаємодії й партнерства місцевих органів влади, неурядових організацій, бізнесу та соціуму в напрямі регулювання ситуації на ринку праці прикордонного регіону. Їх запровадження дасть змогу розв'язати низку першочергових соціальних й економічних проблем

Окрім того, обмін досвідом і підтримка спільних ініціатив таких соціально-економічних партнерів, як місцеві органи влади, неурядові організації, бізнес та соціум, уможливають покращення інфраструктурного середовища для підвищення ділової активності населення й збільшення масштабів його зайнятості.

Для розвитку ринку праці в умовах прикордонного співробітництва ним, на нашу думку, є:

1. Удосконалення інформаційного забезпечення ринку праці прикордонного регіону. Для цього рекомендується:

– формування спільної бази даних із повним переліком потенційних роботодавців та бажаючих працевлаштуватися;

– запровадження проектного управління в реалізації спільних пілотних досліджень розвитку соціально-трудових відносин в умовах прикордонного співробітництва, наприклад організації проведення різного роду анкетування у пунктах пропуску, співпраця в отриманні та обробці інформації про обсяги, напрям і структурні

²¹⁴ Договірні-правова база між Україною та Польщею. *Сайт Посольства України в Республіці Польща*. URL:

характеристики потоків потенційних працівників, моніторинг отриманих результатів, визначення ємності ринку праці та пошук можливостей подальшого проведення аналізу його кон'юнктури й перспектив розвитку в умовах прикордонного співробітництва;

– створення освітньо-консультативних центрів, діяльність яких спрямована на організацію семінарів, тренінгів для вивчення культури і традицій країни-сусіда, організації підвищення фахової культури, професійної та мовної підготовки осіб, надання їм різного характеру консультацій з метою покращення обізнаності осіб, які бажають працевлаштуватися по інший бік кордону;

2. Активізація різноманітних форм прикордонного співробітництва задля інтеграції ринку праці, зокрема:

– розробка й упровадження спільних проєктів і заходів, в основу яких покладено обмін вітчизняними і зарубіжними практиками, досвідом, що сприятиме створенню прямих контактів між мешканцями прикордонних регіонів сусідніх держав;

– заохочення та підтримка громадських і молодіжних ініціатив, розвиток волонтерської діяльності, а також сприяння раціональній трудовій мобільності осіб;

– інтеграція освіти, науки, влади, бізнесу, розвиток їх співпраці у напрямку забезпечення соціального захисту мешканців по різні боки кордону, ефективного використання спільного потенціалу на ринку праці.

3. Підтримка розвитку інфраструктурного забезпечення ринку праці прикордонного регіону:

– створення інформаційних центрів співпраці управлінь зайнятості прикордонних регіонів сусідніх держав й інших об'єктів інфраструктури ринку праці;

– розвиток форм прикордонної співпраці та управління спільними проєктами в сфері офіційного надання посередницьких послуг для осіб, які бажають працевлаштуватися за кордоном;

– підтримка розвитку консультативних, юридичних, освітніх та інших послуг, пов'язаних із працевлаштуванням населення по обидва боки кордону.

4. Удосконалення нормативно-правового забезпечення у сфері вдосконалення регулювання ринку праці прикордонного регіону:

– створення сприятливих умов для ефективного виконання угоди про малий прикордонний рух між Україною та сусідніми державами;

– організація укладання трудових угод, забезпечення механізмів їх реалізації та контролю за їх виконанням для підвищення рівня офіційного працевлаштування осіб по обидва боки кордону;

– нормативно-правова підтримка багатосторонніх домовленостей із приводу соціального й пенсійного страхування населення;

5. Співпраця у сфері освіти та підвищення кваліфікації в рамках прикордонного співробітництва:

– сприяння підвищенню кваліфікації осіб на основі наявної інформацією про потреби у працевлаштуванні на діючому ринку праці;

– адаптація навчальних програм та навчальних планів відповідно до потреб ринку праці;

– створення можливостей і способів спільного фінансування та залучення додаткових фінансових джерел для підготовки кваліфікованої робочої сили, яка є особливо «затребуваною» на ринку праці прикордонного регіону, в освітніх закладах як України, так і сусідніх держав.

ЧАСТИНА 4.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ ЯК МЕХАНІЗМИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ

РОЗДІЛ 12.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА У ПІДТРИМЦІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА РІВНОСТІ

12.1. Моделі соціальної політики: еволюція від патерналізму до ринкового забезпечення інклюзивності

Соціальна політика визнається однією з ключових галузей державного впливу на економіку, оскільки ця сфера представляє собою невід'ємну частину внутрішньої політики країни, яка спрямована на покращення благополуччя та розвиток всебічності громадян і суспільства загалом. Роль і ціль соціальної політики визначаються впливом на процеси відтворення робочої сили, підвищення продуктивності праці, освіти і кваліфікації працівників, науково-технічного розвитку та культурно-духовного життя суспільства. Водночас, як частина державної економічної політики, соціальна політика спрямована на поліпшення умов праці і побуту, впливає на зменшення захворюваності та підвищення якості життя громадян, а також має вагомий вплив на зменшення економічних втрат у виробництві.

Подальший розвиток сфери соціальних послуг, таких як громадське харчування та дошкільна освіта, відкриває можливість звільнити частину населення від домашніх обов'язків і підвищити зайнятість в суспільному виробництві. Наукова сфера і наукове забезпечення, які визначають перспективи економічного розвитку країни в епоху нових технологій, також є складовою соціальної сфери, і їхній розвиток та ефективність регулюються в рамках

соціальної політики. Соціальна сфера не лише регулює процеси зайнятості населення, але і служить місцем реалізації праці для мільйонів людей у країні. Сектори соціального комплексу, такі як охорона здоров'я, освіта, торгівля, житлово-комунальне господарство та інші, надають робочі місця для до 20% економічно активного населення, і в розвинених країнах сфера послуг забезпечує роботою до 70% всіх працюючих.

Головним завданням соціальної сфери є задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб, формування всебічно розвинених громадян, що є стратегічною та найвищою метою розвитку будь-якої цивілізованої держави. Головні цілі соціальної політики включають:

1. Гармонізацію суспільних відносин, співробітництво між групами населення та стабілізацію суспільно-політичної системи.
2. Створення умов для підвищення матеріального добробуту громадян і стимулювання участі у суспільному виробництві.
3. Забезпечення соціального захисту всіх громадян і їхніх основних соціально-економічних прав, включаючи підтримку малозабезпечених та слабозахищених груп.
4. Забезпечення раціональної зайнятості в суспільстві.
5. Зниження рівня кримінальності.
6. Розвиток галузей соціального комплексу, таких як освіта, охорона здоров'я, наука, культура, житлово-комунальне господарство тощо.
7. Забезпечення екологічної безпеки країни.

Сучасні моделі соціальної політики різняться за ступенем втручання держави в соціально-економічну сферу суспільства, за ступенем соціальної захищеності громадян, за ступенем свободи

соціального вибору різних верств населення і за впливом соціальних процесів на економічний розвиток країни²¹⁵:

1. Патерналістська соціалістична модель:

- Характеристики: Держава відповідає за всі аспекти соціально-економічного становища громадян, контролює виробництво та розподіл всіх товарів і послуг, забезпечує почуття соціальної захищеності та стабільності.
- Недоліки: Низька ефективність, нерівність у розподілі соціальних благ, система соціальних пільг для бюрократичної еліти, обмежена кількість соціальних благ для населення.
- Приклад: Радянський соціалізм до 1991 року.

2. Шведська модель соціальної політики («шведський соціалізм»):

- Характеристики: Велика відповідальність та регулювання державою в соціальній сфері, високий рівень соціальної захищеності громадян.
- Недоліки: Обмежена свобода вибору для споживачів, централізованість системи, обмежена популярність в системі західної демократії.
- Приклад: Соціальна політика Швеції.

3. Модель «держави добробуту»:

- Характеристики: Ринкова модель з високим рівнем регулювання державою соціальної сфери, високі соціальні мінімальні стандарти, гарантованість прожиткового мінімуму.

²¹⁵ Ільчук Л. Світовий досвід моделей соціальної політики та їх можливість використання в Україні. *Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України*. Національна академія наук України [Електронний ресурс]. URL : http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=363:2014-02-21-06-52-37&catid=20:2010-06-13-21-06-26&Itemid=27

- Недоліки: Високі витрати на соціальні потреби, але може бути складно забезпечити всім громадянам високий рівень добробуту.
- Приклад: Соціальна політика багатьох західних європейських країн²¹⁶.

4. Модель соціально-орієнтованого ринкового господарства:

- Характеристики: Базується на принципах вільної конкуренції, вільного вибору споживачів та економічної свободи ринку, з державним втручанням для забезпечення соціальної захищеності.
- Недоліки: Вимагає балансу між економічною свободою та соціальною захищеністю, може вимагати значного державного втручання.
- Приклад: Модель, запропонована Людвігом Ерхардом у Німеччині.

5. Ринкова соціальна модель:

- Характеристики: Найбільша соціальна жорсткість, пріоритет ринкових методів регулювання соціальної сфери перед державним втручанням.
- Недоліки: Може призвести до нерівності та недостатньої соціальної захищеності, обмеження державних субсидій і дотацій.
- Приклад: Деякі країни зі спрощеною системою соціального захисту.

Кожна з цих моделей має свої унікальні характеристики, переваги та недоліки. Патерналістська соціалістична модель, з її низькою ефективністю та обмеженими соціальними благами, прагнула забезпечити громадянам всебічний захист, але це призвело до нерівності та привілеїв для бюрократичної еліти.

²¹⁶ Опішняк С.О. Міжнародні соціальні стандарти: порівняльно-правовий аналіз. Право і суспільство. 2020. №2. Частина 2. Ст. 58-63.

Шведська модель соціальної політики, хоча забезпечує високий рівень соціальної захищеності, має обмеженість у свободі вибору для громадян і може не знайти відгуку в системі західної демократії. Модель «держави добробуту» надає широкий спектр соціальних послуг та гарантує високі соціальні стандарти, але при цьому вимагає значних витрат²¹⁷.

Модель соціально-орієнтованого ринкового господарства прагне до балансу між ринковою свободою і соціальною захищеністю, вносячи державне втручання там, де ринок не може забезпечити потрібних благ. Ринкова соціальна модель підкреслює роль ринку та мінімізує державне втручання, що може призвести до соціальної жорсткості.

Україна вибрала ринкову соціальну модель з високим рівнем регулювання, але перехід від патерналістської соціалістичної моделі був важким та болісним. Важливо розуміти, що кожна модель має свої особливості і пріоритети, і вибір моделі залежить від культурних, економічних та політичних умов кожної країни. Важливо забезпечити баланс між економічною свободою та соціальною захищеністю, щоб забезпечити благополуччя та розвиток для всіх громадян.

12.2. Концепція соціальної політики та її стратегічні напрями для підтримки інклюзивної економіки

Соціальна політика представляє собою систему управлінських, організаційних та регулюючих дій і заходів, спрямованих передусім на підтримку цілеспрямованої діяльності громадян, їх всебічний розвиток, забезпечення належного рівня їхнього життя і праці, а також соціальний захист. У центрі соціальної політики лежить управління соціальними процесами, що відображають зміни в складових соціальної інфраструктури, спричинені внутрішніми та

²¹⁷ Мудролюбова Н. О. Особливості шведської моделі соціального захисту населення від безробіття. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право.* 2015. Вип. 29. С. 103-108.

зовнішніми факторами. Головною метою соціального управління є забезпечення та реалізація потреб у прогресивному розвитку суспільства. Соціальне управління складається з різноманітних взаємодій та має різні рівні, а його реалізація здійснюється через застосування соціальної політики.

Об'єктом соціальної політики є суспільні відносини та процеси життєдіяльності суспільства, які безпосередньо чи опосередковано впливають на створення соціальної безпеки людини, задоволення її соціальних потреб та інтересів, а також формування і творення соціальних цінностей.

Суб'єктами соціальної політики є люди, держава, суспільство, соціальні інститути та товариства, політичні партії, громадські організації, колективи, профспілки, спілки підприємців, різноманітні фонди. Важливо забезпечити необхідне співвідношення між їх складовими, формами та засобами впливу на об'єкт, а також забезпечити узгодженість зусиль і єдність інституціональних та інших суб'єктів. Держава виступає як основний суб'єкт соціальної політики.

Держава, реалізуючи соціальну політику, використовує різні інструменти, такі як:

- Соціальні гарантії та мінімальні стандарти споживання, які законодавчо встановлені і обов'язкові, включаючи розмір прожиткового мінімуму, мінімальну заробітну плату і пенсію, гарантований мінімум послуг охорони здоров'я та житла тощо.
- Оподаткування, спрямоване на стимулювання створення нових робочих місць.
- Соціальні трансферти, що охоплюють різні методи перерозподілу прибутків, такі як регіональні субвенції та соціальні виплати.
- Використання прогресивної шкали оподаткування для високих доходів та індексація доходів.
- Регулювання ринку праці.

Мета соціальної політики полягає в створенні необхідних умов для розвитку та оптимального функціонування соціальних відносин, в максимальному розкритті творчого соціального потенціалу людини, підвищенні рівня та якості життя громадян шляхом стимулювання їх працездатності та економічної активності. Також однією з цілей соціальної політики є досягнення соціальної справедливості в державі та суспільстві.

Соціальна політика є важливим аспектом суспільного розвитку і вимагає узгоджених зусиль від усіх суб'єктів, включаючи державу, громадські організації та громадян. Вона відображає соціальні цінності суспільства і сприяє створенню справедливого і рівноправного суспільства для всіх його членів.

1. Соціальна справедливість є однією з основних цінностей сучасного демократичного суспільства і закріплена у міжнародних документах, зокрема в Міжнародних пактах ООН. У реалізації соціальної політики соціальна справедливість виступає як ключовий принцип.

2. *Основні принципи соціально справедливої держави*

- **Загальна відповідальність за громадян.**

Соціально справедлива держава бере на себе відповідальність за кожного громадянина і прагне забезпечити гідні умови існування, соціальний захист, співучасть в управлінні виробництвом та рівні життєві шанси для всіх.

- **Спрямованість на загальне благо.**

Діяльність соціально справедливої держави спрямована на загальне благо суспільства та утвердження соціальної злагоди.

- **Глобальний аспект.**

Соціальна справедливість є важливим аспектом не тільки в кожній окремій країні, але і в міжнародних відносинах. ООН активно підтримує цей принцип та відзначає Всесвітній день соціальної справедливості щорічно з 2009 року.

3. *Роль соціального амортизатора*

У важливих періодах, таких як кризи та зниження доходів населення, держава виступає як соціальний амортизатор. Це механізм соціального захисту, що важливий на етапах структурних перебудов та економічної трансформації.

4. *Правова база соціальної політики в Україні*

Правове регулювання соціальної сфери в Україні базується на законодавчих актах:

- **Конституція України** визначає основи соціального захисту громадян та гарантує їхні права.
- **Кодекс законів про працю України** встановлює права та обов'язки працівників та роботодавців.
- **Закон України "Про соціальні послуги"** від 9 березня 2000 року № 966-XIV регулює надання соціальних послуг населенню.
- **Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування"** від 23 лютого 2017 року № 2148-VIII визначає порядок здійснення соціального страхування.
- **Закон України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми"** від 22 вересня 1992 року № 2811-XII встановлює порядок надання допомоги сім'ям з дітьми.
- **Закон України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи"** від 8 грудня 1995 року № 796/95-ВР визначає права та пільги для постраждалих.
- **Закон України "Про основи соціальної захищеності інвалідів"** від 5 грудня 1996 року № 616/96-ВР регулює питання соціального захисту інвалідів.

Ці закони та нормативно-правові акти визначають основи соціальної політики та права громадян України в сфері соціального захисту.

12.3. Кадрове забезпечення виконання соціальної політики

Соціальна політика має можливість здійснення через функції соціальної роботи. Одним із основних аспектів соціальної роботи є її активізуючий характер, який ґрунтується на усвідомленні тим, хто працює у цій сфері, того, що соціальний працівник не може жити життям клієнта. Метою соціальної діяльності є виявлення позитивних потенцій особистості, їх направлення в правильне русло, сприяння усвідомленню власної життєвої ситуації та знаходження вихідних шляхів із неї.

Соціальна робота – це унікальна професійна діяльність, спрямована на створення соціальних умов для покращення життя окремої особистості та підвищення добробуту суспільства, і вона базується на п'яти аспектах: соціально-економічному, національно-географічному, політичному, культурному та духовному. Соціальна робота виникла на основі системи соціального захисту населення, освіти, охорони здоров'я та соціальних служб для молоді, спеціалізованих закладів і установ. Об'єктом соціальної роботи є всі ті, хто потребує допомоги, незалежно від її характеру та специфіки, а суб'єктами є ті, хто надає цю допомогу. Слід підкреслити, що соціальна робота - це взаємодія об'єкта і суб'єкта, яка призводить до надання допомоги людям у вирішенні їхніх життєвих проблем.

Соціальна робота є специфічним видом професійної діяльності, який забезпечує державне і недержавне сприяння людині з метою підтримки її матеріального, соціального та культурного рівня життя, надання індивідуальної допомоги людині, родині чи групі осіб. В основі соціальної роботи лежать такі компоненти: принципи, процес, функції та складові. Принципи соціальної роботи включають створення рівних можливостей, поєднання допомоги із самодопомогою, гуманність, диференціацію та індивідуалізацію, адаптацію, інтеграцію, узгодженість короткотривалих і довготривалих перспектив, комплексний підхід, етичність, партнерство і взаємна довіра, повагу до особистості.

Згідно з Законом України "Про соціальні послуги", соціальне обслуговування - це система соціальних заходів, що передбачає сприяння, підтримку і послуги, надані соціальними службами окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності. Інститути, які займаються соціальним обслуговуванням, можна класифікувати за масштабами їх діяльності: міжнародні (Міжнародна організація праці, Дитячий фонд ООН і інші), загальнодержавні (Міністерство праці та соціальної політики, Державний центр соціальних служб для молоді і інші), регіональні (територіальні органи соціальної допомоги, районні центри зайнятості населення і інші).

За організаційними рівнями діяльності виділяють п'ять рівнів інститутів:

- 1. Розробка політики й планування:** включає в себе Верховну Раду і місцеві ради, Адміністрацію Президента, Кабінет Міністрів.
- 2. Забезпечення широкого територіального охоплення механізмів для організації та формування служб:** сюди входять міністерства й відомства.
- 3. Створення системи та управління нею:** цей рівень включає Державний центр зайнятості населення, Державний центр соціальних служб для молоді.
- 4. Розв'язання проблеми як окремої ситуації:** тут працюють професіонали: правники, лікарі, соціальні працівники у відповідних установах і службах.
- 5. Розв'язання проблеми як вимоги:** цей рівень включає інформаційні, консультативні служби, відділи, які визначають суть проблеми і направляють клієнтів до відповідних спеціалістів.

Соціальні служби - це підприємства, установи та організації, незалежно від форми власності і господарювання, а також громадяни,

що надають соціальні послуги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги.

Функції соціальних служб включають надання соціальних послуг. Соціальні послуги - це комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєздатності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Україна має нову професію соціального працівника, але традиції благочинства, милосердя та надання допомоги потребують давнього походження. У соціальному середовищі розбиваються стереотипи та розуміння соціальної роботи. Також відбувається безперервний обмін досвідом щодо підвищення якості виконання професійної діяльності. Останніми роками вдалося виділити групи особистісних якостей, необхідних спеціалісту, які є основою для його професійно-особистісного розвитку й саморозвитку:

- **Моральні:** гуманність, громадянськість, доброзичливість, тактовність, терпимість, принциповість, повага до людей, чесність, винахідливість, оптимізм.
- **Інтелектуальні:** професійна компетентність, ерудиція, гнучкість, аполітичність, оперативність мислення і прийняття рішень, поміркованість, кмітливість, орієнтація на навчання.
- **Вольові:** наполегливість, витримка, рішучість, організованість, урівноваженість, сміливість, вимогливість, дисциплінованість.
- **Комунікативні:** комунікабельність, адаптивність, контактність, емоційність, вміння слухати і чути, вміння переконувати, почуття гумору.
- **Організаторські:** активність, ініціативність, відповідальність, упевненість у собі, цілеспрямованість, підприємливість.

Важливим моментом професійної соціальної роботи є міждисциплінарний підхід до розв'язання проблем, які виникають у

клієнта. Працюючи у складі міжпрофесійних груп разом з лікарями, педагогами, соціологами, практичними психологами, соціальними юристами, соціальний працівник має можливість комплексно вирішувати проблеми сім'ї, окремої особистості чи соціальної групи, безумовно, спираючись на потенціал самого суб'єкта.

12.4. Особливості розвитку соціальної політики в Україні

У розвитку соціально-економічної політики України, який розпочався у 2000 році, можна виділити декілька ключових моментів. Зокрема, відзначається стійке зростання доходів громадян, зокрема наявного доходу і номінальної заробітної плати. Одночасно із цим відбувалося і активне підвищення основних соціальних гарантій, таких як мінімальна заробітна плата, прожитковий мінімум і мінімальна пенсія за віком.

Проте криза, яка спалахнула наприкінці 2008 року, суттєво погіршила становище населення. Вона призвела до збільшення старих соціальних проблем і з'явлення нових. Серед них можна виокремити наступне: скорочення та затримка виплати заробітної плати, відправлення працівників у неоплачувані відпустки, зменшення робочих місць і масове звільнення працівників, а також зросла заборгованість із виплати заробітної плати.

Соціально-економічна ситуація в Україні відзначалася кардинальними змінами, які призвели до загострення розшарування суспільства за рівнем доходу. Нині рівень життя населення значно відрізняється від прийнятих стандартів розвинених країн і зростає розрив між реальним рівнем життя та життєвими стандартами.

Необхідно визначити основні соціальні проблеми України. Серед них слід відзначити:

1. Невідповідність між обсягами соціальних послуг, які держава зобов'язалася надавати громадянам, та можливостями їх фінансування з державного бюджету.

2. Неefективне використання державних ресурсів і відсутність суттєвих практичних зрушень у сфері соціального захисту населення.
3. Нераціональне використання коштів, виділених на соціальні потреби.
4. Демографічний вплив, оскільки кількість пенсіонерів в Україні зросла до 14 мільйонів, що становить приблизно 18% ВВП.
5. Надмірно централізована і малопіддається коригуванню система соціальних закладів.
6. Негативні тенденції до зростання бідності населення, включаючи працюючих громадян, і значну поляризацію за рівнем доходу.

Поміж гострих соціальних проблем українських громадян можна виокремити такі: безробіття, бідність, корупція, яка поширилася на всі сфери влади, хабарництво, злочинність, безробіття молодих сімей, руйнація об'єктів соціальної сфери, таких як дитячі садки, сільські лікарні і школи та ін.

Суттєвий вплив чинить війна в Україні. Вторгнення країни-агресора призвело до складних соціально-економічних наслідків для українського суспільства.

По-перше, війна призвела до внутрішнього переміщення населення та великого потоку переселенців з окупованих територій. Це створило додатковий тиск на соціальну інфраструктуру і ресурси в регіонах, де розміщуються біженці та внутрішньо переміщені особи.

По-друге, військові дії призвели до руйнування інфраструктури, що загостило проблеми доступу до освіти та медичних послуг на цих територіях. Багато шкіл, лікарень та інших соціальних закладів були пошкоджені або зруйновані, що погіршило якість життя населення.

По-третє, війна мала великий вплив на зайнятість населення. Багато людей втратили свої робочі місця через зруйновану економіку

та економічні обмеження в зоні конфлікту. Це призвело до збільшення безробіття та бідності.

По-четверте, війна створила специфічні медичні та психологічні проблеми для ветеранів та людей, які пережили травми та стреси. Надання соціальної допомоги цим групам стало однією з актуальних задач.

Отже, війна в Україні суттєво погіршила соціальну ситуацію в країні та загострила вже існуючі проблеми, такі як бідність, безробіття та недостатність доступу до якісних соціальних послуг.

Існування цих проблем вказує на необхідність впровадження спрямованої соціально-демографічної політики, яка б включала економічні, соціальні та юридичні заходи з метою створення сприятливих умов для природного відтворення поколінь у довгостроковій перспективі. Україна повинна надавати пріоритетне значення таким напрямкам політики, як захист материнства і дитинства, поліпшення матеріального стану малозабезпечених багатодітних сімей, розвиток служб побуту, надання безкоштовної медичної допомоги соціально вразливим групам населення, надання пільг молодим сім'ям, а також сприяння творчому розвитку фахівців у всіх сферах суспільства і багато інших.

Таким чином, основною складовою стабільності сучасного суспільства в Україні і світі повинен стати потужний середній клас, який грає ключову роль у громадянському суспільстві. Середній клас, як головний платник податків, впливає на формування державних та місцевих бюджетів, визначає споживчу поведінку населення, внутрішній ринок інвестицій, і забезпечує участь у різних системах страхування. Він також впливає на політичний процес, формуючи громадські погляди і моральні стандарти, і виконує важливу роль у підтримці демократії та політичних свобод.

На важливо підкреслити, що всі ці процеси (розвиток демократії, громадянське суспільство, ринкова економіка та формування середнього класу) повинні розвиватися паралельно і спільно, і жоден

з них не може суттєво випереджати інший, навіть при залежності від економічної ситуації.

Отже, соціальна політика є однією з ключових сфер державного регулювання економіки, і її реалізація в основному здійснюється через функції соціальної роботи. Економічна система суспільства визначає соціальну структуру та характерні риси громадської поведінки. Важливим чинником соціальної стабільності в сучасному світі, включаючи Україну, є наявність потужного та численного середнього класу, який є основною складовою громадянського суспільства. Таким чином, перехід до економічної системи, орієнтованої на соціальні аспекти, повинен супроводжуватися відповідними змінами у соціальній структурі суспільства та формуванням нових стратегій, що відповідають новим власницьким та суспільним відносинам.

РОЗДІЛ 13.

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ

13.1. Роль соціального захисту в умовах ринкової економіки та інклюзивного розвитку

Трансформаційні перетворення у суспільстві потребують переосмислення сутності соціального захисту населення відповідно до нових завдань, які покликана вирішувати така система, та механізмів його здійснення. Неможливо уявити процес реалізації соціальної політики стосовно будь-якої категорії громадян без забезпечення їх соціального захисту. Тому соціальний захист передусім є впливовою складовою державної соціальної політики, а, по-друге, виступає невід'ємним елементом функціонування держави в мінливих економічних умовах.

Соціальний захист передбачає комплекс взаємопов'язаних організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення гідних умов життя, здоров'я та добробуту населення в певних економічних умовах. Мета соціального захисту – це безперервне забезпечення рівня життя малозабезпечених верств населення та непрацездатних громадян згідно з (але не нижче) прожитковим мінімумом, встановленим державою, а також запобігання соціальній напруженості, яка може виникнути в суспільстві внаслідок майнової, расової, культурної, релігійної та соціальної нерівності.

Доцільно розкрити сутність двох основних функцій соціального захисту:

1. згладжування наслідків бідності, що виступає водночас реабілітаційною функцією пасивного характеру;
2. попередження виникнення бідності, що характеризує превентивну функцію активного характеру шляхом захисту

доходів на випадок тимчасової втрати працездатності, тобто через соціальне страхування.

Засади соціального захисту населення України відображені та затверджені у чинному законодавстві. Формування системи соціального захисту відбувається за допомогою трьох складових: соціального забезпечення, соціальної допомоги та соціального страхування.

Соціальне забезпечення – це фактичне надання певним категоріям громадян соціальних виплат за рахунок коштів бюджету, яке пропорційно залежить від поточної економічної політики уряду та стану державного бюджету. Соціальна допомога передбачає грошові виплати та інші види підтримки підприємствам і організаціям через фінансування за рахунок податків та інших надходжень до державного бюджету в якості компенсації недоотриманих доходів громадян у формі різного роду пільг, житлових субсидій. Важливо, що соціальна допомога зорієнтована перш за все на індивідуальні потреби громадян.

Соціальне страхування, яке є одним із базових інститутів системи соціального захисту, це система правових, економічних та організаційних заходів, метою яких є компенсація окремих видів соціальних ризиків. Соціальний ризик – це визначена законодавчо ймовірність суттєвого зниження матеріальної забезпеченості в результаті втрати заробітної плати або трудового доходу з об'єктивних, соціально важливих причин, а також необхідності додаткових витрат. Випадок соціального ризику може виникнути також внаслідок втрати працездатності в результаті хвороби або нещасного випадку, народження дитини та догляду за нею, старості тощо; крім того, соціальний ризик з'являється за умов відсутності попиту на працю або безробіття. Важливою складовою частиною соціального захисту виступає соціальне страхування. Державне соціальне страхування на випадок безробіття передбачає водночас компенсацію втраченого доходу та втілення заходів, що запобігають безробіттю. Такими заходами є державні програми зайнятості,

професійної підготовки і перепідготовки кадрів, активне сприяння створенню нових робочих місць. Згідно з природними особливостями ринку робочої сили, де перманентно відбувається її постійний міжгалузевий рух, відбувається уніфікація тарифу у страхуванні на випадок безробіття таким чином, щоб задовольнити потреби всіх галузей.

Щодо організаційно-правової структури соціального захисту, то слід зазначити, що правовою основою соціального захисту є положення чинного законодавства, що регулюють систему засобів соціального захисту: гарантії, норми, зобов'язання, розподіл функцій, а організаційними основами соціального захисту є відповідні управлінські та функціональні установи по роботі з населенням. У ст. 46 Конституції України закріплене "право громадян на соціальний захист, яке забезпечується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел фінансування. Закріплення в Конституції гарантій соціального захисту відповідає положенням міжнародно-правових актів: Загальної декларації прав людини; Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права; Конвенції про права дитини". Соціальний захист економічно активного населення має відображати потреби індивідуумів у виборі та здійсненні професійної діяльності, а також забезпечувати умови для підвищення їхньої конкурентоспроможності на ринку праці та соціальної інтеграції²¹⁸.

Отже, соціальний захист в ринковій економіці є не лише інструментом соціальної справедливості, але й необхідною умовою інклюзивного розвитку. Його роль полягає в тому, щоб створювати умови для рівних можливостей, забезпечуючи гідний рівень життя для всіх членів суспільства та сприяючи сталому економічному прогресу.

²¹⁸ Чанишева Г. Соціальна політика: поняття, цілі та правове забезпечення. Підприємництво, госп-во і право : наук.-практ. госп.-прав. журн. Київ: ТОВ "Гарантія", 2020. N 11. С. 80-85

13.2. Соціальний захист для економічно активного населення: механізми підтримки інклюзивності

Забезпечення соціального захисту для економічно активного населення є важливим завданням сучасної політики зайнятості. Особлива увага має бути приділена тим категоріям економічно активного населення, які найбільше піддавалися виштовхуванню з ринку праці, особливо молоді. Реформування економіки, яке відбувається на ринку праці, сильно впливає на інтереси цих груп населення²¹⁹.

Посилення ролі економічно активного населення на ринку праці, забезпечення належного добробуту працівників, і розвиток гуманітарної сфери, такої як культура, освіта, наука, охорона здоров'я, фізична культура і спорт, відпочинок та туризм, є важливими аспектами забезпечення соціального добробуту людей на різних етапах їх життя.

Здійснення цих напрямків розвитку людського капіталу є ключовим для забезпечення соціального захисту економічно активного населення, але це можливо лише в умовах соціально-орієнтованої ринкової економіки. У такій системі держава гарантує гідне і безпечне життя для своїх громадян, вживаючи заходів для стабілізації і правомірності у всіх економічних процесах, які стосуються соціальних інститутів.

Малий та середній бізнес, зокрема, має важливу роль у розвитку такої соціально-орієнтованої економіки. Для цього потрібно створити сприятливе середовище для приватної ініціативи громадян і забезпечити можливості для самореалізації. Малі та середні підприємства мають сприяти сталому зростанню економіки, створенню нових робочих місць та зміцненню економіки регіонів.

²¹⁹ Кравець І.М. Соціальний захист економічно активного населення в сучасних умовах. *Глобальні та національні проблеми економіки*, 2017. Вип. 19. С. 365-370.

Державна політика повинна включати в себе:

- Покращення законодавчої бази для підтримки малого та середнього бізнесу, відповідно до європейських стандартів²²⁰.
- Розширення можливостей отримання кредитів для цих підприємств через розвиток фінансових послуг і створення регіональних фондів підтримки.
- Запровадження ефективних механізмів мікрокредитування.
- Спрощення процедур створення підприємств і надання дозволів через принцип "єдиного вікна".
- Розвиток інфраструктури підтримки підприємництва, включаючи інформаційні, консультативні, науково-технологічні та навчальні послуги.
- Підтримка інноваційного підприємництва і венчурного бізнесу.
- Сприяння об'єднанню малих та середніх підприємств у ділові мережі.

Також важливо забезпечити мінімальні гарантії щодо оплати праці для найманих працівників, включаючи мінімальні розміри ставок заробітної плати, які визначаються генеральною угодою, а також прожитковий мінімум. Гарантії щодо зайнятості та перепідготовки кадрів регламентуються відповідними законами.

13.3. Форми захисту соціально вразливих верств населення в контексті інклюзивної економіки

Спостереження за економічними перетвореннями в Україні протягом останніх років свідчить, що соціальні втрати України за ці роки досягли максимізації за всіма параметрами, а стан найбільш вразливих верств населення можливо оцінити як критичний. Дестабілізація та зміщення акцентів розвитку суспільства призводить до зростання негативного впливу алкоголізації, наркоманії,

²²⁰ Опішняк С.О. Міжнародні соціальні стандарти: порівняльно-правовий аналіз. Право і суспільство. 2020. №2. Частина 2. Ст. 58-63.

проституції, безпритульництва, жебракування, криміналізації суспільства. Кількість тяжких злочинів стрімко зростає. Водночас поширюються інфекційні та психічні захворювання.

Можливості молодого покоління в отриманні освіти, оволодінні професією обмежуються. До соціально вразливих верств населення відносяться індивіди або соціальні групи, для яких існує найбільша за інших ймовірність потерпання від соціальних збитків під руйнуючим впливом економічних, екологічних, техногенних та інших чинників сучасного життя.

До соціально-вразливих категорій населення, які потребують термінової змістовної державної допомоги, належать: молодь, пенсіонери, інваліди, діти-сиріти, сім'ї з дітьми, безробітні, малозабезпечене населення, постраждалі в результаті Чорнобильської аварії, бездомні люди, особи, залежні від алкоголю та наркотиків, правопорушники та ін.

Із застосуванням сучасних методик та пропозицій щодо покращення якості життя згаданої групи осіб, соціальний захист вразливих верств населення здійснюється в Україні шляхом використання таких форм і заходів: своєчасних виплат пенсій за віком, з інвалідності, в разі втрати годувальника, за вислугу років, за особливі заслуги перед Україною, низки соціальних пенсій; виплат державних допомог, до яких належать трудові допомоги, соціальні допомоги, допомога тим, хто доглядає психічно хворих; допомоги при малозабезпеченості; механізму функціонування виплат адресної соціальної допомоги, яка включає житлово-комунальні субсидії; адресну допомога малозабезпеченим сім'ям; постійне стаціонарне соціальне обслуговування непрацездатних та обслуговування на дому тощо; розрахунок та надання пільг ветеранам війни, інвалідам, особам, які мають особливі заслуги перед Україною.

Згідно зі Стратегією національної модернізації "Україна 2020", створеної Кабінетом Міністрів України, вказані такі "найочікуваніші результати державної соціальної політики щодо захисту цих

категорій громадян", до яких належать: повноцінна адресна підтримка соціально вразливих верств населення; контролювання коливань рівня добробуту соціально вразливих верств населення; розробка дій щодо підвищення ефективності функціонування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування; стале забезпечення належного рівня соціального захисту населення; модернізоване за рахунок використання прогресивного міжнародного досвіду забезпечення стабільного функціонування пенсійної системи; зважені дії державних соціальних органів щодо поступового запровадження накопичувальної системи пенсійного страхування, розвиток недержавного пенсійного забезпечення; обґрунтоване реформування сфери надання соціальних послуг та соціального захисту населення; планування та вдосконалення аналізу ефективності державної підтримки вразливих верств населення, дії щодо зменшення рівня бідності та подолання проблеми соціальної вразливості²²¹.

Основні заходи Стратегії в цьому напрямі такі:

1. Активна співпраця державної служби зайнятості з роботодавцями та інвалідами, які знаходяться в пошуку місця роботи, щодо оперативного працевлаштування інвалідів на підприємствах згідно з нормативів робочих місць.
2. Затвердження Європейського кодексу соціального забезпечення, Конвенції Міжнародної організації праці № 102 "Про мінімальні норми соціального забезпечення", Конвенції Міжнародної організації праці № 117 "Про основні цілі та норми соціальної політики".
3. Дослідження, розробка та впровадження у сферу соціальних послуг вагомих показників якості.

²²¹ Новосельська І., Котул В. Основне значення міжнародних соціальних стандартів у законодавстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 95–97.

4. Надання законодавчо встановленого права недержавним суб'єктам на ефективне провадження діяльності у сфері надання соціальних послуг.
5. Забезпечення постійного доступу до отримання соціальних послуг за місцем проживання.
6. Забезпечення проведення функціонального аналізу якості надання послуг органів праці та соціального захисту населення з метою удосконалення існуючої структури регулювання системи соціальних послуг.
7. Виконання плану невідкладних заходів щодо розв'язання проблем соціального захисту осіб з особливими потребами та забезпечення захисту їх прав.
8. Постачання, виготовлення та видача технічних та медичних засобів реабілітації всім особам з особливими потребами.
9. Функціональне забезпечення реалізації та моніторингу дотримання програм створення сприятливого безпечного середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями.
10. Створення та оптимізація мережі закладів соціального захисту для потребуючих допомоги бездомних громадян та організацій соціальної адаптації осіб, яких звільнили з місць позбавлення волі.
11. Забезпечення соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк відповідно до прийнятої концепції.

Молодіжна політика в Україні є пріоритетним напрямом діяльності держави. Її засади й принципи сформульовано в Декларації "Про засади державної молодіжної політики в Україні" від 15 грудня 1992 року, яка стала основою для подальшого розвитку державної молодіжної політики, базою практичної діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування.

Державна молодіжна політика ставить за мету створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов і

гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України.

Основними завданнями державної молодіжної політики є:

1. Вивчення становища молоді та створення необхідних умов для зміцнення правових і матеріальних гарантій щодо здійснення прав і свобод молодих громадян.
2. Діяльність молодіжних організацій з метою повноцінного соціального становлення й розвитку молоді.
3. Допомога молодим людям у реалізації і самореалізації їх творчих можливостей та ініціатив.
4. Широке залучення юнаків і дівчат до активної участі в національно-культурному відродженні українського народу, формуванні його свідомості, розвитку традицій і національно-етнічних особливостей.

Державна молодіжна політика в Україні спрямована на громадян віком від 15 до 28 років, незалежно від їхнього походження, соціального та майнового стану, расової і національної приналежності, статі, освіти, релігійних переконань, а також виду занять і інтересів. Вона реалізується через різні органи державної влади, установи, соціальні інституції та молодіжні об'єднання.

Законодавство України визначає основні напрямки та принципи державної молодіжної політики. До них входять:

1. Забезпечення умов для самовизначення та розвитку молоді в різних сферах життя, включаючи освіту, соціальний захист, економічний розвиток, культурну та духовну сферу.
2. Заохочення активної участі молоді в громадському та політичному житті країни.
3. Створення умов для реалізації творчого потенціалу молоді та їхнього внеску у розвиток України.
4. Забезпечення прав та свобод молодих громадян, їхню рівність перед законом та соціальними гарантіями.

5. Підтримка молодіжних об'єднань та ініціатив, спрямованих на розвиток молодіжної сфери.
6. Розроблення та впровадження програм та заходів, спрямованих на покращення становища молоді в суспільстві.

Закон "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" встановлює механізми надання підтримки сім'ям, які виховують дітей. До сім'ї з дітьми включаються рідні діти, усиновлені діти, а також діти, над якими встановлено опіку та піклування.

Допомога надається у різних формах, включаючи допомогу по вагітності та пологах, одноразову допомогу при народженні дитини, допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трьох років, допомогу малозабезпеченим сім'ям з дітьми та інші. Розмір допомоги розраховується залежно від різних факторів, включаючи доходи сім'ї, вік дітей та інші обставини.

Отже, інклюзивна економіка передбачає систему соціального захисту, яка не лише забезпечує базовий рівень життя громадян, але й стимулює їхню самореалізацію та активну участь у житті суспільства. Ці заходи спрямовані на забезпечення соціального захисту сімей з дітьми та сприяння їхньому здоровому розвитку та добробуту.

ВИСНОВКИ

1. Інклюзивна економіка визначається як стратегія розвитку, спрямована на створення рівних можливостей для всіх членів суспільства, незалежно від їхнього соціального становища, етнічної належності чи фізичних можливостей. Це концепція, яка визнає різноманіття та розмаїття і прагне забезпечити, щоб кожна людина мала можливість взяти участь у соціально-економічному житті суспільства.

Роль інклюзивної економіки у сучасному світі є важливою та актуальною. Однією з ключових складових цієї концепції є розширення доступу до економічних ресурсів для всіх верств населення. Це включає в себе не лише забезпечення працевлаштування та підприємництва для всіх, але й створення умов для розвитку навичок та освіти, щоб кожна людина могла вносити вклад у розвиток суспільства.

Інклюзивна економіка сприяє створенню стабільності та підвищенню рівня життя. Забезпечення рівних умов у сфері економічних можливостей сприяє зменшенню соціальної напруженості та відсутності дискримінації. Вона сприяє також створенню інноваційних рішень, оскільки різноманіття думок та підходів збагачує економічний простір та стимулює творчий потенціал суспільства.

Особлива увага в інклюзивній економіці приділяється тим групам населення, які традиційно були виключені або мали обмежений доступ до економічних ресурсів, таким як люди з інвалідністю, етнічні меншини та інші уразливі групи. Забезпечення їхньої активної участі в економічному процесі є важливим кроком до створення справедливого та стійкого суспільства.

Інклюзивна економіка є ключовим елементом розвитку націй та формування глобального економічного порядку, який враховує потреби та можливості кожного із нас. Її роль у сучасному світі полягає в побудові справедливого, стійкого та взаємодопоміжного

суспільства, де кожна людина має можливість реалізувати свій потенціал та внести свій внесок у загальний процес розвитку.

2. Генезис теорії інклюзивного розвитку визначається пошуком ефективних стратегій та підходів до створення соціального оточення, яке сприяє повноцінній участі кожної людини у суспільстві, незалежно від її фізичних, соціальних, економічних чи інших характеристик.

Виникнення теорії інклюзивного розвитку пов'язане із зростанням усвідомлення значення різноманітності та потреб осіб з обмеженими можливостями. Спочатку, у середині 20-го століття, підхід до людей з інвалідністю часто базувався на медичній моделі, яка акцентувала на їхніх дефіцитах та визначала їх як об'єкти допомоги.

З часом виникає новий підхід, що ґрунтується на соціальній моделі інвалідності, яка розглядає обмеження не як властивість індивіда, а як результат взаємодії особи з оточуючим оточенням. Цей перехід в поглядах відкриває двері для формування концепції інклюзивного розвитку.

Одним із ключових моментів в генезисі теорії інклюзивного розвитку є визнання, що справедливість та рівні можливості є фундаментальними принципами суспільства. Це визнання веде до розробки стратегій, спрямованих на забезпечення доступу до освіти, праці, культурних та інших сфер для всіх груп населення.

Сучасна теорія інклюзивного розвитку наголошує на створенні суспільства, яке вітає різноманітність і впевнене в тому, що кожна особа може внести важливий внесок у розвиток громади. Ця теорія спрямована на усунення бар'єрів, які обмежують можливості окремих індивідів, та сприяє створенню включаючого середовища, де кожна людина має можливість реалізувати свій потенціал і відчувати себе повноцінним членом суспільства.

3. Європейський досвід розвитку інклюзивної економіки в умовах сталого розвитку є надзвичайно важливим для розуміння та

впровадження принципів, спрямованих на забезпечення соціальної справедливості та екологічної стійкості. Сучасні виклики, такі як нерівність, екологічна криза та соціальна вразливість, ставлять перед суспільством завдання створення економічних систем, які сприяють включенню всіх груп населення та забезпечують сталість для прийдешніх поколінь.

Європейський досвід вказує на те, що інклюзивна економіка вимагає широкого спектру заходів та стратегій. По-перше, важливо забезпечити рівний доступ до економічних можливостей для всіх груп населення, незалежно від соціального статусу, статі чи фізичних можливостей. Створення програм та ініціатив, які сприяють розвитку підприємництва серед малих та середніх підприємств, а також сприяють створенню нових робочих місць, є важливою складовою цього підходу.

Крім того, Європейський союз акцентує на важливості соціальної інтеграції та освіти для всіх верств населення. Інклюзивна економіка передбачає розвиток навичок і компетенцій, щоб кожна особа могла взяти участь у сучасному ринковому середовищі. Програми професійної підготовки та реабілітації допомагають зменшити розрив між різними групами населення та створюють умови для участі всіх у сучасній економіці.

Ще однією ключовою складовою європейського досвіду є акцент на сталий розвиток. Інклюзивна економіка повинна бути збалансованою та екологічно стійкою, забезпечуючи довгострокові переваги для суспільства та навколишнього середовища. Впровадження зелених технологій, стимулювання сталого виробництва та споживання є необхідними аспектами для досягнення цієї мети.

Європейський досвід розвитку інклюзивної економіки в умовах сталого розвитку свідчить про те, що ефективне поєднання соціальної справедливості, економічного зростання та екологічної стійкості

можливе. Цей підхід служить прикладом для інших регіонів світу, що прагнуть створити більш справедливе та стале економічне майбутнє.

4. Міжнародний досвід інклюзивної економіки відображає сучасний підхід до розвитку, що спрямований на створення умов для активної участі всіх груп населення у економічному процесі. Загальний консенсус в глобальній спільноті полягає в тому, що інклюзивна економіка є ключовим чинником сталого розвитку та соціальної стабільності.

Однією з найкращих практик в цьому напрямку є модель Скандинавських країн, таких як Норвегія та Данія. Ці країни визначаються високим рівнем соціальної відповідальності та системою соціального забезпечення, що сприяє ефективному залученню всіх шарів суспільства до економічного процесу. Забезпечення доступу до якісної освіти, медичного обслуговування та інших базових послуг є основними аспектами, що допомагають зменшити соціальні нерівності.

Іншим прикладом є країни Північної Європи, такі як Швеція та Фінляндія, які активно впроваджують принципи рівності та диференціації в економіці. Вони визнають роль різноманіття та підтримують створення умов для підприємництва серед різних соціальних груп.

У США важливою складовою інклюзивної економіки є розвиток програм аффірмативної дії та підтримка малих підприємств, що належать меншинам. Такі заходи спрямовані на створення рівних можливостей для всіх, незалежно від расової, етнічної чи соціальної приналежності.

Узагальнюючи, міжнародний досвід інклюзивної економіки свідчить про те, що розбудова стабільного та сталого суспільства неможлива без залучення всіх його членів у економічний процес. Працюючи над створенням сприятливого середовища для розвитку кожної особи та групи, країни можуть досягти не лише економічного зростання, але й покращення якості життя для всіх своїх громадян.

5. Україна, дотримуючись своєї стратегії сталого розвитку, визнає необхідність впровадження інклюзивних підходів для створення справедливого та ефективного економічного середовища. В Україні, як і в багатьох інших країнах, розвиток інклюзивної економіки є важливим завданням, спрямованим на створення справедливого та рівного суспільства. Його реалізація передбачає розробку та впровадження ефективних механізмів захисту прав менш захищених соціальних груп, таких як люди з інвалідністю, молодь, етнічні меншини та інші. Важливо забезпечити їм рівний доступ до робочих місць, освіти, та інших можливостей.

Іншою ключовою концепцією є підтримка соціального підприємництва та інновацій. Розвиток інклюзивної економіки передбачає створення умов для стартапів та підприємств, які активно залучають до роботи людей з різними потребами та забезпечують їм справедливі умови праці. Підтримка інновацій дозволить створювати нові ринки та робочі місця, спрямовані на розвиток всіх верств суспільства.

Важливо також враховувати гендерний аспект у розвитку інклюзивної економіки. Забезпечення рівних умов для чоловіків і жінок у сфері праці, а також підтримка жіночого підприємництва, є важливим елементом побудови справедливого та інклюзивного суспільства.

Навчання та освіта грають ключову роль у розвитку інклюзивної економіки. Створення програм та ініціатив, спрямованих на підвищення кваліфікації та розвиток навичок для всіх верств населення, сприятиме їхньому успішному включенню у сучасний ринок праці.

Загалом, розвиток інклюзивної економіки в Україні базується на принципах справедливості, рівності та уваги до потреб кожного громадянина. Це вимагає комплексного підходу, включаючи реформи в сфері соціальної політики, економічного управління та освіти, щоб забезпечити стале та інклюзивне економічне зростання.

6. Оцінка інклюзивної економіки та її впливу на досягнення перспектив сталого розвитку вимагає вдосконаленого та методичного підходу, що враховує різноманіття соціальних, економічних та екологічних аспектів. Цей підхід передбачає врахування інклюзивності на кожному етапі оцінювання, щоб забезпечити розгляд аспектів, пов'язаних із заохоченням участі всіх верств населення у процесах економічного зростання.

По-перше, необхідно визначити ключові критерії інклюзивності в економіці, які б враховували доступ до ресурсів, рівні можливості для всіх груп населення, врахування інтересів маргіналізованих груп та забезпечення соціальної справедливості. Оцінка також повинна узгоджуватися зі змінами у соціокультурному середовищі та економічних реаліях.

Другий етап передбачає збір та аналіз даних. Важливо визначити, як інклюзивність впливає на різні аспекти економічної діяльності. Це може включати зростання виробництва, зменшення соціальних нерівностей, розвиток громадських інфраструктур та інші фактори. Застосування високотехнологічних методів аналізу, таких як штучний інтелект, може поліпшити точність оцінки та дозволити прогнозування можливих наслідків.

Третій етап включає інтерпретацію результатів та формування рекомендацій для подальших кроків у розвитку інклюзивної економіки. Це може включати розробку стратегій політики, спрямованих на підтримку інклюзивних процесів, а також впровадження конкретних заходів для покращення умов для усіх груп населення.

Важливо враховувати, що методичний підхід до оцінки інклюзивної економіки повинен бути динамічним та гнучким, враховуючи зміни у соціально-економічному середовищі. Такий комплексний підхід сприятиме не лише ефективній оцінці інклюзивної економіки, але й сприятиме досягненню цілей сталого

розвитку, забезпечуючи більше справедливе та рівноправне економічне зростання для всіх членів суспільства.

7. Система регулювання доходів населення в сучасному суспільстві є складним механізмом, в основі якого лежить низка принципів, форм і методів. Розглянемо цей важливий аспект економічної системи з погляду змісту, форм та методів, що дозволяють впливати на доходи громадян.

Перш за все, слід визначити зміст системи регулювання доходів населення. Це включає в себе комплекс заходів, спрямованих на забезпечення соціальної справедливості, вирівнювання доходів та забезпечення базового рівня життя для всіх громадян. Серед основних складових змісту можна визначити систему соціальних пільг, мінімальні та максимальні розміри оплати праці, податкову політику, а також програми соціального захисту.

Форми регулювання доходів населення представлені різноманітністю інструментів, які використовуються державою та іншими соціальними інституціями. Однією з ключових форм є податкова політика, яка може включати оподаткування доходів, майна, споживчих товарів та послуг. Іншою формою є система соціальних виплат, що включає в себе пенсії, допомогу по безробіттю та інші соціальні виплати.

Щодо методів регулювання доходів, то вони можуть бути різноманітними. Податкові зміни, встановлення мінімальної заробітної плати, впровадження соціальних програм та проектів - усі ці заходи становлять методи впливу на економічні можливості населення.

Важливо зазначити, що успішна система регулювання доходів населення вимагає постійного аналізу та адаптації до змін у соціально-економічному середовищі. Тільки збалансована та гнучка система може забезпечити економічну стабільність та соціальну справедливість в сучасному суспільстві.

8. Аналіз доходів населення є ключовим елементом економічного вивчення, який вимагає систематичного та методичного підходу для отримання об'єктивних результатів. При дослідженні цього аспекту важливо враховувати різноманітні методичні підходи, які дозволяють глибше зрозуміти структуру та динаміку доходів населення.

Один із ключових методів – це статистичний аналіз, який ґрунтується на зборі та обробці числових даних. Він дає змогу визначити середні значення доходів, їхню розподіленість, та динаміку змін в часі. Застосування статистичних методів сприяє отриманню об'єктивної карти економічного становища населення.

Другий методичний підхід – аналіз зосереджений на розгляді конкретних аспектів доходів, таких як джерела отримання, рівень зайнятості та доступ до соціальних послуг. Цей метод надає можливість визначити фактори, що впливають на структуру доходів та розкрити суспільні та економічні виклики.

Третій підхід передбачає порівняльний аналіз доходів населення в різних регіонах чи групах населення. Його перевагою є можливість виявити регіональні відмінності, а також взаємодію економічних та соціальних факторів на різних рівнях.

Поєднання цих методів створює комплексний підхід до аналізу доходів населення, що дозволяє отримати глибоке розуміння його економічного становища. Результати такого аналізу мають стратегічне значення для розробки ефективних політик, спрямованих на поліпшення благосостояння населення та забезпечення сталого економічного розвитку.

9. Результати соціально-економічної політики в сфері регулювання доходів населення в Україні визначаються не лише загальним обсягом доходів, а й їх структурою за джерелами надходжень. Зменшення частки оплати праці у загальних доходах та збільшення частки соціальних виплат, таких як пенсії, допомоги і пільги, свідчать про неефективність механізму регулювання доходів,

низьку цінність праці та недостатню увагу держави до утриманської політики та розвитку підприємницької активності.

Центральним елементом доходів є заробітна плата, що вважається ключовим чинником матеріальної мотивації та благополуччя населення. Мінімальна заробітна плата, один з основних елементів соціальних стандартів оплати праці, в Україні тривалий період не відповідала належним стандартам. У порівнянні з розвиненими країнами, розмір мінімальної заробітної плати в Україні значно нижчий, що створює не вигідні умови для розвитку підприємництва та нерозвиненості ринку капіталу.

На жаль, навіть при позитивних тенденціях у заробітній платі та прожитковому мінімумі, рівень доходів населення в Україні залишається низьким. Розмір прожиткового мінімуму фактично вищий, ніж офіційно встановлений, але мінімальна заробітна плата не відображає цього відношення.

Важливим аспектом є зміщення доходів у бік найбагатших шарів населення та відсутність чіткої середньодохідної групи. Декілька показників концентрації дозволяють оцінити рівень диференціації доходів та їхню концентрацію в різних соціальних групах. Результати свідчать про зростання бідності та нерівномірності доходів серед населення України, що вимагає негайних заходів для підвищення рівня життя і подальшого соціально-економічного розвитку країни.

10. Інклюзивний ринок праці визначає сучасну соціальну рівність та економічний розвиток. Однією з визначальних особливостей інклюзивного ринку праці є його здатність забезпечити рівний доступ до можливостей працевлаштування для всіх членів суспільства, незалежно від їхньої національності, статі, віку, фізичних чи розумових здібностей.

Наукові дослідження підтверджують, що інклюзивність на ринку праці призводить до підвищення рівня зайнятості і зменшення безробіття серед різних груп населення. Це в свою чергу сприяє

збалансованому розподілу доходів та покращенню якості життя населення.

Інклюзивний ринок праці розвиває економіку через використання повного потенціалу робочої сили. Шляхом включення різних соціальних груп у виробничий процес, суспільство отримує можливість користуватися різноманітністю навичок, досвіду та талантів, що сприяє інноваціям та підвищує конкурентоспроможність.

Додатково, інклюзивний ринок праці є важливим кроком у вирішенні соціальних проблем, таких як бідність та соціальна виключеність. Забезпечуючи рівний доступ до робочих місць, він допомагає зменшити рівень нерівності в суспільстві та сприяє створенню більш справедливого економічного середовища.

11. На сучасному етапі неможливо недооцінити вплив воєнних подій на різні аспекти функціонування ринку праці в Україні. Суттєве скорочення чисельності населення, яке є основою робочої сили країни, є основним наслідком цього впливу. Демографічні зрушення, викликані військовою агресією росії, несуть істотні виклики та обмеження для функціонування українського ринку праці.

Аналіз різноманітних джерел свідчить про критичне зменшення чисельності населення в Україні та суттєве зниження трудового потенціалу. Реальність, з якою країна стикається в період війни, визначає динаміку суспільства на всіх рівнях.

Ситуація на внутрішньому ринку праці підчас воєнного стану має загострений характер. Зростання ризиків для бізнесу призводить до надмірного безробіття, що негативно впливає на соціальний стан громадян та економіку в цілому. Аналіз даних вказує на втрати робочих місць майже третини населення та більше 60% серед внутрішньо переміщених осіб.

Навіть за активного пожвавлення економіки у 2022 році, ситуація на ринку праці залишається напруженою. Багато підприємств не готові до розширення штату. Попри зусилля бізнесу зберегти

кваліфікованих працівників, питання підвищення заробітних плат відкладається на майбутнє. Нестача кадрів, необхідність перепрофілювання та збільшення вразливих груп населення – ці фактори вимагають уваги роботодавців і формування ефективної політики зайнятості держави.

Для відновлення ринку праці України в умовах воєнного конфлікту ключовими принципами повинні стати просторовий розвиток та інклюзивне зростання. Розвиток інклюзивного ринку праці потребує ретельного планування та заходів, що враховують специфічні виклики, пов'язані з воєнним станом. Використання позитивного зарубіжного досвіду, адаптованого до умов країни, та включення ветеранів, внутрішньо переміщених осіб та осіб з інвалідністю у програми зайнятості стануть важливими кроками для досягнення інклюзивного розвитку ринку праці в Україні.

12. В сучасному світі соціальна політика набуває нових вимірів та стратегічних напрямків, спрямованих на підтримку інклюзивної економіки та досягнення рівності. Цей перехід є результатом еволюції від традиційного патерналізму до більш гнучких форм ринкового забезпечення інклюзивності.

Моделі соціальної політики, що здійснюють підтримку інклюзивної економіки, визначаються новим підходом до соціальних відносин. Розпочавши шлях від патерналістської держави, яка визначала соціальні стандарти та допомагала лише обраним категоріям громадян, сучасні моделі розвиваються в напрямку стимулювання підприємництва та створення рівних умов для всіх учасників економічного процесу.

Однією з ключових концепцій сучасної соціальної політики є підтримка інклюзивної економіки через створення стратегічних напрямів, спрямованих на зменшення різниці між соціальними групами. Це включає в себе розробку програм підтримки для малозабезпечених верств населення, створення сприятливого середовища для розвитку малого та середнього бізнесу, а також

впровадження системи соціального захисту, що забезпечує відсутність дискримінації та нерівності.

Крім того, концепція соціальної політики включає в себе кадрове забезпечення, яке грає ключову роль у виконанні стратегічних завдань. Впровадження соціальних програм та проектів вимагає висококваліфікованих кадрів, здатних ефективно реалізовувати цільові завдання та забезпечувати максимальний вплив на соціально-економічний розвиток.

Україна, розвиваючи свою соціальну політику, також пристосовується до вимог інклюзивної економіки. Зокрема, країна вдосконалює соціальні програми для підтримки найвразливіших верств населення, активно стимулює підприємництво та розвиток малих підприємств, а також вдосконалює систему соціального захисту. Це свідчить про важливий крок у напрямку створення справедливого та інклюзивного суспільства, де кожен громадянин має рівні можливості для самореалізації та участі в економічному житті країни.

13. Система соціального захисту населення в умовах інклюзивної економіки є ключовим елементом стабільного суспільства, що забезпечує соціальну справедливість та рівноправ'я. В інклюзивній економіці, де враховуються інтереси всіх груп населення, система соціального захисту має адаптуватися до різноманітних потреб та можливостей людей, незалежно від їхнього соціального стану, фізичних можливостей чи економічного статусу.

Однією з ключових рис інклюзивної соціальної захисту є забезпечення рівності можливостей та доступу до соціальних послуг для всіх верств населення. У такій системі враховуються особливості різних соціальних груп, сприяється включенню людей з обмеженими можливостями, підтримується розвиток дітей та молоді, а також надається особлива увага пожилому населенню.

Ще однією важливою складовою інклюзивної системи соціального захисту є гнучкість та адаптабельність. Оскільки

інклюзивна економіка характеризується постійними змінами та розвитком, система соціального захисту повинна бути готовою до швидкого реагування на нові виклики та проблеми. Для цього необхідним є удосконалення механізмів надання соціальних послуг, забезпечення фінансової стабільності програм соціальної підтримки та активне вивчення потреб населення.

У такій системі акцент робиться на розвитку людського капіталу та сприянні самостійності громадян. Особливе значення має надання можливостей для навчання, перепідготовки та розвитку професійних навичок, що дозволяє людям ефективно адаптуватися до змін у суспільстві та економіці.

Важливим аспектом інклюзивної системи соціального захисту є також створення умов для участі громадян у прийнятті рішень. Активна участь населення у формуванні та вдосконаленні соціальних програм сприяє покращенню їхньої ефективності та адаптованості до реальних потреб суспільства.

Наукове видання

Цимбалюк Ірина Олександрівна
Павліха Наталія Володимирівна

**ІНКЛЮЗИВНА ЕКОНОМІКА:
ШЛЯХ ДО СОЦІАЛЬНОЇ РІВНОСТІ ТА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ**

Монографія

Упорядкування О.А. Корнелюк

Формат 60×84 1/16. Обсяг 18,60 ум. друк. арк., 18,01 обл.-вид. арк.

Наклад 100 пр. Зам. 164. Виготовлювач – Вежа-Друк

(м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. 066 936 25 49.

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України

ДК № 4607 від 30.08.2013 р.

ЦИМБАЛЮК ІРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

докторка економічних наук, професорка
Волинського національного університету
імені Лесі Українки.

Сфера наукових інтересів - сталий розвиток та
інклюзивне зростання економіки, фіскальний простір
і оподаткування, активізація інвестиційної діяльності,
ринок праці, міграційні процеси.

ПАВЛІХА НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

докторка економічних наук, професорка
Волинського національного університету
імені Лесі Українки.

Сфера наукових інтересів - управління проектами
сталого інклюзивного та розумного розвитку міст і
сільських територій, безпека сталого розвитку,
єврорегіональне співробітництво.